

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Quliyeva Lalə Raqif qızı

**Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın müasir
vəziyyəti və inkişafının statistik tədqiqi**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı:

060406 - STATİSTİKA

Elmi rəhbər:

Magistr proqramının rəhbəri:

dos. İ.Q.Hüseynli

Dos.V.E. Teymurova

KAFEDRA MÜDİRİ:

Prof. S.M. Yaqubov

BAKİ - 2016

MÜNDƏRİCAT:

Səh

GİRİŞ.....	3
I FƏSİL Ölkənin sosial -iqtisadi inkişafında kiçik və orta sahibkarlığın rolu və yeri.....	7
1.1 Bazar iqtisadiyyatı şəraitində kiçik və orta sahibkarlığın formalaşması və inkişaf qanunauyğunluqları.....	7
1.2 İqtisadiyyatın inkişafında kiçik biznesin rolu,onun funksiyaları və xüsusiyyətləri.....	15
1.3 Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin müəyyənləşdirilməsi meyarları və statistik uçotun təşkili.....	26
 II FƏSİL. Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın müasir vəziyyəti və inkişafının statistik qiymətləndirilməsi.....	45
2.1.Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın müasir vəziyyətinin statistik tədqiqi.....	45
2.2. Ölkənin regionlarında kiçik sahibkarlığın inkişafının statistik tədqiqi.....	62
2.3. Kiçik biznesin dövlət tərəfindən dəstəklənməsinin əsas istiqamətləri.....	69
 NƏTİCƏ.....	82
İstifadə edilmiş ədəbiyyat.....	87

G İ R İ Ş

Tədqiqat mövzusunun aktuallığı. Digər postsosialist ölkələri kimi Azərbaycan Respublikası da iqtisadi islahatlar həyata keçirərək müasir bazar iqtisadiyyatı sisteminə keçmişdir. Bununla əlaqədar olaraq iqtisadiyyarın liberallaşdırılması, mülkiyyətin özəlləşdirilməsi, kiçik və orta biznesin inkişafı, bazar infrastrukturunun formalaşdırılması, rəqabətin dəstəkləməsi və inkişafı, daxili və xarici bazarın tələbatına müvafiq məhsul istehsalının inkişafı istiqamətində, iqtisadiyyatın strukturunun qurulması sahəsində xeyli işlər görülmüş və görülməkdədir.

Azərbaycan Respublikasında səmərəli milli iqtisadiyyatın yaradılması ölkədə sahibkarlıq sektorunun inkişafını tələb edir. Bu sektor daxili bazarı keyfiyyətli məhsul və xidmətlərlə təmin edir, respublikanın ixracat potensialını artırır, əhəlinin məşğulluq səviyyəsini yüksəldir, dövlət büdcəsinin formalaşmasında mühüm yer tutur, milli iqtisadiyyatda rəqabəti gücləndirməklə onun səmərəliliyinə təsir göstərir.

Bazar iqtisadiyyatının prioritet istiqamətlərindən biri kiçik və orta biznesin inkişafıdır. Dünya təcrübəsi göstərir ki, kiçik biznes bazar iqtisadiyyatında mühüm rol oynayır, iqtisadi artım tempini müəytən edir, habelə maddi, maliyyə və kadr resurslarının daha səmərəli bölgüsünü təmin edir. Digər tərəfdən iqtisadiyyatda prioritet məsələlərdən biri iş yerlərinin yaradılması mühitidir və bu baxımdan, iri müəssisələrlə müqayisədə kiçik biznesdə yeni iş yerlərinin yaradılması daha az xərc tələb edir.

Kiçik və orta müəssisələrin təsərrüfat fəaliyyəti həmçinin cəmiyyətin sosial problemlərinin həll edilməsinə kömək edir və kiçik biznes, həmçinin, regional iqtisadiyyatın inkişafına müsbət təsir göstərir, yeni iş yerləri yaradır, ölkədə məşğulluğu və rəqabət mühitinin yaradılmasını təmin edir.

Kiçik biznesin rolu ucuz məhsulun istehsalı və gəlirin artırılması ilə bitmir. Sahibkarlıq iqtisadiyyatda və cəmiyyətdə struktur dəyişikliklərin bələdçisi və

özünəməxsus işə salma mexanizmidir. Bu dəyişiklik iqtisadi artımın katalizatoru kimi çıxış edərək, ümumi buraxılışın artmasına təsir göstərir.

Kiçik müəssisələrin geniş şəbəkəsinin inkişafı müasir dövrdə ölkə iqtisadiyyatının qarşısında duran aşağıdakı mühüm vəzifələrin həllinə gətirib çıxara bilər:

- 1) İri kapital qoyuluşsuz çoxlu istehlak mal və xidmətlərin istehsalını əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirmək; bazar tələbinin dəyişməsinə vaxtı-vaxtında çevik uyğunlaşması və yerli xammal mənbələrindən və iri istehsalın tullantılarından geniş istifadə olunması şəraitini təmin etmək;
- 2) Mal və xidmətləri istehlakçılara yaxınlaşdırmaq və bu əsasda ölkənin bütün regionlarında həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasına müəyyən mənada nail olmaq;
- 3) Əvvəllər yalnız şəxsi istehlak üçün istifadə edilən maddi və maliyyə vəsaitləri yığımının bir hissəsini istehsala cəlb etmək;
- 4) Texnoloji və digər xüsusiyyətlərinə görə iri istehsalda istifadə edilə bilməyən bəzi işçi qüvvəsi resurslarını istehsala cəlb etmək və s.

Bütün yuxarıda deyilənlər ölkədə sosial – iqtisadi problemlərinin həllində kiçik və orta sahibkarlığın rolunun artırılması, habelə onun müasir vəziyyətinin statistik tədqiqi zərurətini meydana çıxardır ki, bu da dissertasiya mövzusunun aktuallığını təsdiqləyir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi bazar iqtisadiyyatı şəraitində Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın fəaliyyətinin formalaşması, müasir vəziyyəti və inkişafını statistik tədqiq etməkdən və qiymətləndirməkdən ibarətdir.

Dissertasiya işinin məqsədinə uyğun olaraq aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuş və həll edilmişdir:

- kiçik və orta sahibkarlığın formalaşması və inkişaf qanunauyğunluqlarını aşkar etmək;
- dünya təcrübəsinə uyğun olaraq kiçik və orta müəssisələrin təşkilinin və səmərəli fəaliyyətinin nəzəri metodoloji əsaslarını öyrənmək;

- kiçik və orta biznesin inkişaf mərhələlərini tədqiq etmək və xüsusiyyətlərini aşkara çıxarmaq
- kiçik sahibkarlıq subyektlərinin maliyyələşdirilməsi meyarlarını müəyyən etmək və statistik uçotunu təşkil etmək;
- ölkənin sosial - iqtisadi inkişafında kiçik və orta sahibkarlığın rolunu araşdırmaq;
- kiçik və orta sahibkarlığın dövlət tənzimlənməsi imkanlarını aşkara çıxarmaq.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardır:

- Azərbaycan Respublikasında bazar sisteminin yeni strukturlarının formalaşmasında kiçik və orta sahibkarlığın rolu və xüsusiyyətləri aşkara çıxarılmışdır;
- respublikada kiçik və orta sahibkarlığın müasir vəziyyəti statistik tədqiq edilmiş və onun inkişafı statistik qiymətləndirilmişdir;
- ölkənin regionlarında kiçik sahibkarlığın inkişafı statistik tədqiq edilmişdir;
- kiçik biznesin dövlət tərəfindən dəstəklənməsinin əsas istiqamətləri müəyyən edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası. Dissertasiya işinin informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin illik məcmuələri , internet resursları, kütləvi informasiya vasitələrinin materialları və həmçinin müxtəlif müəlliflərin elmi araşdırmaları təşkil edir.

Tədqiqat işində aşağıdakı statistik metodlardan istifadə edilmişdir: cədvəl, qrafik, indeks, dinamika sıralarının təhlili, orta və nisbi kəmiyyətlər metodu və s.

İşin həcmi və quruluşu. Dissertasiya işi giriş, 2 fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. İşin ümumi həcmi 88 səhifədən ibarətdir.

Dissertasiyanın birinci fəslə "Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında kiçik və orta sahibkarlığın rolu və yeri" adlanır. Bu fəsildə bazar iqtisadiyyatı şəraitində kiçik və orta sahibkarlığın formalaşması və inkişaf qanunauyğunluqları geniş tədqiq edilmiş, iqtisadiyyatın inkişafında kiçik biznesin rolu, onun funksiyaları və xüsusiyyətləri tədqiq edilərək öyrənilmiş, kiçik sahibkarlıq subyektlərinin

maliyyələşdirilməsi meyarlarının hədləri, statistik uçotun təşkili qaydaları və göstəriciləri sistemi müəyyən edilmişdir.

Dissertasiyanın ikinci fəslı “Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın müasir vəziyyəti və inkişafının statistik qiymətləndirilməsi” adlanır. Bu fəsildə Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın müasir vəziyyəti və ölkənin regionlarında kiçik sahibkarlığın inkişafı statistik tədqiq edilmiş və kiçik biznesin dövlət tərəfindən dəstəklənməsinin əsas istiqamətləri müəyyən edilmişdir.

Tədqiqatın sonunda nəticə və təkliflər formalaşdırılmış, istifadə olunan ədəbiyyat siyahısı verilmişdir.

I FƏSİL. Ölkənin sosial -iqtisadi inkişafında kiçik və orta sahibkarlığın rolu və yeri

1.1. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində kiçik və orta sahibkarlığın formalaşması və inkişaf qanunauyğunluqları

Yeni iqtisadi münasibətlərə keçid şəraitində mükəmməl bazar mühitinin yaradılmasının başlıca amillərindən biri sahibkarlığın formalaşdırılması və inkişafıdır. İstənilən sahibkar öz mənfəətini maksimallaşdırmağa cəhd edir və onun maddi sərvəti işinin, yaxud firmasının gətirdiyi gəlirdən asılıdır. Özü üçün mənfəət əldə edərək sahibkar cəmiyyətə zəruri olan mal və xidmətlər istehsal edir, yeni bazarlar yaradır, yeni iş yerləri təqdim edir və mövcud olanları saxlayır, başqalarının yaratdığı mal və xidmətlərin istehlakçısı kimi çıxış edir və müvafiq vergilər ödəyir. Deməli, ölkədə yenilikçiliyi uğurla tətbiq edərək, gəlir əldə etməyə cəhd edən sahibkar nə qədər çox olarsa, cəmiyyətdə bir o qədər varlı olar.

Sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində sahibkarlıq ölkənin ümumi sosial-iqtisadi vəziyyətinə əlverişli təsir göstərir. İqtisadiyyatın dövlət sektorunun alternativini kimi çıxış edərək, o, rəqabət mühitinin formalaşmasına səbəb olur, əlavə iş yerləri yaradır və bununla cəmiyyətdə sosial gərginliyi azaldır.

Elmi ədəbiyyatlarda sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf konsepsiyasına dair vahid fikir yoxdur. Sahibkarlığın iqtisadi mahiyyətini öyrənərkən bu sözün özünün etnologiyasının və onun inkişaf mərhələlərinin öyrənilməsindən başlanılması məqsədəuyğundur. Bu onunla bağlıdır ki, son 800 ildə sahibkarlıq müxtəlif ölkələrdə və ayrı-ayrı insanlar tərəfindən müxtəlif cür başa düşülmüşdür. XII-XV əsrlərdə fransız sözü olan “Enteprendre”, “nəsə eləmək” kimi başa düşülürdü. XV əsrdən başlayaraq mənaca sahibkarlıq anlayışına yaxın olan merkant-ticarətçi, adventure-insan, riskə meyilli, undertukeprt- öz üzərinə öhdəlik götürən-sözlərindən istifadə edilmişdir.

Sahibkarlığın nəzəri konsepsiyası ilk dəfə 1725-1730-cu illərdə Pikardo Kontilionun işlərində öz əksini tapmışdır. Sonrakı dövrlərdə sahibkarlıq

nəzəriyyəsi müxtəlif alimlərin və iqtisadçıların işlərində inkişaf etdirilmiş və tədrisən o fikrə gəlmişlər ki, sahibkarlıq bu insanın riskə, yeniliyə meyilliyidir və son nəticədə yeni müəssisənin yaradılmasıdır.[22]

İlk əvvəl sahibkarlıq anlayışı risk sözü ilə assosiasiya olunmuş, sahibkar özü isə malların istehsalında və satışında öz üzərinə müəyyən risk və məsuliyyət götürür. Belə ki, məsələn, 1725-ci ildə Kontillion sahibkarı öz üzərinə risk götürənlə əlaqələndirilmiş və o, kapital qoyan və şəxsi əməyindən və resursundan istifadə edən sahibkarları fərqləndirib. O, sahibkarı özünə iş yeri yaradan insan kimi müəyyən edirdi. Nə vaxt insan öz işini təmin edə bilmirsə onda öz şəxsi ideyalarını reallaşdırmaq üçün yollar axtarmağa başlayır və son nəticədə sahibkar olur. Kontillionun fikrincə sahibkarın başlıca fərqləndirici xüsusiyyəti onun qeyri-müəyyən şəraitdə işləməsidir.

XVIII əsrin ikinci yarısında Kvisneyin şəxsində fiziokratlar sahibkarlıq konsepsiyasını genişləndirdilər. Kontillion kimi onlar da sahibkarı qeyri-müəyyənliyin daşıyıcısı hesab edirdilər. Lakin onlar bir az da uzağa gedərək bu anlayışa istehsal prosesini də əlavə etdilər. Deməli, mənfəət əldə etmək üçün sahibkarın müəyyən iqtisadi resurslara malik olması zəruridir. Onların fikrincə sahibkar məhsul istehsalını təşkil etməli, yeni metodları tətbiq etməli və yeni satış bazarları axtarmalıdır.

1776-cı ildə A.Smit öz işlərində torpağın, əməyin və kapitalın istehsalının əsas amilləri olduğunu göstərsə də sahibkarlığın rolu haqqında heç nə deməmişdir. Yalnız 1810-cu ildə Y.B.Sey ilk dəfə olaraq istehsalın əsas amillərindən biri kimi sahibkarlığın rolu və əhəmiyyətini göstərmişdir. O, sənaye inqilabı ilə yanaşı peşəkar menecment inqilabının da gələcəyini demişdir. Seyə görə “ istehsalın ustası” aşağıdakı qabiliyyət və keyfiyyətlərə malik olmalıdır:

- ödəməqabiliyyətli, nəzakətli, ehtiyatlı, düz və sabit olmalı;
- borc şəklində kapital cəlb etməyi və krediti vaxtında qaytarmağı bacarmalıdır;
- biznesdə olan ədalətlik, israrlıq və səlahiyyətlik kimi mənəvi keyfiyyətləri özündə uzlaşdırmalıdır;

- proqnaşlaşdırılan tələbi və malın istehsalı üsullarını qiymətləndirmək vəziyyətində olmalıdır.

1890-cı ildə peşəkar menecment olduqca yeni hadisə idi. Lakin bu zaman A.Marşall öz tədqiqatlarında ilk dəfə olaraq menecerlə (inzibatçı) sahibkar arasındakı fərqi göstərmişdir. Marşallın fikrincə, menecer müəssisədə çox mühüm funksiya yerinə yetirir, lakin sahibkar biznesin uğuru üçün bütün məsuliyyəti və riski tamamilə öz üzərinə götürür, ona görə də o, həm menecer, həm də sahibkar üçün zəruri olan keyfiyyətlərə malik olmalıdır.

Menecmentin orta əsr tarixini öyrənən mütəxəssislər C.Şumpeteri çox vaxt müasir sahibkarlığın atası adlandırırlar. Şumpeterə görə sahibkarlığın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, o, yeniliyi tətbiq edir, məhsuldar qüvvələri uzlaşdırır ki, bu da öz növbəsində ümumi iqtisadi artıma, yaxud mövcud istehsal tsiklinin sürətləndirilməsinə gətirib çıxarır. Alim sahibkarlıqda və onların fəaliyyətində istifadə edilə bilən aşağıdakı istiqamətləri (yaxud onların uzlaşdırılmasını) müəyyən edir: yeni məhsullar, yaxud xidmətlər; istehsalın yeni metodları; yeni satış bazarları; yeni təchizat mənbələri; təşkilətmənin yeni formaları.

C.Şumpeter sadə alverçilərdən və investorlardan fərqli olaraq sahibkarları müxtəlif resursları uzlaşdırmaq yolu ilə yeni biznes yaradan sosial-iqtisadi yenilikçilər adlandırır.

Şumpeter sahibkarlıq əməyinin xüsusiyyətini də göstərir. Belə ki, sahibkar müxtəlif materialları, istehsal vasitələrini sadəcə olaraq toplamır, yeni mal və xidmətləri, istehsal metodlarını, satış bazarlarını, təchizat mənbələrini, təşkilat formalarını axtarmaq və mənimsəmək yolu ilə onlardan daha səmərəli istifadə edir. Bu zaman onlar öz əməyləri ilə mənfəət yaradır ki, bu da sahibkarlıq mənfəəti adlanır.

Sahibkarlığın daha müasir məktəbinin nümayəndəsi D.Makkleland sahibkara aşağıdakı kimi səciyyələndirir: haqlı risklərə getmək bacarığı; fərdi məsuliyyət; qəbul edilən qərarların nəticə meyarı kimi mənfəət; ətraf mühitdəki gələcək dəyişiklikləri qabaqcadan görmək bacarığı; təşkilatçılıq ustalığı.

P.Druker ilk dəfə olaraq müəssisənin təşkili üçün imkanlar anlayışını tətbiq edir. Yeni müəssisə üçün resurslar axtarmaq və yerləşdirməkdən əvvəl, biznesin inkişafı üçün əlverişli imkanlara malik olmaq lazımdır. İqtisadçılar müəssisənin mənfəətinin maksimumlaşdırılması haqqında danışırlar. Əslində söhbət mənfəət əldə etmək üçün imkanların maksimumlaşdırılmasından gedir. Məhz sahibkarın işi biznes üçün əlverişli imkanların axtarılması ilə bağlıdır ki, bunun nəticəsində sahibkar resursları az səmərəli sferadan daha yüksək nəticələr verə bilən sferaya yerləşdirir.

XX əsrin ən görkəmli iqtisadçısı De.M.Keyns biznesmeni (sahibkar) yaxşıya cəhd etmə, ehtiyatlılıq kimi xüsusiyyətlərə malik yeni tip təsərrüfatçı kimi xarakterizə edir.

Sahibkarlığın mahiyyətinə dair qeyd edilənləri təhlil edərək sahibkarlığın tərifini formalaşdırmağa imkan verən ən mühüm xarakteristikaları ayırmaq olar. Sahibkarlıq- bu, müəyyən risklilik dərəcəsi ilə mövcud olanın inkişaf etdirilməsi, yaxud yeni müəssisələrin yaradılması ilə bağlı innovasiya fəaliyyətidir.

Bununla yanaşı qeyd edilənlərə əsaslanaraq sahibkarlığı aşağıdakı əlamətlər üzrə qruplaşdırmaq olar:

- 1) təsərrüfat davranışının xüsusi növü;
- 2) təşkilati-təsərrüfat yeniçiliyi;
- 3) yenilərinin axtarışı və təsərrüfatçılığın daha səmərəli formalarının tətbiqi;
- 4) fərdin mənfəət əldə etmək və yeniçilik ideyasını reallaşdırmaq üçün riskə getmək qabiliyyəti və çevikliyi;
- 5) kiçik sahibkarlığın iqtisadi artımın aşağı xərci strategiyasında yeni iş yerlərinin yaradılmasında və texniki tərəqqidə rolu.

Müasir nəzəriyyələrdə sahibkarlığın yeddi konsepsiyasını ayırırlar. Bunların hər birinin müstəqil istiqamətə malik olmaqla sahibkarlığa və sahibkarlıq prosesinə öz baxışları vardır. Belə ki, şəxsi keyfiyyətlər nöqtəyi-nəzərindən çıxış edən konsepsiyada sahibkarın təbii qabiliyyətə malik olması qeyd edilir.

Psixoloji konsepsiyada sahibkarın riskə və tələbatə meyliyini stimullaşdıran baxışlara və tələbatlara , xüsusi dəyərlər sisteminə malik olması ön plana çəkilir.

Sahibkarlığın klassik nəzəriyyəsində sahibkarlıq prosesinin mərkəzi xarakteristikası innovasiya, biznes üçün imkanların axtarılmasıdır.

Liderliyə əsaslanan məktəbdə sahibkar başqalarını öz arxasınca aparan, başqalarının fəaliyyətini stimullaşdıran və idarə edən lider kimi səciyyələndirir.

Müasir nəzəriyyələrdən biri də daxili sahibkarlığa əsaslanan nəzəriyyədir. Bu məktəbin tərəfdarları sahibkarlıq ustalığından xidmət sferasının və satış bazarının genişləndirilməsi məqsədilə müstəqil struktur vahidlərinin yaradılması yolu ilə iri təşkilatlardan istifadə edilə bilməsini əsaslandırırlar.

Marketing baxımından yanaşılan məktəbdə sahibkarlığa son istehlakçıların tələbinin və tələbatlarının dəyişməsinin fasiləsiz axtarışı və istehsalın innovasiya prosesinin təşkili və məhsulların bölgüsü yolu ilə tələbin təmin edilməsi prosesi kimi baxılır.

Nəhayət, menecment üsurlərinə əsaslanan nəzəriyyədə sahibkarları müəssisələri yaradan, təşkil edən və idarə edən insanlar kimi səciyyələndirirlər. Sahibkar idarəetmənin bütün funksiyalarını öyrənməlidir. Bu nəzəriyyəyə görə sahibkarın əsas davranışı və qabiliyyəti istehsal, əmək və maliyyə resurslarını idarə etməkdir.

Bazar münasibətlərinə keçid prosesinin son on ili sahibkarlığın strateji resurs, sabit iqtisadi inkişafın və ölkə əhalisinin maddi rifahının təmin edilməsinin daxili mənbəyi olduğunu müəyyən mənada sübut etmişdir. Demək mümkündür ki, sahibkarlığın inkişafı bu və ya digər ölkədə sivilizasiyalı bazar münasibətlərinin səviyyəsi və vəziyyəti, ilk növbədə iqtisadiyyatda azad xüsusi sektor üçün zəruri şəraitin mövcud olması ilə müəyyən olunur. Belə ki, sahibkarlıq fəaliyyəti etibarlı qanunların, tənzimləyici maliyyə-kredit, valyuta investisiya, vergi siyasətinin fəaliyyətini, iqtisadiyyatının strukturunun yenidən qurulmasını, bazar infrastrukturunun yaradılmasını və inkişafını tələb edir. Görünür ki, bunların formalaşdırılması nəinki onun inkişaf dinamikasını, həm də bazar iqtisadiyyatının uğurlu imkanlarını müəyyən edir.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin uğurluluğu çoxamilli xarakter daşıyır. Sahibkarlığın real fəaliyyəti üçün müəyyən ilkin şərtlərin olması zəruridir.

Bunlara ilk növbədə infrastruktur təminatlı bazar mühiti və “oyun qaydalarını” müəyyən edən dövlət aiddir.

Sivilizasiyalı vətəndaş cəmiyyətinin və bazarın yaradılmasına istiqamətləndirilmiş sistemli dəyişiklikləri həyata keçirən dünya təcrübəsi dövlətin sahibkarlığın inkişafı kursunun seçməsinin perspektivli və sosial-iqtisadi üstünlüyə malik olduğunu sübut edir. Bir çox dünya ölkələri, məsələn, İspaniya, Portuqaliya, Cənubi Koreya, Tayvan, Tayland və s. bazar şəraitinə yaxşı uyğunlaşan sahibkarlıq təbəqəsi formalaşdırmaqla özlərinin iqtisadiyyatının modernləşdirilməsinə və demokratik iqtisadi-siyasi sistemin yaradılmasına nail olmuşdur.

Sahibkarlıq nəzəriyyələrinin tədqiqi sahibkarlığın mahiyyətinin dərk edilməsinin əsasında mülkiyyət və təsərrüfatçılıq formalarının bölgüsü durduğu nəticəsinə gəlməyə imkan verir. Müasir şəraitdə bu bölgü, xüsusi ilə aktualdır. Deməli, mülkiyyətçinin və təsərrüfatçı sahibkarın funksiyalarının bölgüsü kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf qanunauyğunluğunun xüsusiyyətidir.

Bəzən kiçik və orta sahibkarlığın fəaliyyətini tənzimləyən normativ aktlarda “biznes” və “sahibkarlıq” anlayışlarının qarışıq salınmasına rast gəlinir. İqtisad elmi nöqtəyi-nəzərindən bu anlayışların fərqləndirilməsi zəruridir. Bizim fikrimizcə, biznes-bu, istehsalın və istehlakın bütün iştirakçıları arasındakı işgüzar münasibətlərdir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində biznesin mühüm xüsusiyyəti və strateji məqsədi gəliri maksimumlaşdırmaqdır, yəni daha çox mənfəət əldə etmək məqsədilə sərəncamda olan resurslardan və sahibkarlıq imkanlarından istifadə edilməsidir.

Bazar iqtisadiyyatının yaradılması ilk növbədə bazar mühitini formalaşdıran kiçik biznesin inkişafı ilə birbaşa bağlıdır. Real iqtisadiyyatda ictimai tələbatların dəyişməsinə dinamik və tez reaksiya zəruridir. Kiçik müəssisələr fəaliyyətdə çeviklik və operativliyə, az xərclə yerli şəraitə uyğunlaşmağa malikdir. İri müəssisələrin praktiki olaraq mövcud olmadığı, müflisləşmə elan edildiyi, büdcəyə milyonlarla borclu olduğu şəraitdə kiçik müəssisələrin bütün bu xüsusiyyətləri yeni

iş yerlərinin yaradılmasına, məcmu tələb və təklifin artırılmasına, iqtisadi böhranın aradan qaldırılmasına imkan verir. Deməli, bazar münasibətlərinin formalaşdırıldığı şəraitdə kiçik sahibkarlığın inkişafı obyektiv zərurətdir.

İnsan yeni müəssisə yaradırsa və inkişaf etdirsə, biznesdə köhnə ideyalara yeni yanaşma həyata keçirirsə, bazarın zəbt edilməsinin yeni üsullarını tapırsa onda bu sahibkarlıq mahiyyəti kəsb edir.

Biznesə daxil olmanın üç əsas üsulu – yeni biznesə əsaslanma, mövcud olanı alma və françayzing-mövcuddur. Bunların hər birinin, öz üstünlüyü və çatışmazlığı vardır. Bazar münasibətlərinə transformasiya olunan ölkə makroiqtisadi qeyri-sabitlik vəziyyəti ilə səciyyələndirir ki, onun da qeyri-sabitləşdirici amillərindən biri kimi işsizlik çıxış edir. De.M.Keynise görə işsizlik ictimai bəladır və onunla mübarizə aparmaq zəruridir. Deməli, kiçik və orta biznes iş yerləri yaradan ictimai zəruri və qanunauyğun iqtisadi hadisədir. İnsanlar öz sahibkarlıq qabiliyyətlərindən istifadə edərək yeni iş yerləri yaradır və eyni zamanda məcmu tələb və təklifi artırır. Kiçik sahibkarlıq üçün xarakterik olan aşağıdakı qanunauyğunluqları müəyyən etmək olar:

- rəqabət münasibətlərinin formalaşması;
- məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsi və çeşidinin genişləndirilməsi;
- iqtisadiyyatın strukturunun dəyişməsinə təsir göstərməsi;
- mülkiyyətçi sosial təbəqələrin formalaşması;
- iri istehsalın məhdudiyyət qoyduğu əhalinin ayrı-ayrı qruplarının (ev təsərrüfatlar, pensiya alanlar) əmək fəaliyyətinə cəlb edilməsi;
- yerli xammal mənbələrinin mənimsənilməsi və istifadəsi;
- komplektləşdirici məlumatların hazırlanması və təchizi yolu ilə iri müəssisələrə təsir göstərməsi;
- dövlətin az rentabelli və zərərli müəssisələrdən azad olunması (onları icarəyə götürmək, almaq yolu ilə).

Respublikamızda bazar münasibətlərinin formalaşdırılması elə bir mərhələdədir ki, hələ rəqabət iqtisadiyyatın inkişafına tam mənası ilə təsir göstərə bilmir. Ona görə də, dövlətin iqtisadi siyasəti onun inkişafının

stimullaşdırılmasına istiqamətləndirilməlidir . Respublika iqtisadiyyatında real rəqabət mühitinin təmin edilməsi, xüsusi sektorun yaradılması, sahibkarlığın dinamik və məqsədemüvafiq inkişafı üçün biznes şəraitinin yaxşılaşdırılması hesabına mümkündür. Kiçik biznes sosial məsələləri də həll etməyə imkan verir. Bunların arasında ən mühüm yeri işsizliyin azaldılması probleminin həllidir. Odur ki, səmərəli investisiya siyasətinin həyata keçirilməsi imkanların məhdud olmasına baxmayaraq iş tapmaqda çətinlik çəkən şəxslərə və işsizlər üçün yeni iş yerləri yaradan müəssisə və təşkilatlara real dəstək verilməsi və təsir göstərilməsi olduqca zəruridir.

Bütün bunlar kiçik biznesi rəqabətli bazar mexanizminin mühüm integral ünsürünə çevirir ki, bunsuz bazarın potensial yaradıcı imkanlarından səmərəli istifadə etmək olmaz.

Cəmiyyətin iqtisadi inkişafının başlıca amillərindən biri kimi sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi onun dövlət tərəfindən hansı səviyyədə və formada dəstəklənməsi ilə birbaşa bağlıdır. Başqa sözlə desək, kiçik və orta biznesin tənzimlənməsi, onun inkişafına əlverişli və səmərəli şəraitin yaradılması bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin mühüm vəzifələrindən biri kimi çıxış edir.

Kiçik və orta biznesin dövlət tənzimlənməsinin, onun dəstəklənməsinin səmərəli sisteminin formalaşdırılmasının nəinki kiçik müəssisə üçün, həm də bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatı üçün böyük əhəmiyyəti vardır. Kiçik biznes əhalinin geniş təbəqələrinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün şəraiti təmin edir, yeni iş yerləri yaradaraq cəmiyyət üçün zəruri mallar və xidmətlər istehsal edir, eyni zamanda müxtəlif məhsulların istehlakçısı kimi çıxış edərək ölkənin və onun regionlarının iqtisadi inkişafına mühüm təsir göstərir.[16]

Kiçik müəssisələrin iqtisadi potensialının reallaşdırılması daha çox onların maliyyələşdirilməsinin imkanlarından və şərtlərindən asılıdır. Söhbət ilk növbədə maliyyə mənbələrinin quruluşundan gedir. Burada mühüm məsələ şəxsi və borc vəsaitlərinin nisbətidir. Kiçik biznes şəxsi kapitalın xüsusi çəkisinin aşağı olması, borc vəsaitlərinin isə isə yüksək olması ilə xarakterizə olunur. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq kiçik müəssisələrin

maliyyələşdirilməsi həm daxili, həm də xarici mənbələr hesabına həyata keçirilir. Maliyyələşmənin xarici mənbələri kimi büdcə vəsaitlərindən, məqsədli kreditlərdən, büdcədən kənar qeyri-kommersiya fondlarının vəsaitlərindən, kommersiya banklarının uzunmüddətli kreditlərindən, qeyri-dövlət fondlarının vəsaitlərindən (pensiya, sığorta və s.), müəssisələrin emissiya etdiyi səhmlərin vəsaitlərindən və s. istifadə edilir. Kiçik müəssisələrin maliyyələşdirilməsinin əsas daxili mənbələri mənfəət, amortizasiya ayırmaları, sahibkarların əmanəti və pul yığılı, sığorta fəaliyyətinin vəsaitləridir və s.

Müasir dövrdə sahibkarların, xüsusilə kiçik və orta biznesin dəstəklənməsinin çoxsəviyyəli sisteminin formalaşdırılması zəruridir. Belə bir sistemin olmaması kiçik biznesin tənzimlənməsi və dəstəklənməsi sahəsində köklü qərarların qəbul edilməsinə maneə yaradır. Daha doğrusu bütün səviyyələrdə idarəetmə sistemi pozulur və nəticədə qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olunmur. Odur ki, səmərəli idarəetmə məqsədilə sahibkarlığın idarəedilməsinin çoxsəviyyəli (dövlət, regional, lokal, müəssisə) sistemini yaratmaq məqsədə uyğundur [21].

1.2. İqtisadiyyatın inkişafında kiçik biznesin rolu, onun funksiyaları və xüsusiyyətləri

Kiçik biznes müxtəlif dövlətlərin iqtisadi çiçəklənməsinə səbəb olan və istehsalın canlanmasına və əhəlinin iqtisadi fəallığının yüksəldilməsinə güclü stimül verən mühüm amildir. Kiçik sahibkarlıq iqtisadiyyatın ən çevik və nəticəli sektorlarından biridir, habelə ÜDM-in xeyli hissəsinin yaradılması onun payına düşür, iqtisadi fəal əhəlinin xeyli hissəsi onda işləyir. İş yerinin yaradılmasından başqa, rəqabət qabiliyyətli, dinamik və diversifikasiyalı iqtisadiyyatın yaradılmasında da kiçik və orta biznesin mühüm rolu vardır.

Bazar münasibətlərinin formalaşması və inkişafı müxtəlif mülkiyyət formalı təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətini tələb edir. Çoxlu sayda kiçik mülkiyyətçilər təbəqəsi kimi çıxış edən kiçik biznes əhəmiyyətli şəkildə ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsini müəyyən edir. Ona görə də sivil ölkələr də olduğu kimi,

Azərbaycanda da bu sektorun inkişafına xüsusi fikir verilir. Kiçik biznes sektorunda milli resursların əsas kütləsi yaradılır və dövr edir ki, bu da orta və iri biznes üçün qida mühitidir. Kiçik müəssisələrin böyük olmayan texnoloji istehsal və idarəetmə çevikliyi bazarın dəyişən konyukturasına dəqiq və vaxtında uyğunlaşmağa və reaksiyasına imkan verir. Daha dinamik inkişaf edən sektor olmaqla kiçik sahibkarlıq makroiqtisadi mühitə əhəmiyyətli təsir göstərməyə qadirdir. O, məşğulluğun genişləndirilməsinə kömək edir, inhisarçılığın yaranmasına mane olan bazar mexanizminin həqiqi fəaliyyətinə imkan yaradır, bir sözlə rəqabət mühitinin formalaşdırılmasının mühüm amili kimi çıxış edir.

Qərb ölkələrinin iqtisadiyyatının strukturunda kiçik müəssisələrin xüsusi çəkisinin fəal artımı 70 – ci illərin ortalarından və 90 – cı illərin əvvəllərindən başlamışdır. Bu gün inkişaf etmiş qərb ölkələrində kiçik firmalar müəssisələrin ümumi sayının 70-90% ni təşkil edir. Məsələn, ABŞ – da əhalinin 53%, Yaponiyada 71.7% -i kiçik sahibkarlıqla məşğul olur. Bu faktlar həmin ölkələrin iqtisadiyyatı üçün kiçik biznes müəssisələrin ciddi əhəmiyyətə malik olduğunu göstərir [10]

Kiçik sahibkarlığın inkişafı köhnə irimiqyaslı müəssislərə həyat verməklə, həm özləri, həm də bütövlükdə bazar iqtisadiyyat əhəmiyyətli fayda əldə edir. ABŞ – da xalis gəlirin 34.9% - i, Yaponiyada isə emal sənayesi məhsulunun 56.6% kiçik biznesin payına düşür.

Ümumiyyətlə iqtisadiyyatda kiçik biznesin yeri və rolunun qiymətləndirmək çətindir. Lakin buna baxmayaraq bəzi faktlarla bu sektorun iqtisadiyyatda əhəmiyyətini müəyyən etmək olar.

BMT – nin məlumatlarına görə müasir dövrdə ümumdünya milli məhsulun 33-66% - i kiçik biznes sektorunun payına düşür, əmək qabiliyyəti əhalinin təxminən yarısı bu sektorda çalışır. İnkişaf etmiş ölkələrdə satışın həcmnin 50% - i, işləyənlərin 80% - i kiçik biznesin payına düşür. Bu sektor Yaponiyanın, İngiltərənin və ABŞ – nin ixracının müvafiq olaraq 35%, 17%, və 20% i təmin edir. 1 sayılı cədvəlin məlumatları inkişaf etmiş ölkələrdə kiçik biznesin iqtisadiyyatda əhəmiyyətli rol oynadığını qeyd etməyə imkan verir. (cədvəl 1.1).

İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə kiçik müəssisələrin fəaliyyətinin əsas göstəriciləri

Ölkələr	Kiçik və orta müəssisələrin sayı, min vahid	Əhalinin 1000 nəfərinə düşən kiçik və orta müəssisələrin sayı	Kiçik və orta müəssisələrdə çalışanların sayı, mln. nəfər	Məşğul olanların ümumi sayında xüsusi çəkisi, %	ÜDM-da xüsusi çəkisi, %
Böyük Britaniya	2930	46	13.6	49.0	50-53
Almaniya	2290	37	18.5	46.0	50-54
İtaliya	3920	68	16.8	73	57-60
Fransa	1980	35	15.2	54	55-62
ABŞ	19300	74.2	70.2	54.0	50-52
Yaponiya	6450	49.6	39.5	78	52-55

Cədvəlin məlumatlarından görünür ki, inkişaf etmiş ölkələrdə, o cümlədən Böyük Britaniyada fəaliyyət göstərən kiçik və orta müəssisələrin sayı 2.9 mln. vahid əhalini 1000 nəfərinə düşən müəssisələrin sayı 46 vahid. orada çalışanların sayı 13.6 mln. nəfər, ÜDM – da payı isə 50-53% arasında olmuşdur. Bu faktlar Böyük Britaniyanın iqtisadi həyatında kiçik biznesin sektorunun mühüm rol oynadığını deməyə əsas verir. Cədvəlin verilən digər ölkələrin də göstəriciləri bunu sübut edir.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, kiçik biznes bazar şəraitində zəruri çevikliyi, dərin ixtisaslaşma və kooperasiya yaratmaqla yüksək səmərəliliyi təmin edir. O, istehlak sferasında yaranan qıtlığı tez bir zamanda aradan qaldırmağa və rəqabət mühiti yaratmağa qadirdir.

Kiçik müəssisələr əhalinin məşğulluğu probleminin həllində, ayrı-ayrı malların istehsalında və elmi-tədqiqat işlərinin inkişafında mühüm rol oynayır.

Kiçik müəssisələr çərçivəsində sahibkarlıq bəzi keyfiyyət xüsusiyyətlərinə malikdir. İlk növbədə mülkiyyət hüququnun vahidliyi və müəssisənin birbaşa idarə edilməsini qeyd etmək lazımdır.

İkinci, xüsusiyyət müəssisələrin kiçik miqyaslıdır ki, bu imkan verir ki, münasibətlər şəxsi xarakter daşsın və nəticə etibarilə işdə həqiqi stimula nail olunsun.

Üçüncüsü, firmanın bazara və qiymətə ciddi təsir göstərməyə imkan verməyən nisbətən kiçik satış və resurs bazarının olması.

Dördüncüsü, sahibkarla müştəri arasındakı münasibətlərin şəxsləşdirilmiş xarakteri. Qeyd etsiyimiz kimi kiçik müəssisələr istehlakçıların olduqca məhdud dairəsinə xidmət göstərilməsi üçün nəzərdə tutulur.

Beşincisi, müəssisənin həyatında rəhbərin mühüm rol oynaması. O, istehsal prosesinin bütün nəticələrinə görə məsuliyyət daşıyır.

Altıncısı, spesifik xüsusiyyət işin ailəvi aparılmasıdır.

Yeddinci xüsusiyyət maliyyələşdirmənin xarakteri ilə bağlıdır. Əgər orta və iri müəssisələr zəruri resursları fond birjalarından, kapital bazarlarından əldə edərsə, kiçik biznes subyektləri həmin resursları kiçik bank kreditləri, şəxsi vəsaitlərindən, qeyri-formal kapital bazarının vəsaitləri hesabına əldə edir.

Digər mühüm xüsusiyyətlərindən biri də kiçik müəssisələrdə əsas kapitalla müqayisədə dövriyyə kapitalının xüsusi çəkisinin yüksək olmasıdır. Əgər iri müəssisələrdə bu nisbət 80:20 - ə, kiçik müəssisələrdə bu nisbət 20:80 – dir.

Kiçik müəssisələr bir sıra iqtisadi funksiyalar yerinə yetirir. Onlara aiddir:

- işə götürən;
- məhsul və xidmətlərin istehsalçısı;
- elmi-texniki tərəqqinin hərəkətvericisi;
- vergi ödəyicisi;
- bazar münasibətlərinin subyekti;
- sosial funksiya.

Sosial funksiyanın əhəmiyyəti böyükdür. Belə ki, bir çox şəxslər kiçik sahibkarlıq forması vasitəsilə öz yaradıcı potensialını reallaşdırır. Bununla yanaşı əhalinin zəif sosial təbəqəsi (qadınlar, şikəstlər, pensiyaçılar və s.) kiçik müəssisələrdə əmək fəaliyyəti ilə məşğul olur.

Müasir dövrdə kiçik müəssisələrin ekoloji funksiyası da öz aktuallığı ilə diqqət cəlb edir. Artıq bazar iqtisadiyyatı inkişaf etmiş ölkələrdə iri və orta müəssisələrin sənaye tullantılarının təkrar emalı üzrə kiçik müəssisələr fəaliyyət göstərir.

Bu qeyd edilənlərdən aydın olur ki, iqtisadiyyatda kiçik müəssisələrin rolu böyükdür, onun səmərəliliyi yüksəkdir və ən nəhayət, əhalinin orta təbəqəsinin formalaşmasının əsas mənbəyi olmaqla, həyata keçirilən islahatların sosial bazasını genişləndirməyə imkan verir.

Kiçik biznesin ən mürəkkəb problemlərindən biri onun maliyyə təminatıdır. Kiçik biznesin dəstəyinin ən yaxşı vasitəsi kimi özünü göstərən biznes inkubatorlarından istifadə edilməsi məqsədəuyğundur. Biznes inkubatora müxtəlif cür yanaşma mövcuddur. Bəziləri hesab edir ki, biznes inkubatorun başlıca məqsədi müəssisə və firmaları, sahibkarları minimum qiymətlə icarə etdiyi yerlə təmin etməkdir. Digərləri biznes inkubatora əsas məqsədi iş yerləri yaratmaq olan kiçik biznesin inkişafını və sahibkarlığı fəallaşdırmaq üçün vasitə kimi baxır. Fikrimizcə biznes-inkubatoru yalnız yerlə təmin etməklə eyniləşdirmək düzgün deyil, söhbət menecment, maliyyə sahəsində sahibkarlara hərtərəfli köməyin təşkilindən gedir.

“Biznes-inkubator” anlayışı yeni müəssisələrin yaradılmasının çevik metodlar sistemini göstərir. Biznes inkubator nəinki ABŞ-da, Fransa, Almaniya, İsveç, İngiltərə, Yaponiya, Çin kimi ölkələrdə geniş yayılmışdır. Müxtəlif ölkələrdə biznes-inkubatora müxtəlif adlar, o cümlədən innovasiya mərkəzi, sahibkarlıq mərkəzi, texnologiya və biznes mərkəzi verilir. Biznes-inkubator-bu, sahibkarı zəruri məsləhət və dəstəklərlə təmin edən biznesə kömək proqramıdır. Biznes-inkubator müxtəlif növdə xidmətlər göstərir; maliyyə köməyinin göstərilməsi üzrə məsləhət menecment köməyi göstərmək; ümumi xarakterli

xidmətlər; peşəkar xarakterli xidmətlər; güzəştli qiymətlərlə yer və avadanlıqlarla təmin etmə. Inkubatorların əsas vəzifəsi- yeni yaradılmış müəssisələrin özünü maliyyələşdirmə əsasında gələcəkdə uğurlu inkişafın əsasını yaratmaq məqsədilə kömək göstərməkdir.

Kiçik müəssisələrə maliyyə dəstəyi, stimullaşdırıcı və seçmə xarakter daşmalıdır. İlk növbədə fəaliyyəti sosial-iqtisadi siyasətin istiqamətlərinə və məqsədlərinə cavab verən həyat qabiliyyətli təsərrüfat strukturlarını stimullaşdırmaq lazımdır. Dəstək rentabelliyyəni yüksəldilməsi və gəlirlərin artırılmasının əsas mənbəyi formasında olmamalıdır. Kiçik istehsal və innovasiya müəssisələrinin dəstəklənməsində dövlət qaytarılma dərəcəsi aşağı olan güzəştli kreditlərdən ünvanlı zəmanət, təminat verməyə keçməlidir. Onlar maliyyə resurslarından istifadənin və xüsusi investisiyanın cəlb edilməsinin daha səmərəli vasitəsidir.

Aqrar sektorda kiçik sahibkarlığın dəstəklənməsi üçün maliyyə resurslarının mənbələri aşağıdakılardır: dövlət və yerli büdcələr; müxtəlif səviyyələrdə xüsusi dövlət proqramları;birbaşa xarici investisiyalar;depozitlər şəklində əhalidən vəsaitləri cəmləşdirən kommersiya bankları; sərbəst vəsaitləri səfərbər edən kooperativ əsaslı xüsusi kənd təsərrüfatı institutları; aqrobiznes müəssisələri; sığorta institutları;pensiya fondları və digər iqtisadi institutlar;fərdi kreditorlar və s.

Ümumiyyətlə, ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin fəallaşdırılmasına, yeni kiçik və orta müəssisələrin yaradılmasına, sahibkarlıq təbəqəsinin formalaşmasına nail olmaq üçün kiçik və orta biznesin maliyyə təminatını aşağıdakı istiqamətlərdə həyata keçirmək məqsəduyğundur:

- 1)İstehsal layihələri üçün dövlət təminatı ilə verilən kreditlərin faiz dərəcəsini azaltmaqla yanaşı kreditləşmənin dövr etmə müddətini artırmaq;
- 2)Xarici bazara çıxan kiçik firmaları maliyyələşdirmək üçün xüsusi kreditlərin verilməsi;
- 3)İlk növbədə kiçik sahibkarlıq subyektlərinə xidmət göstərən ikinci səviyyəli bankları stimullaşdırmaq;

- 4) Bank filiallarına sərəncamlarında olan kredit resurslarından yerlərdə sahibkarları maliyyələşdirmək üçün istifadəsinə sərbəstlik vermək;
- 5) Perspektiv layihələrin maliyyələşdirilməsinə yönəldilən kredit resurslarının həcmi artırmaq;
- 6) Lizing kreditlərinin verilməsi praktikasının sığortalanma, françayzing və digər qeyri-ənənəvi dəstək növlərinin inkişafını genişləndirmək;
- 7) Kreditlərin sənədləşdirmə müddətini azaltmaq və proseduranı sadələşdirmək;
- 8) Birbaşa xarici investisiya təcrübəsini davam etdirmək və əsas hissəni sahibkarlıq fəaliyyətinin prioritet növlərinin maliyyələşdirilməsinə istiqamətləndirmək.

Kiçik sahibkarlığın stimullaşdırılmasının dövlət siyasəti istehsal sferalarının prioritet istiqamətləri nəzərə alınmaqla həyata keçirilməlidir. Bir çox inkişaf etmiş ölkələrdə istehsal fəaliyyəti ilə məşğul olan sahibkarların mənfəət vergisi onların mənfəətinin 20-30%-ni ötmür və buraxılan məhsullardan asılı olaraq ciddi differensiallaşdırılır. Kommersiya vasitəçiliyində vergilər xeyli yüksəkdir. Məsələn, ABŞ-da onlar 90-95%-ə çatır. Belə mexanizm kapitalın istehsala axınını stimullaşdırır.

Həm Milli Bank, həm də kommersiya bankları sistemində faiz dərəcələrini aşağı salmaq zəruridir. Belə ki, investisiya məqsədləri üçün istifadə edilən uzunmüddətli kreditlərin faiz dərəcəsi minimal, vasitəçilik sferasında isə həm uzunmüddətli, həm də qısamüddətli kreditlərin faiz dərəcəsi yüksək olmalıdır. Belə şəraitdə istehsal sferası daha cəlbedici olacaqdır.

Kiçik biznesin inkişafına səbəb olan maliyyə dəstəyinin əsas istiqamətlərindən biri güzəştli vergiqoyma sistemidir.

Əlverişli vergi mühitinin formalaşdırılmasının mühüm şərti yalnız vergi yükünü zəiflətmək deyil həm də verginin strukturunu dəyişməkdir.

Bir nömrəli vəzifə stimullaşdırıcı vergiqoyma sistemini yaratmaqdır. Bu zaman investorların kapitalının və müəssisələrin mənfəətinin istehsalın elmi-tədqiqat, təcrübə konstruktor işlərinin inkişafına, sosial sfera obyektlərinin saxlanmasına yönəldilən hissəsi vergidən tam azad olmalıdır. Bundan başqa

regional əhəmiyyətli məhsul və xidmətlər istehsal edən kiçik müəssisələr üçün güzəştli vergilərin tətbiqi zəruridir.

Subsidiyalarla güzəştli kredit və vergilərlə yanaşı aşağıdakı 2 istiqamətdə də kiçik biznesi dəstəkləmək mümkündür: Birincisi, istehsal şəbəkələrindəki kiçik müəssisə və firmaların daha güclü iqtisadi strukturda, məhz maliyyə-sənaye qruplarında integrasiya. Bu, kiçik biznes üçün təminatlı satış bazarı təmin edə bilər. İkincisi, kiçik müəssisələrin bazarı müstəqil zəbt etməsi. Bu istiqamətin bütövlükdə sənaye siyasətinin prioritetlərinə uyğun olaraq xüsusi dövlət dəstəyinə ehtiyacı vardır. Dövlət dəstəyi ilk növbədə böyük innovasiya potensialına və artımın real imkanlarına malik kiçik müəssisə və firmalara göstərilməlidir.

Bizim fikrimizcə, belə dəstəyin başlıca vasitələri aşağıdakılar ola bilər:

- kiçik biznesin investisiya risklərinin sığortalanması üzrə ixtisaslaşdırılmış dövlət fondlarının yaradılması;
- kiçik biznes müəssisələrinin rəqabətqabiliyyətliliyinin monitorinqini, hökumətin təminatı altında onların dövrüyyə kapitalının və investisiya layihələrinin kreditləşdirilməsini həyata keçirən kommersiya bankları ilə agent münasibətlərinin qurulması;
- məhsulların standartlaşdırılmasının, bu və ya digər məmulatların beynəlxalq standartlığı haqqında etibarlı informasiyanın ayrılmasının çevik mexanizmini yaratmaq.

Iqtisadiyyatın bu sektorunun inkişaf etdirilməsi və dəstəklənməsi üçün müxtəlif səviyyələrdə kiçik sahibkarlığın dəstəklənməsi proqramlarının işlənilməsi və həyata keçirilməsi zəruridir. Proqram çərçivəsində tədbirləri və layihələri reallaşdırmaq üçün maliyyə resurslarının çatışmazlığı mövcud mexanizm və vəsaitlərlə tamamlana bilər. Onlara aiddir:

- sığorta, borc və təminatlı fondlar; innovasiya sferasında mənfəətə vergi güzəştləri;
- layihələrin əhəmiyyətliliyindən və prioritetliyindən asılı olaraq kredit dərəcələrinin elastiklik sistemi;
- ipoteka, qarşılıqlı kreditləşdirmə sisteminin inkişafı;

-dövlət sifarişli məhsulların istehsalında kiçik müəssisələrin iştirakı və s.

Kiçik biznesin maddi təminatlılığında lizinq böyük rol oynaya bilər. Lizinq dedikdə maşınların, avadanlıqların, nəqliyyat vasitələrinin və istehsal təyinatlı binaların uzun müddətə icarəyə verilməsi başa düşülür. İcarə ilə lizinqi eyniləşdirmək olmaz. Belə ki, lizinq icarəyə nisbətən daha mürəkkəb və kompleks anlayışdır. Lizinq müstəqil maliyyə vasitəsidir.

Lizinq mülkiyyətə əmlak qəbul edilməsi ilə bağlı yaranan kompleks əmlak və iqtisadi münasibətləri xarakterizə edir. Lizinqin sürətli inkişafı 1952-ci ildən başlamışdır. Artıq lizinq vasitəsilə həyata keçirilən investisiyanın illik həcmi 100mlrd. ABŞ dollarından çoxdur. Məsələn, xarici ölkələrin investisiyalarında lizinqin xüsusi çəkisi, məsələn, Almaniyada 16.6%, İngiltərədə 28.2%, Fransada 14.6%, İtaliyada 11.5%, İspaniyada 17.5%, Niderlandda 10.5%, İsveçdə 26.5%, Avstraliyada 16.9% təşkil etmişdir.

XX əsrin ikinci yarısından lizinqin ciddi inkişafının səbəbi elmi-texniki inqilabla bağlı olmuşdur. Belə ki, bu, əsas fondların təkrar istehsalı mexanizminin əhəmiyyətli dərəcədə dəyişməsinə tələb edirdi. Bu mexanizmin mühüm vasitələri investisiyaya yönəldilən mənfəətə güzəştli vergoqoyma, sürətləndirilmiş amortizasiya və iqtisadi artımın bu strateji məqsədlərinin reallaşdırılmasının kompleks sistemi kimi lizinq olmuşdur. Məhz, lizinqlə sürətləndirilmiş amortizasiyanın uzlaşdırılması iqtisadi artımın sürətləndirilməsinin ən səmərəli vasitəsi kimi qəbul edilmişdir.[4]

Ölkədə lizinq sahəsi perspektiv inkişafı olan sahələrdən biridir. Ona xüsusi marağın yaranması investisiya fəaliyyətinin fəallaşdırılması vasitəsi kimi çıxış etməsi ilə bağlıdır.

Investisiyalasdırılmanın digər üsulları ilə müqayisədə onun başlıca üstünlüyü ondan ibarətdir ki, sahibkar əsas fondları əldə etmək üçün zəruri maliyyə vəsaitlərinin bir hissəsinə sahib olaraq, şəxsi işə başlaya bilər. Bu zaman müəssisəyə pul resursları deyil birbaşa avadanlıq verilir. Lizinqin birbaşa yayılmasına mane olan əlavə dəyər vergisinin iki dəfə-birinci dəfə avadanlığı alanda, ikincisi, onu icarəyə verəndə tutulmasıdır.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, iri korporasiyalara nisbətən kiçik biznes daha böyük yenilik qabiliyyətinə malikdir. Axtarış azadlığı və təşəbbüskarlığın mükafatlandırılması, operativ məsələlərə baxarkən bürokratiyanın olmaması, riskə hazırlıq, irəli sürülən orijinal təklifləri tez təsdiq etmə və s. kiçik kompaniyaların elmi-texniki fəaliyyətinin fərqləndirici xüsusiyyətlərinin heç də tam olmayan siyahısıdır. Maliyyə vəsitlərinin məhdudluğuna görə kiçik biznes texniki layihələrin sürətli işlənilib hazırlanmasına və reallaşdırılmasına maraqlıdır. Vençur müəssisələri böyük texniki yeniliklərin işlənilib hazırlanması məsələlərini həll edir və onları sənaye nümunəli məhləyə çatdırır. Hesablamalara görə bu məsələlərin həllinə kiçik firmalar iri müəssisələrə nisbətən 4 dəfə daha az vaxt sərf edir. Ümumiyyətlə elmi-texniki tərəqqinin ictimai istehsalın iqtisadi-texniki, təşkilati və sosial-mədəni tərəflərinin dəyişməsinə səbəb olması ictimai istehsalın elm tutumluluğunun artımını və uyğun olaraq iqtisadi və sosial inkişafın əsas parametrlərinin innovasiya göstəricilərindən (potensial, qabiliyyət, dinamizm) daha çox innovasiya xarakterli təsərrüfat fəaliyyətindən asılılığını şərtləndirir.

Bütövlükdə sahibkarlıq və onun istənilən formasının iqtisadiyyatının inkişafı üçün böyük əhəmiyyəti vardır. Yeni problem qarşıya qoymaq arzusu, hazırlığı, qabiliyyəti və yaradıcı həll etmə yanaşması kimi başa düşülən təşəbbüskarlıq, yeni şanslardan istifadə etmək, dəyişən şəraitə çevik uyğunlaşma sahibkarın iqtisadi davranışının müəyyənədi xarakteristikalarıdır. Təşəbbüskarlıq innovasiyalığın (fəaliyyəti səmərəliləşdirmək, səmərəliliyi yüksəltmək) zəruri şərtidir. Təşəbbüskarlıqla innovasiyalılığın bu cür daxili əlaqəsinin mövcudluğu kiçik innovasiya sahibkarlığının bazar iqtisadiyyatının təbiətinə müvafiqliyini və əsaslandırır və sübut edir.

Kiçik innovasiya sahibkarlığı ənənəvi kiçik biznes deyil, elmi-innovasiya sahibkarlığı təşkilatın kiçik formalarını nəzərdə tutan Vençur biznesidir. Kiçik innovasiya müəssisələrinin aşağıdakı qrupları vardır: yenilik tətbiq edən kiçik firmalar-vençurlar; “Spyn-off” nəsl kiçik firmalar; elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işlərinə (məsləhət-ekspert, təşkilati-idarəetmə, investisiya, maddi-

texniki, xidmət və s.) xidmət göstərən kiçik firmalar kiçik yaradıcı qruplar və fərdi ixtiraçılar mütəxəssislər. Birinci 2 qrupun nümayəndələri bir qayda olaraq, kommersiya xarakteri daşıyan tam innovasiya prosesi həyata keçirir yerdə qalanları isə innovasiya prosesinin təşkilinin ümumi sistemində riskli, mühüm, lakin köməkçi funksiyalar yerinə yetirir.

Kiçik innovasiya müəssisələrinin fəaliyyətinin iqtisadi mexanizminə innovasiya sferasının və iqtisadiyyatın qalan iştirakçıları ilə qarşılıqlı əlaqələrin müxtəlif növlərini daxil etmək olar. Innovasiya infrastrukturunun ünsürləri vasitəsilə kiçik firmalar elmi-innovasiya fəaliyyətinə daxil edilir, onların dəstəklənməsi, maliyyələşdirilməsi həyata keçirilir və nəticəyə tələbliliyi təmin edilir. Kiçik innovasiya müəssisələrinin səmərəli fəaliyyət göstərməsi üçün vençur kapitalı (maliyyə) və texniki part strukturu(xidmət) xüsusilə vacibdir.

Beləliklə, bütövlükdə qeyd etmək olar ki, kiçik və orta biznesin kreditləşdirilməsi və sığortalanması, onun investisiya fəallığının stimullaşdırılması sferasında dövlət dəstəyinin fəallaşdırılması zəruridir. Müasir dövrdə ölkədə sahibkarlığın kiçik formalarının inkişafının konkret perspektivləri haqqında uzunmüddətli proqnozlar vermək xeyli mürəkkəbdir. Lakin görünür ki, kiçik biznesin fəaliyyətinin konstruktiv (əməli) tənzimlənməsi dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri olmalıdır.

Kiçik biznesin dəstəklənməsi strategiyası xüsusi sahibkarlığın inkişafının, rəqabət qabiliyyətli milli iqtisadiyyatın və ölkənin siyasi-iqtisadi və sosial sabitliyinin təminatçısı kimi çıxış edən orta təbəqənin formalaşdırılmasının mühüm şərti olduğuna əsaslanaraq qurulmalıdır. İqtisadiyyatın bu sferası sahibkarlarının əsas vəzifəsi öz fəaliyyətlərinin prioritetlərini köklü sürətdə dəyişərək təsərrüfatçılığın sivil prinsiplərinə keçməkdən ibarət olmalıdır.

1.3. Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin müəyyənləşdirilməsi meyarları və statistik uçotun təşkili

Ölkənin statistika xidməti islahatının müasir mərhələsi dünya təcrübəsində qəbul edilmiş vahid standartlara keçirilməsi ilə bağlıdır. Statistik göstəricilər sisteminin və onun ayrı-ayrı üsürlərinin qurulması, informasiyanın toplanması və işlənməsi üsulları beynəlxalq aləmdə qəbul edilmiş normalara uyğunlaşdırılır. Statistik uçotun vəzifələri uzlaşdırılır.

Statistika islahatının başlıca məqsədlərindən biri müntəzəm əsasda etibarlı, kompleks və bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatında və onun ayrı-ayrı sektorlarında baş verən proseslər haqqındakı məlumatlar digər ölkələrlə müqayisə etməyə imkan verən informasiya əldə etməkdir.[14]

Kiçik müəssisələrin iqtisadi potensialının reallaşdırılması daha çox onun statistik informasiya bazasının formalaşdırılmasından asılıdır. Başqa sözlə desək kiçik sahibkarlıq sahəsində atılan hər bir addımın müvəffəqiyyəti onun əsaslandığı informasiyanın keyfiyyəti ilə bağlıdır.

Biznes statistikasına sahibkarlıq fəaliyyəti prosesində canlı əməklə iqtisadi aktivlərin birləşdirilməsinin hansı formalarda və miqyasda həyata keçirildiyini, bu prosesin innovasiya məzmununun və iqtisadi səmərəliliyinin, sahibkarlığın inkişaf meylinin necə olduğunu aşkar etməlidir.

Statistik məlumatların yığılması və işlənməsinin mövcud sistemi Azərbaycan iqtisadiyyatının xüsusi sektorunda baş verən əsas sosial-iqtisadi prosesləri lazımı səviyyədə izləməyə, onun inkişafının əsaslandırılmış proqnozlarını həyata keçirməyə imkan vermir. Xüsusi sektorun inkişafı üzərində statistik müşahidə sisteminin təkmilləşdirilməsi çərçivəsində üç əsas vəzifəni ayırmaq olar:

1. İnstitusional dəyişikliklərin gedişi üzərində müşahidə sisteminin formalaşdırılması;
2. Kiçik müəssisələrin fəaliyyəti üzərində statistik müşahidələrin təkmilləşdirilməsi;
3. Bazar konyukturası üzərində müşahidənin müxtəlif formalarının inkişaf etdirilməsi.

Kiçik sahibkarlıq sahəsində səmərəli dövlət siyasətini həyata keçirmək üçün onun cari vəziyyəti və inkişaf dinamikası haqqında keyfiyyətli informasiyanın olması zəruridir. Tədqiqat prosesində əldə edilən məlumatların tamlığı və etibarlılığı ilk növbədə statistik göstəricilər sisteminin uçotu metodologiyasının düzgün seçilməsi ilə müəyyən olunur. Ölkə statistikasında kiçik sahibkarlığın inkişafının göstəricilər sisteminin formalaşdırılması və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyən edilməsi bazar iqtisadiyyatı inkişaf etmiş ölkələrdə kiçik biznes subyektləri üzərində müşahidənin mövcud təcrübəsinin öyrənilməsinə maraq oyadır.

İnkişaf etmiş ölkələrdə əhəlinin məşğulluğunu təmin edən və rəqabətli bazar mühitini yaradan çoxlu kiçik müəssisələr fəaliyyət göstərir. Kiçik sahibkarlıq anlayışı bir qayda olaraq ölkələrin qanunvericiliyi ilə müəyyən olunur.

Ümumiyyətlə, çox illər ərzində müxtəlif ölkələrin alimləri kiçik biznesin iqtisadi göstəricilərlə qiymətləndirilməsinə cəhd göstərmişlər. Məsələn, ABŞ Konqiresinə kiçik bizneslə, yəni onun qiymətləndirilməsi məsələsi ilə bağlı 700-ə yaxın təklif verilmişdir. Kiçik biznesi səciyyələndirmək üçün müxtəlif kriteriyalar, məsələn, satışın həcmi, işləyənlərin sayı, depozitlərin həcmi – mövcuddur. Bəziləri işçilərin sayı 100 nəfərə qədər, digərləri 50-1000 nəfər, bir qismi də 100-1500 nəfər olan müəssisələrin kiçik biznes hesab edilməsini təklif edirlər.

Almaniyada qəbul edilən metodikaya uyğun olaraq müəssisənin həcmi müəyyən edən göstəricilər məşğul olanların sayı, ümumi kapitalın həcmi, daxil olmanın kəmiyyəti çıxış edir.

Daha meşir tədqiqatlarda kiçik biznesin aşağıdakı xarakteristikaları təklif edilir: müəssisələrin qiymətli kağızlarının açıq satışının olmaması; qiymətli kağızların məhdud dairəsinin olması; məhdudlaşdırılmış məsuliyyətin olmaması; biznesin böyük marketinq xərcləri daşması; menecerlər komandasının tam komplektləşdirilməməsi; səhmdarlarla qarşılıqlı münasibətlərin formal xarakter daşması; müxtəlif növ kompensasiyaların seçilməsində biznesin yüksək çevikliyə malik olması.

D.Lonqeneke və K.Moora tədqiqatlarında kiçik biznesin müəyyənləşdirilməsi üçün aşağıdakı meyarları təklif edirlər:

1. Biznesin maliyyələşdirilməsini bir, yaxud bir neçə investor qrupu həyata keçirir. Yalnız müstəsna hallarda biznes 15-20-dən çox investora malik ola bilər;
2. Özünün marketinq proqramını reallaşdıraraq firmalar coğrafi baxımdan məhdud zonalarda fəaliyyət göstərir;
3. Biznesdə işçilərin sayı adətən 100 nəfərdən çox olmur;
4. İri firmalarla müqayisədə biznes kiçik hesab edilə bilər.

Qeyd etdiyimiz kimi kiçik və orta biznesin qiymətləndirilməsi kriteriyaları hər bir ölkənin qanunvericiliyi çərçivəsində həll edilir. Bu da həmin hadisənin vahid şəkildə dərk edilməsinə çətinlik yaradır. Bunun təmin edilməsi məqsədi ilə Avropa Birliyi Komissiyası kiçik və orta müəssisələrin müəyyən edilməsinə dair tövsiyələr qəbul edilmişdir. Təvsiyələrə uyğun olaraq aşağıdakı üç tələbə müvafiq müəssisələr kiçik hesab edilir:

- 50 nəfərdən az işçisi olanlar;
- illik dövriyyəsi yeddi milyon avro , yaxud balansının illik yekunu beş milyon avrodan az olanlar;

asılı olmamaq meyarına uyğunluq. Buna uyğun olaraq kapitalında kiçik olmayan bir və bir neçə müəssisələrin iştirak payı 25%-i keçməyən müəssisələr asılı olmayanlardır.

Qərbi Avropa ölkələrində kiçik müəssisələrin fəaliyyətinin iqtisadi göstəriciləri kiçik müəssisələrin sinifləri üzrə qruplaşdırılır. Müəssisənin bu və ya digər sinfə məxsusluğu onda məşğul olanların sayından asılıdır. Azərbaycan statistikasında da kiçik müəssisələr sektoruna bu cür baxılır. Kiçik biznes subyektlərinin təsərrüfat fəaliyyəti haqqındakı informasiyanın yalnız regional və sahəvi bölümdə nəşr olunması sektor daxili təhlili həyata keçirməyə, iqtisadi və sosial planda ən səmərəli müəssisələri müəyyən etməyə, məlumatların müqayisəliliyini təmin etməyə imkan vermir.

Qərbi Avropa ölkələrində kiçik müəssisələrin siniflərə bölünməsinin əsasında məşğul olanların ümumi sayı deyil, maddəli işçilərin sayı durur. Onlara əmək

fəaliyyətinin şərtləri haqqında müqavilə bağlayan, yaxud şifahi razılaşan şəxslər aid edilir. Mülkiyyətçi və onun ailə üzvlərinin məşğul olduğu, heç kimə əmək haqqı ödənilməyən və gəlirləri birbaşa istehsal fəaliyyətinin nəticələrindən asılı olan müəssisələr necə deyirlər “sıfırıncı” sinifə aid edilir.

Ölkənin təsərrüfat subyektlərinin qruplaşdırılması üçün “ ödənilən məşğulluq” kriteriyasından istifadə etmək mümkün deyil. Ona görə ki, kiçik müəssisələr statistikasında “muzdlu işçilər” və “muzdla işləməyən şəxslər” kateqoriyaları ayırd edilmir.

Kiçik müəssisələrin “sıfırıncı” sinfinə oxşar kimi “hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq” çıxış edə bilər. Azərbaycan Respublikasında “kiçik sahibkarlığın dövlət dəstəyi haqqında” qanuna uyğun olaraq onlar kiçik sahibkarlıq subyektləridir, lakin kiçik müəssisələrə aid edilmir. Bundan başqa bu kateqoriya sahibkarların sayı haqqındakı statistik məlumatlar yalnız epizodik olaraq nəşr olunur.

Təcrübəsin öyrənilən ölkələrdə kiçik müəssisələrdə məşğul olanlar “tam” və “ştatlı” məşğul olanlara bölünür. Ştatlı işçilər dedikdə muzdlu işçilər başa düşülür. Tam məşğul olanlar işləyənlərin ümumi sayı kimi şərh edilir və ona aşağıdakı kateqoriyalar daxil edilir:

- işləyən sahibkar;
- sahibkarın müəssisədə işləyən ailə üzvləri;
- partnyorları (tərəf müqavilləri);
- başqa müəssisələrdə işləyən , lakin həmin müəssisədən əmək haqqı alan şəxslər;
- xəstəliyə görə qısa müddət ərzində olmayan şəxslər;
- qeyri-tam iş günü işləyənlər;
- şagirdlər;
- əməyi ödənilmək şərti ilə evdə işləyənlər;
- mövsümi işçilər.

Azərbaycanda kiçik müəssisələrdə işləyənlərin uçotu aşağıdakı qruplar üzrə həyata keçirilir:

- ştatlı işçilər. Bu əmək kitabçası olan əsas iş yeri üzrə məşğul olanlardır;
- işlədiyi yer əsas olmayan əməkdaşlar.

Ümumi və məşğul olanlar üzrə sadalanan kateqoriyaları “işləyənlərin orta sayı” özündə əks etdirir.

Təfəsilatı ilə bu göstəricinin keyfiyyət məzmunu aşağıdakı kimidir:

- 1) Ştatlı işçilər ;
 - a) müəssisənin ştatında olan işçilər;
 - b) işin həcmünün azalması, xammalın olmaması ilə əlaqədar olaraq rəhbərliyin təşəbbüsü ilə qeyri – tam vaxtlı işə müvəqqəti keçirilən işçilər;
- 1) İşlədiyi yer əsas olmayan işçilər:
 - a) daxili;
 - b) xarici;
- 2) Mülki – hüquqi müqavilələrlə işləyənlər;
 - a) müəssisənin ştatında olanlar;
 - b) müəssisənin ştatında olmayanlar;
 - c) hüquqi şəxs yaratmayan sahibkarlar;

Deməli, Qərbi Avropa ölkələrində kiçik müəssisələrin təsnifatlaşdırılmasının əsasında əmək haqqı faktı durur. Göründüyü kimi həm bu ölkələrdə, həm də Azərbaycanda ştatlı işçilər uçota alınır (nəzərə alınır), lakin bu anlayışların iqtisadi məzmunu müxtəlifdir.

Qərbi Avropanın kiçik müəssisələrində “tam məşğulluq” və Azərbaycanın kiçik müəssisələrində işləyənlərin “orta sayı” göstəricilərinə gəldikdə isə burada həm uçotun məqsədi (həmin müəssisədə bütün işləyənlərin uçotu), həm də nəzərə alınan subyektlərin siyahısı üst – üstə düşür. Aşağıdakı bəzi uyöunsuzluqları qeyd etmək olar; “orta say hesablanarkən müəssisəyə təcrübəyə gələn tələbələr nəzərə alınmır, lakin “ tam məşğulluqda” şagirdlər kateqoriyası vardır.

Bu ölkələrin statistikasını məşğul olanların sayı üzrə məlumatlarla yanaşı, işçi qüvvəsinin keyfiyyət tərkibinin – təhsil səviyyəsi, məşğul olanların yaş quruluşu, qadın sahibkarların sayı, sahibkarların orta yaşı, idarəetmə təcrübəsi və s. də öyrənilməsinə böyük fikir verir. Sadalanan göstəricilərin əksəriyyəti haqqında məlumatlar həyata keçirilən xüsusi tədqiqatlar nəticəsində əldə edilir. Son dövrlərdə Azərbaycanda da bu cür statistik tədqiqatlar təşkil edilir. Belə ki, kiçik müəssisələrdə işləyənlərin cins-yaş quruluşunu aşkar etmək üçün sosioloji sorğular həyata keçirilir. Bununla yanaşı müntəzəm əsasda kiçik müəssisələrin fəaliyyətinin keyfiyyət göstəriciləri müşahidə edilməlidir. Bu qrup ölkələrdə kiçik müəssisələrin təsərrüfat fəaliyyətinin əsas göstəricilərinə aşağıdakılar aid edilir: dövrüyyə, əlavə edilmiş dəyər; məhsulun həcmi; aralıq istehlak; əmək haqqı fondu. Bu göstəricilərin hesablanması Milli Hesablar Sisteminin prinsiplərinə əsaslanır. Bu göstəricilər içərisində əlavə edilmiş dəyərin Azərbaycan gerçəkliyində hesablanması metodoloji xarakterli bir sıra çətinlikləri vardır. Bunlara hesablama metodikasının tam işlənilməməsi, zəruri həcmdə keyfiyyətli statistik informasiyanın çatışmazlığı, ümumi göstəricinin tərkibinə daxil olan üsürlərin dəyər ifadəsində qiymətləndirilməsi prinsiplərində uyğunsuzluq və s. daxildir. Bu göstəricinin hesablanması milli iqtisadiyyat səviyyəsində aparılır və kiçik müəssisələrin payının hesablanması hələ ki, problemlidir.

Bu metodikaya uyğun olaraq “məhsulun həcmi (buraxılış) ölkədə kiçik müəssisələrin fəaliyyətinin “məhsulun (işlərin, xidmətlərin) həcmi”, ƏDV-siz və aksizsiz buraxılış “qiymətilə ümumi gəlir” göstəriciləri ilə müqayisə edilə bilər. Bu göstərici ƏDV-siz, aksizsiz bütün fəaliyyət növləri üzrə gömrük yığımlarsız müəssisənin istehsal etdiyi məhsulun (işin, xidmətin) həcmi əks etdirir. Onun tərkibinə hazır məhsulun, sənaye xarakterli istehsalın və göstərilən işlərin, xidmətlərin, yarımfabrikatların dəyəri daxil edilir.

Aralıq istehlak istehsal prosesində istifadə edilən mal və xidmətlərin dəyəridir. Əsas kapitalın istehlakı aralıq istehlakın tərkibinə daxil edilmir. İstehsal prosesində istehlakın dəyərinin əsas üsürlərinə xammal və yarımfabrikatlar, istehsal xidmətləri, qeyri-istehsal xarakterli xidmətlər aiddir.

Kiçik sahibkarlıq subyektləri inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatının ayrılmaz hissəsidir və sahibkarlığın bu forması cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafında müstəsna rola sahibdir. Onlar məşğulluğun təminatı, iqtisadiyyatda rəqabət qabiliyyətli mühitin formalaşdırılması, innovasiya fəallığının saxlanması, regionlararası balanslı inkişafa zəmin yaradan amil kimi bir sıra mühüm sosial-iqtisadi funksiyaları yerinə yetirirlər. İqtisadi islahatlarla müşayiət olunan keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə iqtisadiyyatın infrastrukturunun formalaşdırılmasında, struktur siyasətinin aparılmasında və sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarının hazırlanmasında kiçik sahibkarlığın mövqeyi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu subyektlər daha az investisiya ilə daha çox istehsalə və məhsul müxtəlifliyinə nail ola bilirlər, tələbatdakı dəyişikliklərə və müxtəlifliklərə daha tez uyğunlaşırlar, texnoloji yeniliklərə meyllidirlər.

Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdən biri kimi, Azərbaycanda da kiçik sahibkarlığın inkişafı üçün əsaslı zəmin yaranmışdır. İqtisadi islahatlar çərçivəsində 1995-ci ildə “Azərbaycan Respublikasında 1995-1998-ci illərdə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin Dövlət Proqramı” haqqında və 2003-cü ildə “Kiçik sahibkarlığa dövlət köməyi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunları qüvvəyə minmiş, normativ-hüquqi baza təkmilləşdirilmişdir. Görülən bu və digər tədbirlər nəticəsində sahibkarlığın bu formasının inkişafı üçün ölkədə əlverişli şərait yaranmış, kiçik sahibkarlıqla məşğul olanların sayında ilbəl artım müşahidə olunmuş və onların fəaliyyəti getdikcə genişlənmişdir.

Azərbaycanda 2006-cı ildə ümumi daxili məhsulun 15,3%-i təmin etmiş sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyəti iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin və ölkənin regionlarının inkişafında daha qabarıq nəzərə çarpmışdır. Topdan və pərakəndə ticarət; avtomobillərin, məişət məmulatlarının və şəxsi istifadə əşyalarının təmiri, mehmanxana və restoranlarla xidmətin göstərilməsi sahəsində məhsul buraxılışının üçdə bir hissəsi, digər kommunal, sosial və şəxsi xidmətlərin göstərilməsi sahəsi üzrə 15,8%-i, daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatların 13,8%-i kiçik sahibkarlıq subyektlərinin payına düşmüşdür.

Qeyd olunan amillər, Azərbaycanca kiçik sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı dövlət tərəfindən məqsədyönlü tədbirlərin həyata keçirilməsi, onların dəstəklənməsi üçün statistik informasiyaya olan tələbatın artması kiçik sahibkarlıq statistikasının da davamlı olaraq aparılmasını və daha da inkişaf etdirilməsini zəruri etmişdir.

Cari göstəricilər sisteminin hazırlanmasında əsas məqsəd kiçik sahibkarlıq subyektlərinin, o cümlədən fərdi sahibkarların fəaliyyətini xarakterizə edən əsas göstəricilərin siyahısının ümumiləşdirilməsi və rəsmi statistikada bu sahənin uçotunun aparılması üçün istiqamətlərin müəyyənləşdirilməsidir.

Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin müəyyənləşdirilməsi onlarda çalışan işçilərin sayı və illik dövryyəsi göstəriciləri əsasında aparılır. "İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin müəyyənləşdirilməsi meyarlarının hədləri" haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2004-cü il 20 aprel tarixli 57 sayılı qərarında kiçik sahibkarlıq subyektləri aşağıdakı meyar hədləri üzrə müəyyənləşdirilir.

Qərara müvafiq olaraq sahibkarlıq subyektinin kiçik sahibkarlıq sektoruna aid edilməsi üçün hər iki göstərici – işçilərin sayı və illik dövryyə göstəriciləri bu sektor üçün müəyyənləşdirilmiş hədlər daxilində olmalıdır. Yeni fəaliyyətə başlayan sahibkarlıq subyektləri üçün 1 il müddətində bu hədlərlə müəyyən edilmiş işçilərin say meyarı əsas götürülür.

Hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslər üçün bu hədlərlə müəyyən edilmiş illik dövryyə meyarı əsas götürülür.

"Kiçik sahibkarlığa dövlət köməyi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununun 5-ci maddəsinə əsasən kiçik sahibkarlıq subyektləri statistik və mühasibat hesabatlarını müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən müəyyən olunan və vergitutma məsələlərinin həlli üçün məlumatı özündə əks etdirən sadələşdirilmiş qaydada və formada aparılır. Bununla əlaqədar, digər sahibkarlıq subyektlərindən fərqli olaraq kiçik sahibkarlıq subyektləri (fiziki şəxslər istisna olmaqla) rəsmi statistika hesabatlarını rüblük və illik dövriliklə, fərdi sahibkarlar isə yalnız illik dövrilikdə təqdim edirlər.

**İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin
müəyyənləşdirilməsi meyarlarının hədləri**

İqtisadi fəaliyyət növləri	İşçilərin sayı	İllik dövriyyə
Kənd təsərrüfatı (İFNT üzrə A və B seksiyaları)	15 nəfərdən az	100min manatdan az
Sənaye(İFNT üzrə C,D və E seksiyaları)	40 nəfərdən az	200min manatdan az
Tikinti (İFNT üzrə F seksiyası)	40 nəfərdən az	200min manatdan az
Topdansatış ticarət (İFNT üzrə 50 və 51-ci bölmələr)	10 nəfərdən az	300min manatdan az
Pərakəndə satış ticarəti (İFNT üzrə 52-ci bölmə)	5 nəfərdən az	100min manatdan az
Mehmanxana və restoranlarla xidmət göstərilməsi (İFNT üzrə H seksiyası)	5 nəfərdən az	100min manatdan az
Nəqliyyat,anbar təsərrüfatı və rabitə (İFNT üzrə İ seksiyası)	5 nəfərdən az	100min manatdan az
Maliyyə (İFNT üzrə J seksiyası)	5 nəfərdən az	100min manatdan az
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar,icarə və istehlakçılara xidmət (İFNT üzrə K seksiyası)	5 nəfərdən az	100min manatdan az
Təhsil (İFNT üzrə M seksiyası)	20 nəfərdən az	150min manatdan az
Səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi(İFNTüzrəN seksiyası)	5 nəfərdən az	100min manatdan az
Digər kommunal,sosial və şəxsi xidmətlərin göstərilməsi (İFNT üzrə O seksiyası)	5 nəfərdən az	100min manatdan az

Kiçik müəssisələr üzrə cari statistikanın aparılmasında əsas məlumat mənbəyi rüblük dövrülükdə təqdim olunan-“Malların istehsalı,yüklənməsi və xidmətlərin göstərilməsi haqqında” 1-istehsal, “İşçilərin sayı,əmək haqqı və hərəkəti haqqında” 4-əmək,illik statistikanın aparılmasında isə “Müəssisənin istehsal fəaliyyəti haqqında” 1-İF, “Əsas fondların mövcudluğu və hərəkəti haqqında” 11-ƏV, “Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin gəlir və xərcləri barədə” 1-KM, “İşçilərin sayı,əmək haqqı və peşə təhsili haqqında” 1-əmək və göstərdikləri fəaliyyət sahəsindən asılı olaraq müəyyən illik digər rəsmi statistika hesabatlarıdır.Hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslərin statistik uçotla əhatə olunması üçün 1-fərdi sahibkarlıq №-li “İqtisadi fəaliyyətlə məşğul olan fərdi sahibkarın-fiziki şəxsin hesabatı” (və ya digər analogi) adlı rəsmi statistika hesabatı tətbiq olunur.Fərdi sahibkarlar üzrə hesabat formasının doldurulması üçün əsas məlumat mənbəyi – Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 18 yanvar 2003-cü il tarixli 9 nömrəli “Kiçik sahibkarlıq subyektlərində sadələşdirilmiş uçotun aparılması qaydaları haqqında” qərarı ilə təsdiq edilmiş “Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin təsərrüfat əməliyyatlarının uçotu kitabı”ndakı fiziki şəxsin qeydləridir.

Cari göstəricilər sistemində ümumilikdə 150-dən çox,o cümlədən fərdi sahibkarlar üzrə 70 göstərici əhatə olunmuşdur. [10]

Ümumiyyətlə,kiçik və orta istehsalı və onun fərqləndirici xüsusiyyətlərini müəyyən edərkən keyfiyyət və kəmiyyət göstəricilərindən istifadə etmək zəruridir.Keyfiyyət göstəricilərinə məhsuldar əməkdə sahibkar kapitalının iştirakını,muzdlu işçiləri,idarəetmənin təşkilini xarakterizə edən göstəriciləri aid etmək olar.Kəmiyyət əlamətlərinə gəldikdə isə buraya məşğul olanların sayı,dövriyyənin kəmiyyəti,satışın həcmi,investisiya,bazarın xüsusi çəkisi və s. aiddir.Araşdırma göstərir ki,müəssisənin kiçik,orta yaxud iri olduğunu müəyyən etmək üçün birmənalı meyar yoxdur.Odur ki,daha çox keyfiyyət və kəmiyyət əlamətlərindən istifadə edilir.Keyfiyyət əlamətləri istehsalın xarakterində, idarəetmənin təşkilində ,muzdlu əməyin istifadəsində təzahür edir.Keyfiyyət əlamətinə,həmçinin,sahibkarın öz müəssisəsinə görə üzərinə məsuliyyət

(maliyyə, texniki və mənəvi) götürmək qabiliyyəti də daxildir. Kəmiyyət əlamətləri kimi, müəssisənin dövrüyyəsi, mənfəətin həcmi, satışın həcmi, investisiyanın həcmi, məşğul olanların sayı çıxış edir. Kiçik biznes müəssisələrini ayırmaq üçün mənfəət göstəricisi çox vacibdir. Lakin o, sorğu-sual konyukturasının güclü təsirinə məruz qalır. Məşğulluq göstəricisinə çox tez-tez rast gəlinir, lakin elmi-texniki tərəqqi bu göstəricinin əhəmiyyətini azaldır. Araşdırma göstərir ki, kəmiyyət göstəricilərinin başlıca üstünlüyü (yaxşı cəhəti) təhlil üçün əlverişliliyi və asanlığıdır. Əsas nöqsanlarına onların mütləqliyi və göstəricilərin ümumi qəbul edilmiş sərhəddinin dəyişməsi aiddir. Bununla yanaşı onu da qeyd etmək lazımdır ki, keyfiyyət meyarları olduqca subyektivdir.

Xüsusi müəssisələrin fəaliyyəti üzərində statistik müşahidənin təşkili tədqiqat obyektinin müəyyən edilməsini tələb edir. Araşdırma göstərir ki, təsnifat obyektini mülkiyyət münasibətlərinin iqtisadi kateqoriyası kimi müəyyən edilən mülkiyyət formasıdır. Bu əmlaka sahib olma, istifadə etmə və sərəncam vermə hüququnu əks etdirir.

“Xüsusi sektor” kateqoriyasının müəyyən edilməsi baxımından ayrı-ayrı müəssisələr səviyyəsində qərarlar qəbul edilməsi prosesinə dövlətin birbaşa təsir dərəcəsinin nəzərə alınmasının mühüm əhəmiyyəti vardır. Bu cür təsirin miqyasının mümkün meyarı ya nizamnamə kapitalında dövlətin payıdır (əgər 50%-dən yuxarıdırsa), ya da dövlətin “qızıl səhmə” sahib olmasıdır (bu zaman müəssisə hüquqi baxımdan dövlətin nəzarəti altında olur).

Statistik uçotun metodologiyasının işlənilib hazırlanması konkret müəssisənin spesifik vəziyyətindən asılı olmayaraq təsərrüfat subyektlərinin bu və ya digər kateqoriyaya aid edilməsini tələb edir. Qeyd edilənləri nəzərə alaraq təsərrüfat vahidlərinin məcmusu kimi xüsusi sektoru müəyyən edə bilərik. Deməli, xüsusi sektora o təsərrüfat subyektləri aid edilir ki, qərar qəbul edilməsi prosesində onlar dövlət idarəetmə orqanlarından asılı olmasın. Yəni nizamnamə kapitalında dövlətin payı 50%-dən az olarsa onda bu qərar qəbul edilməsi prosesində müəssisənin müstəqilliyini göstərir. Dövlətin onların iqtisadi səmərəliliyinə təsiri vasitəli formada- bütün müəssisələrin fəaliyyətini tənzimləyən qanunvericilik və

normativ- hüquqi aktlar vasitəsilə həyata keçirilir. Dövlət və xüsusi sektorun bu cür fərqləndirilməsi beynəlxalq praktikada qəbul edilmiş qaydalara uyğundur.

Mülkiyyət formasının təsnifatı əsasında 3 iri müəssisələr sektorunu formalaşdırmaq mümkündür:

1. Dövlət tərəfindən nəzarət edilən müəssisələr sektoru;
2. Xüsusi mülkiyyətçilərin nəzarət etdiyi müəssisələr sektoru;
3. Xarici mülkiyyətçilərin tamamilə nəzarətində olan müəssisələr sektoru.

Tədqiqat obyektini müəyyən edərkən xüsusi sektorun öz quruluşuna görə yekcins olmadığını nəzərə almaq vacibdir. Xüsusi sektorun statistik uçotu Metodologiyasının təkmilləşdirilməsi məsələsini həll edərkən kiçik müəssisələr statistikasının cari vəziyyətini və inkişaf perspektivlərini ayrı-ayrılıqda təhlil etmək zəruridir.

Sahibkarlığın statistik öyrənilməsi dövlət qeydiyyatından keçmiş kommersiya təşkilatlarının, fərdi sahibkarların, kəndli təsərrüfatlarının sayının müəyyən edilməsindən başlanır. Bu cür məlumatlar müəssisə və təşkilatların vahid dövlət relstrində, həmçinin dövlət vergi xidmətlərinin qeydiyyatında öz əksini tapır. Bu siyahıdan faktiki fəaliyyət göstərən hüquqi şəxslər, fərdi sahibkarlar və fermerlər seçilir. Bunun nəticəsində başdan-başa və seçmə statistik müşahidə həyata keçirilən baş məcmu obyektləri formalaşdırılır. Bu məqsədlə müxtəlif informasiya mənbələrindən istifadə edilir. Xüsusilə, əvvəlki ildə dövlət statistika orqanlarına illik mühasibat hesabları təqdim edən bütün təşkilatlar, həmçinin cari ildə qeydiyyatdan keçmiş yeni təşkilatlar faktiki fəaliyyətində olanlar hesab edilir və baş məcmunun tərkibinə daxil edilir. Belə yanaşma etibarlıdır. Ona görə ki, “Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununa görə büdcə təşkilatları istisna olmaqla, bütün təşkilatlar qeydiyyat yeri üzrə dövlət statistika orqanlarına illik mühasibat hesabatı təqdim edirlər. İşçilərinin sayı 15 nəfərə qədər olan kiçik sahibkarlıq obyektlərinə aid edilən fərdi sahibkarlar və təşkilatlar statistika orqanlarına mühasibat hesabatları təqdim etmirlər. Ona görə də onlar haqqında zəruri məlumatlar dövlət vergi xidmətlərindən və digər mənbələrdən əldə edilir.

İndiyə qədər Azərbaycanın statistika təcrübəsində iqtisadiyyatın bütün sektorlarının müəssisələrinin (kiçik müəssisələr istisna olmaqla) fəaliyyəti üzərində başdan-başa müşahidə əsas forma olaraq qalır. Bu sahəvi prinsip üzrə təşkil edilir. Sahəvi yanaşma iqtisadiyyatın xüsusi sektorunun fəaliyyətinin vahid kəmiyyət səciyyəsinə həyata keçirməyə imkan vermir.

Statistik tədqiqatının bu formasının dəyəri yüksək olduğundan inkişaf etmiş ölkələrdə o ildə bir dəfə həyata keçirilir. Respondentlərə göndərilən sorğu vərəqələrində bir neçə suallar qrupu olur. Buraya əsasən təsərrüfat subyektlərinin quruluşu haqqında məsələlər daxildir. Ona görə də bu iş çox vaxt müəssisələrin struktur tədqiqi adlandırılır. Bu zaman tədqiq edilən bütün təsərrüfat subyektləri üzrə aşağıdakı göstəricilərin əldə edilməsi məqsədəuyğun hesab edilir:

- dövriyyə (satışın həcmi);
- istehsal edilmiş məhsulun həcmi;
- əlavə edilmiş dəyər, alınmış mal və xidmətlərin həcmi (o cümlədən təkrar satış məqsədilə);
- maddi aktivlərə investisiya;
- işləyənlərin sayı, əmək haqqının məbləği və bir sıra digər göstəricilər.

Bütün tip təsərrüfat subyektləri üçün əsas göstəricilər siyahısının vahid olması müəssisələrin müxtəlif qrupları arasında yekun məlumatları müqayisə etməyə, sahibkarlıq fəaliyyətinin quruluşunu təhlil etməyə imkan verir. Müəssisələrin strukturunun tədqiqinin mühüm üstünlüyünü bundan ibarətdir.

Struktur tədqiqin gedişində kommersiya təşkilatlarından sadalanan göstəricilərin çoxu yalnız bütövlükdə hüquqi şəxs üzrə soruşulur. Lakin ayrı-ayrı mühüm göstəricilər (istehsal edilmiş məhsulun həcmi, işçilərin sayı və maddi aktivlərə investisiya) həmin hüquqi şəxsin yerli vahidləri və onun fəaliyyət növləri üzrə soruşulur. Yerli vahidlər üzrə əldə edilmiş məlumatlar istehsalın ərazi quruluşunu aşkar etməyə imkan verir.

Fəaliyyət növləri üzrə təsərrüfat subyektlərinin əsas göstəriciləri haqqındakı məlumatlar istehsalın sahəvi quruluşunu dəqiq müəyyən etmək və hər bir müəssisənin əsas fəaliyyət növünü aşkar etmək üçün zəruridir. Müasir dövrdə bir

çox hüquqi şəxslər bir neçə növ iqtisadi fəaliyyət həyata keçirir. Ən geniş yayılmış hal məhsul və xidmətlərin istehsalçısının eyni zamanda ticarət fəaliyyəti ilə məşğul olmasıdır. Odur ki, iqtisadi fəaliyyətin növləri üzrə istehsalın həcmi, işçilərin sayı və investisiya haqqında ən dəqiq yekun məlumatların əldə edilməsi yalnız müəssisələrin struktur tədqiqi əsasında mümkündür. Struktur tədqiqin məlumatlarına görə hər il statistik müşahidə obyektlərinin baş məcmusunun, xüsusilə, təsərrüfat subyektlərinin əsas fəaliyyət növləri, onların yerli vahidlərə məxsulluq siyahısı, mülkiyyət formaları və digər əlamətlər üzrə dəqiqləşdirilməsi həyata keçirilir.

Müəssisənin mühasibat hesabatları, struktur və digər təsdiqatlar əsasında sahibkarlıq fəaliyyətinin yekun göstəricilərinin geniş dairəsi formalaşdırılır.

Son dövrlərdə sahibkarlıq statistikasında kəmiyyət göstəriciləri ilə yanaşı sahibkarlıq fəallığının inkişaf meyli və cari vəziyyətini xarakterizə edən keyfiyyət göstəricilərdən daha geniş istifadə edilir. Bu cür informasiya müəssisənin müəyyən tərəfləri üzrə sahibkarların fikrinin öyrənilməsi, yaxud kommersiya təşkilatlarının işgüzar fəallığının tədqiqi əsasında toplanır.

Tədqiqat seçməyə düşən müəssisələrə anketlər (sual vərəqələri) göndərmək yolu ilə hər ay, yaxud hər rüb həyata keçirilir. Seçmədə iqtisadiyyatın ən əhəmiyyətli sahələrinin, həmçinin təsadüfi qaydada seçilmiş kiçik sahibkarlıq subyektlərinin iştirakı daha məqsəduyğundur.

Anketi tərtib edərkən prioritetlik istehsalın əvvəlki mərhələsini (məhsullara tələb), iqtisadi aktivliyin səviyyəsinə təsiri (hazır məhsul ehtiyatı) əks etdirən , yaxın perspektivi xarakterizə edən (istehsalın gözlənilən səviyyəsi) göstəricilərə verilir. Bundan başqa xammal ehtiyatları, məşğulluğun səviyyəsi, satış qiymətləri, istehsal göclərindən istifadə, ayrı-ayrı maliyyə göstəricilərinin dəyişməsinin qiymətləndirilməsi haqqında suallar da verilə bilər. Əgər sual hadisənin kəmiyyət xarakteristikasını nəzərdə tutursa, onda anketdə alternativ cavablar variantı qoyula bilər.

Son dövrdə inkişaf etmiş ölkələrin statistika orqanları müəssisənin “demoqrafik” problemlərinin öyrənilməsi sahəsində işləri fəallaşdırmışdır.

Seçmə tədqiqatı – bu forma müasir dövrdə kiçik müəssisələrin fəaliyyəti üzərində statistik müşahidənin, habelə müəssisə rəhbərlərinin konyuktur sorğusunu həyata keçirərkən əsas kimi çıxış edir.

İl üzrə kiçik müəssisələrin başdan-başa uçotunun, rüblük həyata keçirilən seçmə tədqiqatı ilə uzlaşdırılması daha məqsədəuyğundur. Seçmə tədqiqatını təşkil edərkən başlıca problem baş məcmunun sərhəddinin müəyyən edilməsidir. Bütün mülkiyyət formalı müəssisə və təşkilatların vahid dövlət registri müəssisələrin seçilməsini formalaşdırarkən əsas informasiya bazası kimi çıxış edir. Burada qeydiyyatdan keçən subyektlərin sayı, onların filialları, nümayəndəlikləri, şöbələri və digər bölmələrin sayı haqqında məlumatlar əks etdirilir.

Kiçik müəssisələr statistikasının təkmilləşdirilməsinin növbəti mərhələsində bu siyahıya bu və ya digər müəssisənin xüsusi sektora aid edilməsinə imkan verən nizamnamə kapitalının quruluşu haqqında məlumatlar da əlavə edilmişdir.

“Azərbaycan Respublikasında kiçik sahibkarlığın dövlət dəstəyi haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu kiçik müəssisələr üçün statistik hesabatın sadə üsul və formalarını nəzərdə tutur. Bu müəssisələr haqqında məlumat toplayarkən sadə suallar siyahısından istifadə edilir və seçmə yolu ilə həyata keçirilir. Bu zaman seçmə, adətən, bütün müəssisələrin 15-20%-ni keçmir. Kiçik müəssisələrin fəaliyyəti üzərində statistik müşahidənin bu cür seçiminədən praktiki olaraq inkişaf etmiş bütün ölkələrdə istifadə edilir.

Kiçik sahibkarlığın statistik müşahidəsinin sonrakı mərhələsində baş məcmuyun müəyyən edilməsi bütün kiçik müəssisələrin (işçilərin sayı 15 nəfərdən az olan müəssisələr istisna olmaqla) dövlət statistika orqanlarına təqdim etdikləri mühasibat balansı əsasında həyata keçirilmişdir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, mühasibat balansı əsasında kiçik müəssisələrin baş məcmusunu formalaşdırarkən mühasibat hesabatının göstəricilərinin tərkibi və quruluşunun təkmilləşdirilməsi işinin də həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur.

Vergiye cəbetmənin, uçot və hesabatın sadə sistemini tədqiq edən hüquqi şəxslər və fərdi sahibkarlar ilkin mühasibat sənədlərinin sadə formasını, habelə

gəlir və xərclərin uçotu kitabını doldurur. Kiçik müəssisələrin tam siyahısını formalaşdırmaq üçün kiçik sahibkarlıq subyektləri olan hüquqi şəxslərin hər bir obyektindən istifadə edilməsi məqsədəuyğundur.

Kiçik müəssisələrin fəaliyyəti haqqında informasiyanın keyfiyyətinin yüksəldilməsinə kiçik sahibkarlığın bütün subyektlərinin birdəfəlik uçotunun həyata keçirilməsinin mühüm əhəmiyyəti ola bilər. lakin bu cür tədqiqatın aparılması xeyli çətin, ağır və xərclidir.

Müasir dövrdə həyata keçirilən seçmə tədqiqatı statistikanın təşkilinə sahəvi yanaşmanın məhdudluğunu aradan qaldırmağa imkan verir. Bununla yanaşı iqtisadiyyatda qeyri-dövlət sektorunun artması həm başdan-başa, həm də seçmə müşahidəsini həyata keçirərkən informasiyanın yığılması ilə əlaqədar bir sıra problemlərin yaranmasına gətirib çıxarmışdır. Onlar əsasən aşağıdakılardır:

- statistika hesabatı təqdim edən müəssisələrin payının azalması;
- statistika orqanlarına daxil olan informasiyanın təhrif olunması (həm bilərəkdən həm də statistika hesabatı blanklarının tam doldurulmaması səbəbindən)

Statistika orqanlarına hesabat təqdim edən müəssisələrin xüsusi çəkisinin azalması kiçik biznes sferasında nəzərə çarpır. Bu cür vəziyyət işçilərin sayını, əmək haqqının səviyyəsini, istehsalın həcmi, maliyyə fəaliyyətinin nəticələrini (mənfəət, satışdan daxil olmalar), kapital qoyuluşu və s. xarakterizə edən göstəricilərin hesablanması xüsusi metodikasının işlənib hazırlanmasını tələb edir.

İri və orta müəssisələr üçün daha çox ikinci problem xarakterdir. Onun həll edilməsi daxil olan informasiyanın məntiqi nəzarətini həyata keçirməyi, habelə müəssisələrin müxtəlif kanallarla – statistika orqanlarına vergi xidmətlərinə, sosial müdafiə orqanlarına təqdim etdiyi məlumatları əlaqələndirməyi tələb edir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində xüsusi sektorun inkişafı haqqında məlumatlardan istifadə edərək institusional islahatların gedişinin təhlilini üç istiqamətdə həyata keçirmək məqsədəuyğundur:

- xüsusi sektor müəssisələrinin fəaliyyətinin ümumi göstəricilərinin hesablanması və təhlili;

- xüsusi sektorun inkişafının struktur göstəricilərinin hesablanması və təhlili;
- xüsusi sektor müəssisələrinin fəaliyyətinin səmərəlilik göstəricilərinin hesablanması və təhlili.

Birinci halda söhbət xüsusi sektor müəssisələrinin fəaliyyətinin əsas nəticələrini və ümumi sayını, habelə onların cəlb etdiyi resursları xarakterizə edən göstəricilərin vaxtətilə mütləq və nisbi dəyişməsindən gedir.

İkinci istiqamət aşağıdakı bölmələrdə təhlili həyata keçirməyə imkan verən ilkin məlumatların qruplaşdırılması sistemini nəzərdə tutur:

- xüsusi sektor müəssisələrinin sahələr üzrə bölgüsü;
- müəssisələrin həcm göstəriciləri üzrə bölgüsü (məhsul buraxılışının həcmi və məşğul olanların sayı daxil olmaqla);
- regionlar üzrə müəssisələrin bölgüsü;
- yaranma (təsiretmə) ilinə görə müəssisələrin bölgüsü;
- ayrı-ayrı mülkiyyətçilər kategoriyasının nizamnamə kapitalında payına görə bölgüsü;
- xüsusi sektor müəssisələrin yaranma üsuluna görə (bölünməsi, özəlləşdirmə yolu ilə yeni, yaradılan) bölgüsü;
- diversifikasiya dərəcəsinə görə müəssisələrin bölgüsü.

Bütün bu qruplaşdırmalar xüsusi sektorun və bütün iqtisadiyyatın quruluşunu müqayisəli təhlil edərkən mühüm rol oynayır. Bundan başqa bir neçə qruplaşdırma əlamətindən istifadə edərək daha mürəkkəb bölgü təşkil etmək olar.

Müəssisələrin sahə mənsubiyyəti, yerləşmə yeri nəzərə alınmaqla yaranma üsuluna görə bölgüsü hansı sahə, region üzrə xüsusi müəssisələrin yaradılması prosesinin daha intensiv getdiyini aşkar etməyə imkan verir. Bununla yanaşı dolayısı yolla da olsa biz xüsusi kapitalın qoyuluşu istiqamətləri, istehsal sferalarında sahibkarlıq fəallığının yerdəyişməsinin hansə dərəcədə baş verdiyi suallara cavab alırıq. Müəssisələrin yaradılması üsulu haqqında məlumatları nəzərə alaraq həyata keçirilən bölgü yeni müəssisələrin yaranmasının vaxt etibarilə intensivliyi haqqında təsəvvür verir. Nizamnamə kapitalında payına görə

müəssisələrin qruplaşdırılması özəlləşdirmə prosesinin necə getdiyini, mülkiyyət formaları arasındakı nisbəti izləməyə imkan verir.

Məlumdur ki, kiçik və orta biznesin inkişaf dinamikası və iqtisadiyyatın dirçəldilməsində onun rolunun artırılması əhəmiyyətli dərəcədə onların investisiya fəallığından asılıdır. Başqa sözlə desək, kiçik və orta sahibkarlığın investisiya fəaliyyətinin düzgün idarə edilməsi etibarlı və keyfiyyətli informasiyanın mövcudluğu şəraitində mümkündür. Düzdür, bu proses ölkədəki ümumi investisiya fonunda gedir. Lakin buna baxmayaraq kiçik və orta biznes sektorunda əsaslandırılmış investisiya siyasətinin həyata keçirilməsi onun informasiya bazasının formalaşdırılmasını zəruri edir.

İnvestisiya fəaliyyətinin bu və ya digər tərəflərini əks edilən statistik hesabat formalarının təhlili əsasən o qənaətə gəlmək olar ki, ilkin informasiyanın bazasında investisiya statistikasının, xüsusilə kiçik sahibkarlıq sektoruna investisiya statistikasının formalaşdırılması üçün geniş imkanlar vardır. Təcrübə göstərir ki, yalnız keyfiyyətli informasiya əsasında dövlət səmərəli investisiya siyasəti həyata keçirilməklə təsərrüfat subyektləri (kiçik və orta sahibkarlıq) və bütövlükdə ölkə üzrə investisiya fəallığını təmin edə bilər. Bu isə müntəzəm olaraq qeyd edilən sferada baş verən hadisə və prosesləri statistikasının müasir metodlarını tətbiq etməklə dərin və hərtərəfli statistik təhlilini həyata keçirməyi tələb edir. Bu problemin məqsədmüvafiq həll edilməsi statistik təhlilin istiqamətlərinin düzgün seçilməsindən asılıdır [11].

İnvestisiya proseslərini statistik təhlil edərkən ilk növbədə makrosəviyyədə investisiya fəallığı öyrənmək lazımdır. Bu zaman işgüzar və investisiya fəallığının dinamikası, onun səviyyəsi qiymətləndirilməlidir. Bu zaman investisiya fəaliyyətinin makroiqtisadi konyukturası, investisiyaya meyllilik göstəricilərinə investisiya potensialına (ümumi əmanət, kapital transfertlərinin saldosu), resurs potensialına (institusional sektorlar üzrə ümumi əmanətin və kapital transfertləri saldosunun quruluşu), icarə işlərinin vəziyyətinə xüsusi fikir verilməlidir. Qeyd edilən istiqamətlər investisiya fəaliyyətinin formalaşmasının əsas şəraitini xarakterizə edir.

Statistik təhlilin mühüm istiqamətlərindən biri resurs potensialının təhlilidir. Burada resurs potensialının tərkibi ayrı-ayrılıqda təhlil edilməlidir. Belə ki, maddi-əşya resursları, əmək resursları, informasiya resursları, maliyyə resursları öyrənilmə obyektləri olmalıdır.

Investisiya fəallığını xarakterizə edən meyarlardan bir də icazrə işləri bazarının fəaliyyətdir. Ona görə də icarə işləri bazarının həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət səciyyəsinin verilməsi xüsusilə vacibdir.

Statistik təhlilin əsas istiqamətlərindən birini də investisiya fəaliyyətinin öyrənilməsi təşkil edir. Bu zaman dörd əsas istiqamət- investisiyanın quruluşunun formalaşması, təsərrüfat subyektlərinin maliyyə qoyuluşu, əsas kapitalla investisiya və xarici investisiyalar statistik təhlilin obyektləri olmalıdır.[12]

Birinci istiqamətdə ümumi maliyyə qoyuluşu qeyri-maliyyə aktivlərinə investisiya, Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrdə, xaricilərin isə Azərbaycanda yerləşdiyi investisiyalar (birbaşa, portfel, sair) statistik təhlil edilməli və onların quruluşunda, dinamikasında və inkişaf meylinə müşahidə edilən dəyişikliklər aşkar edilməlidir.

Statistik təhlilin müstəqil istiqamətlərindən birini iqtisadiyyatın sahələri və sektorları üzrə investisiya qoyuluşunun öyrənilməsi təşkil edir. Bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar olaraq ölkədə əlverişli investisiya və sahibkarlıq mühitinin yaradılması iqtisadiyyata xarici investisiyanın axınını təmin etmişdir. Odur ki, bu sahədə baş verən hadisə və prosesləri öyrənmək statistikanın mühüm vəzifələrindən biridir. Xarici investisiyaa qoyuluşunu, onun dinamika və quruluşunu statistik təhlil edərkən onların növlərinə görə (birbaşa, portfel, sair).

II FƏSİL. Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın müasir vəziyyəti və inkişafının statistik qiymətləndirilməsi

2.1. Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın müasir vəziyyətinin statistik tədqiqi

Müstəqillik əldə edildikdən sonra Azərbaycan Respublikasının həyata keçirdiyi geniş miqyaslı sosial-iqtisadi islahatların əsas ideyalarından biri ölkə əhalisinin daha çox hissəsinin müstəqil sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmasına səvq etməsidir. 1995-ci ilin noyabrın 12-də qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 59-cu maddəsində (azad sahibkarlıq hüququ) deyilir: "Hər kəs qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada öz imkanlarından qabiliyyətindən və əmlakından sərbəst istifadə edərək təkbaşına və ya başqaları ilə birlikdə azad sahibkarlıq fəaliyyəti və qanunla qadağan edilməyən digər iqtisadi fəaliyyət növü ilə məşğul ola bilər" [6].

Ölkə Konstitusiyasının yaratdığı yeni iqtisadi realıq ölkə əhalisini iqtisadi fəaliyyətin yeni hüquqi formalarının axtarış tapılmasını maraqlı etmişdir. Deməli Azərbaycanın mövcud qanunvericilik sistemi ölkə vətəndaşlarını maneəsiz istənilən sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmağa imkan verir.

Sahibkarlığın və sahibkarlıq təbəqəsinin formalaşmasının müxtəlif yolları vardır. Araşdırma göstərir ki, sahibkarlığın formalaşmasının ilk mərhələsində özlərinin şəxsi vəsaitləri və riskləri ilə müxtəlif növ fərdi, ailə, kollektiv, işgüzar müəssisələr yaradan ən təşəbbüskar və ən əməksevər insanlar mühüm yer tutmuşdur. İnkişaf etmiş ölkələrdə bu günə qədər bu rolun üstün rolu saxlanılmışdır.

Xüsusi sahibkarlığın təkrar istehsalının digər yolu dövlət əmlakının özəlləşdirilməsidir. Özəlləşdirmə milli iqtisadiyyatın səmərəliliyini təmin etmək məqsədilə dövlət mülkiyyətinin xüsusi mülkiyyətə transformasiyasını nəzərdə tutur. Bu və ya digər dərəcədə dövlətin rolu azalır, eyni zamanda ictimai həyatın ilk növbədə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində xüsusi sektorun rolu yüksəlir. Bu planda mühüm əhəmiyyət kəsb edən cəhət dövlət müəssisələrinə və aktivlərinə

mülkiyyət hüququndan imtina etməsi, mal və xidmətlərin istehsal hüququnun xüsusi kompaniyalara keçməsidir.

Kompleks amillərin nəticəsində Azərbaycan da daxil olmaqla postsosialist ölkələrində özəlləşdirmə sahibkarlığın təkrar istehsalının və formalaşdırılmasının başlıca vasitəsi olmuşdur. Bu kontekstdə qeyd etmək lazımdır ki, mülkiyyət haqqında məsələ əhalinin bütün təbəqələrinin mənafeyinə toxunan mürəkkəb məsələlərdən biridir. Mülkiyyətin mahiyyəti onun obyekt və subyektləri, mülkiyyət obyektlərinə sahibolma baxımından insanlar arasındakı münasibətləri təhlil etməklə izah edilir.

Bazar islahatlarının tətbiqi müxtəlif səviyyələrdə olan postsosialist dövlətin olduğu kimi Azərbaycanda da kiçik sahibkarlıq xüsusi funksiyalara malikdir. Azərbaycanda o, iqtisadiyyatın inhisarsızlaşdırılmasında, mülkiyyətin özəlləşdirilməsində, sağlam rəqabətin yaradılmasında və təbii resursların səfərbərliyində mühüm rol oynayır.

90 – cı illərin əvvəllərindən başlayaraq dövlət kiçik və orta biznesin inkişafına gətirib çıxaracaq bir sıra tədbirlər və xüsusi proqramlar həyata keçirilmişdir. Bunun nəticəsidir ki, iqtisadiyyatın strukturunda köklü dəyişikliklər baş verir, yeni təsərrüfatçılıq sisteminə uyğun iqtisadi strukturlar, təsisatlar və iqtisadi münasibətlər formalaşır. Artıq Azərbaycan Respublikasında sahibkarlar təbəqəsinin geniş dairəsi formalaşmış, kiçik biznes milli təsərrüfatın müstəqil sektoruna çevrilmişdir.[13]

2007 – 2014- cü illərdə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin əsas makroiqtisadi göstəricilərinin dinamikasında da artım meyli müşahidə olunmuşdur.[6]

Cədvəl 2.1

2007 – 2014- cü illərdə Azərbaycan Respublikasında kiçik sahibkarlıq subyektlərinin əsas makro-iqtisadi göstəriciləri

Göstəricilər	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Yaradılmış əlavə dəyər, milyon manat	449,2	718,7	844,8	1 120,0	1 227,0	1 346,5	1 466,2	1 437,0
Ümumi mənfəət, milyon manat	41,7	51,9	65,8	78,3	85,3	122,8	165,4	175,4
İşçilərin orta illik sayı, min nəfər	92,1	103,2	105,9	93,2	90,2	95,5	109,0	115,0
Orta aylıq nominal əmək haqqı, manat	170,7	182,1	195,2	207,0	222,2	263,3	303,5	348,0
Əsas kapitalla investisiyalar, milyon manat	289,4	371,2	289,3	276,3	737,6	531,6	486,5	746,5
Dövriyyə, milyon manat	1 653,5	2 475,7	2 910,1	3 835,5	4 208,5	5 100,6	6 072,6	5 951,7

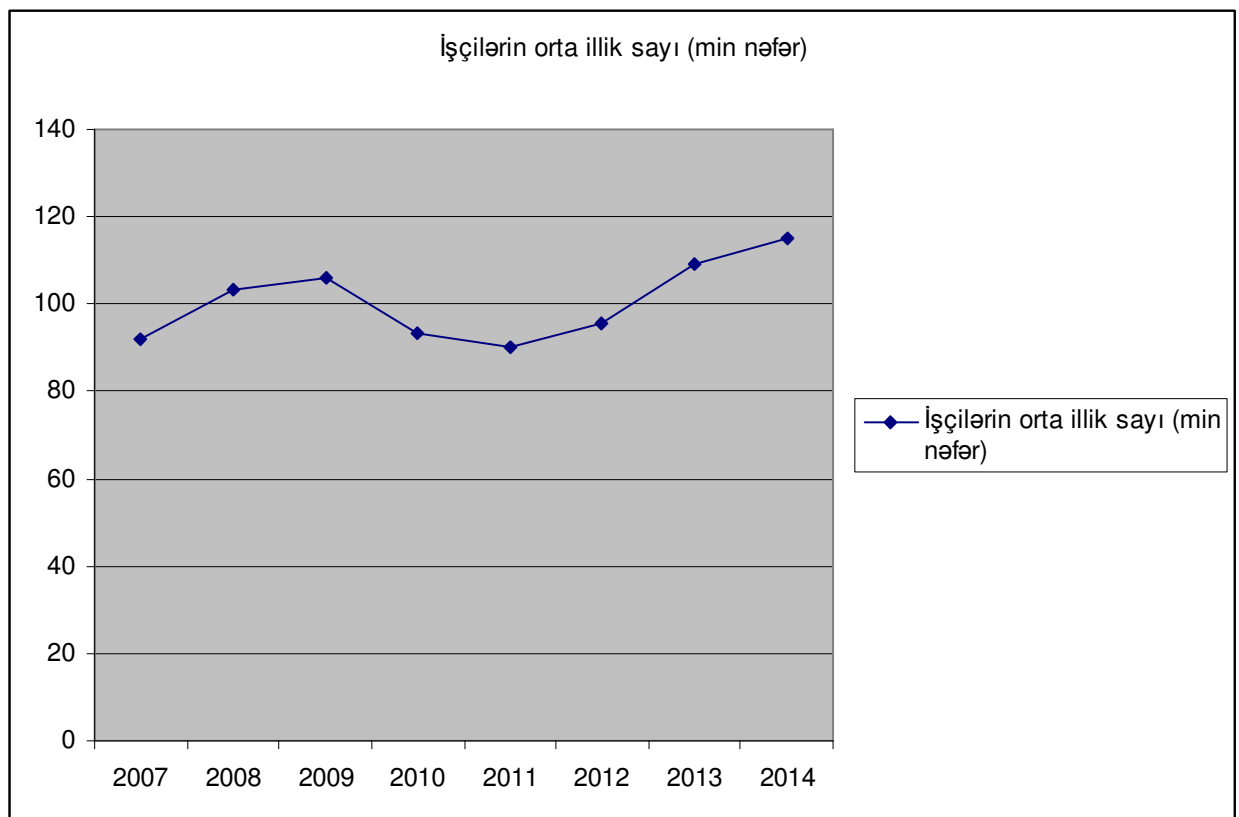
2.1 sayılı cədvəlin məlumatlarından görünür ki, təhlil edilən dövrdə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin əlavə dəyəri nəzərəcarpacaq dərəcədə artmışdır.

Belə ki, 2007-ci ildə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin əlavə dəyərinin həcmi 449,2 milyon manat, 2008-ci ildə 718,7 milyon manat, 2009-cu ildə 844,8 milyon manat, 2010-cu ildə 1 120,0 milyon manat , 2011-ci ildə 1 227,0 milyon manat, 2012-ci ildə 1 346,5 milyon manat , 2013-cü ildə 1 466,2 milyon manat, 2014-cü ildə 1 437,0 milyon manat olmuşdur. 2007-ci illə müqayisədə 2014-cü ildə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin əlavə dəyəri təxminən 3,2 dəfə artmışdır.

Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin əsas nəticə göstəricisi kimi çıxış edən mənfəət də bu dövrdə artmışdır. 2007-ci ildə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin əlavə dəyərinin həcmi 41,7 milyon manat, 2008-ci ildə 51,9 milyon manat, 2009-cu ildə 65,8 milyon manat, 2010-cu ildə 78,3 milyon manat, , 2011-ci ildə 85,3 milyon manat, 2012-ci ildə 122,8 milyon manat , 2013-cü ildə 165,4 milyon manat, 2014-cü ildə 175,4 milyon manat olmuşdur.

Qeyd etdiyimiz kimi kiçik sahibkarlıq fəaliyyətinin miqyasının artması ölkədə iqtisadi fəallıq səviyyəsinin artmasına gətirib çıxarır. Başqa sözlə

desək,əmək bazarında yaranmış gərginliyin zəifləməsinə müsbət təsir göstərir. 2007-2014-cü illərdə bu sektorda çalışan işçilərin sayının dinamikasında artıb-azalmalar müşahidə olunmuşdur. Belə ki, 2007-ci ildə kiçik biznes sektorunda məşğul olanların sayı 92,1 min nəfər,2008-ci ildə 103,2 min nəfər,2009-cu ildə 105,9 min nəfər,2010-cu ildə 93,2 min nəfər , 2011-ci ildə 90,2 min nəfər,2012-ci ildə 95,5 min nəfər,2013-cü ildə 109,0min nəfər,2014-cü ildə 115,0 min nəfər olmuşdur. 2007-ci illə müqayisədə 2014-cü ildə kiçik sahibkarlıq sektorunda məşğul olanların sayı mütləq ifadə də 22,9 min nəfər,nisbi ifadə də isə 19,9% artmışdır. Bu meyli aşağıdakı xətti qrafik daha əyani göstərir:

Şəkil 2.1 2007 – 2014- cü illərdə Azərbaycan Respublikasında kiçik sahibkarlıq sektorunda məşğul olanların orta illik sayı, min nəfər

Bu sahədə çalışanların orta aylıq əmək haqqı 2007-ci ildə 170,7 manat,2008-ci ildə 182,1 manat,2009-cu ildə 195,2 manat,2010-cu ildə 207,0

manat, 2011-ci ildə 222,2 manat, 2012-ci ildə 263,3 manat, 2013-cü ildə 303,5 manat, 2014-cü ildə 348,0 manat olmuşdur.

Müqayisə edilən dövrdə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin dövryyəsi mütləq ifadə də 4298,2 mln.manat, nisbi ifadə də isə 3,6 dəfə artmışdır. Araşdırma göstərir ki, bu dövrdə kiçik sahibkarlıq subyektləri ölkənin iqtisadi inkişafında əhəmiyyətli rol oynamışdır.

Araşdırma göstərir ki, bu dövrdə kiçik sahibkarlıq subyektləri ölkənin iqtisadi inkişafında əhəmiyyətli rol oynamışdır (cədvəl 2.2).

Cədvəl 2.2

2007 – 2014- cü illərdə Azərbaycan Respublikası üzrə ölkə iqtisadiyyatında kiçik sahibkarlıq subyektlərinin payı, faizlə

Göstəricilər	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Əlavə dəyər	1,6	1,8	2,6	2,8	2,6	2,7	2,7	2,6
qeyri-neft sektoru üzrə	4,2	4,7	5,1	5,2	5,3	5,2	4,8	4,3
Ümumi mənfəət	0,2	0,2	0,3	0,2	0,3	0,4	0,6	0,7
qeyri-neft sektoru üzrə	2,7	2,3	2,9	3,0	3,0	3,3	3,5	3,5
İşçilərin orta illik sayı	6,7	7,3	7,6	6,7	6,5	6,4	7,9	7,6
qeyri-neft sektoru üzrə	6,9	7,5	7,8	6,9	6,7	6,6	8,1	7,7
Əsas kapitala investisiyalar	3,9	3,7	3,7	2,8	5,8	3,5	2,7	4,2
qeyri-neft sektoru üzrə	7,3	5,3	5,1	4,0	7,6	4,6	3,8	6,4
İllik dövryyə	4,2	4,5	6,1	8,6	8,1	9,6	10,6	10,5
qeyri-neft sektoru üzrə	7,7	8,4	9,8	15,6	18,3	18,5	20,0	18,4

Rəsmi statistikanın məlumatlarından göründüyü kimi, kiçik sahibkarlıq subyektlərinin ölkə iqtisadiyyatının inkişafında rolu ildən-ilə artmaqda davam etmişdir. Beləki, 2007-ci ildə ölkədə əlavə dəyərin 1,6%-i, ümumi mənfəətin 0,2%-

i, işləyənlərin 6,7%-i, əsas kapitalı investisiyaların 3,9%-i, illik dövriyyənin 4,2%-i bu sektorun payına düşdüyü halda, 2014-cü ildə bu göstəricilər müvafiq olaraq 2,6%, 0,7%, 7,6%, 4,2%, 10,5% təşkil etmişdir. Onu da qeyd edək ki, qeyri-neft sektoru üzrə bu göstəricilərin səviyyəsi daha yüksək olmuşdur. Beləki, qeyri- neft sektorunda yaranan əlavə dəyərin 4,2%-i, ümumi mənfəətin 2,7 %-i, işləyənlərin 6,9%-i, əsas kapitalı investisiyaların 7,3%-i, illik dövriyyənin 7,7%-i kiçik sahibkarlıq subyektlərinin sektorunun payına düşdüyü halda, 2014-cü ildə bu göstəricilər müvafiq olaraq 4,3%, 3,5%, 7,7%, 6,4%, 18,4% təşkil etmişdir.

Bu dövrdə iqtisadiyyatın bölmələri üzrə müəssisələrin sayı, dinamikası və quruluşunda da mühüm dəyişikliklər baş vermişdir. Rəsmi statistikanın məlumatlarından aydın görünür ki, ölkənin iqtisadi həyatında aparılan bazar islahatları nəticəsində iqtisadi fəaliyyətin bəzi növləri Azərbaycan sahibkarları üçün cəlbəedici olmuşdur. (Cədvəl 2.3)

Cədvəl 2.3

2007 – 2014- cü illərdə Azərbaycan Respublikasında iqtisadi fəaliyyətin növləri üzrə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin sayı,ilin sonuna

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
İqtisadiyyatın bütün sahələri üzrə - cəmi	196 972	204 960	205 028	207 120	223547	248 288	165277	186898
ondan fiziki şəxslər – fərdi sahibkarlar	182 268	186 491	186 765	192 588	210643	234 634	150816	171917
o cümlədən:								
kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	3 804	4 045	4 040	3 953	3 897	3 973	3 997	3 410
fiziki şəxslər - fərdi sahibkarlar	2 488	2 613	2 571	2 618	2 593	2 451	2 334	1 624
sənaye	4 973	4 787	4 750	4 616	4 457	4 326	5 173	6 418
fiziki şəxslər - fərdi sahibkarlar	2 856	2 775	2 806	2 643	2 628	2 505	3 369	4 697
tikinti	2 189	2 234	2 197	1 534	1 501	1 755	1 936	2 335
fiziki şəxslər - fərdi sahibkarlar	488	543	621	560	580	727	924	1 007
ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	128 112	132 095	131 673	133 803	156926	178 036	87 446	91 690
fiziki şəxslər -	121 371	122 547	122 601	127 501	150686	171 646	81 041	85 338

fərdi sahibkarlar								
nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	19 850	20 775	21 838	22 148	22 627	25 093	27 862	28 178
fiziki şəxslər - fərdi sahibkarlar	19 494	20 406	21 465	21 908	22 374	24 821	27 576	27 877
turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	11 592	12 143	12 245	13 455	7 767	8 356	9 406	12 863
fiziki şəxslər - fərdi sahibkarlar	11 260	11 777	11 854	13 127	7 527	8 106	9 157	12 511
informasiya və rabitə	419	326	239	183	242	311	354	455
fiziki şəxslər - fərdi sahibkarlar	-	-	-	-	-	-	-	-
daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	5 087	5 096	4 125	872	826	930	1 131	1 478
fiziki şəxslər - fərdi sahibkarlar	4 960	4 951	3 977	729	708	729	905	1 204
təhsil	42	34	46	108	84	105	155	198
fiziki şəxslər - fərdi sahibkarlar	-	-	-	-	-	-	-	-
əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi	61	74	91	198	155	204	256	305
fiziki şəxslər - fərdi sahibkarlar	-	-	-	-	-	-	-	-
digər sahələr	20 843	23 351	23 784	26 250	25 065	25 199	27 561	39 568
fiziki şəxslər - fərdi sahibkarlar	19 351	20 879	20 870	23 502	23 547	23 649	25 510	37 659

Cədvəldən göründüyü kimi, 2007-ci ildə iqtisadiyyatın bütün sahələri üzrə fəaliyyət göstərən kiçik sahibkarlıq subyektlərinin sayı 196 972 vahid, 2008-ci ildə 204 960 vahid, 2009-cu ildə 205 028 vahid, 2010-cu ildə 207 120 vahid, 2011-ci ildə 223 547 vahid, 2012-ci ildə 248 288 vahid, 2013-cü ildə 165 277 vahid, 2014-ci ildə 186 898 vahid olmuşdur. Yəni, 2007-2012-ci illərdə iqtisadiyyatın bütün sahələri üzrə fəaliyyət göstərən kiçik sahibkarlıq subyektlərinin sayı ildən – ilə artsa da, 2013-cü ildə bu göstəricinin səviyyəsi azalmış, 2014-cü ildə yenidən artmışdır.

2008-2014-cü illərdə iqtisadi fəaliyyətin növləri üzrə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin quruluşunda da müəyyən dəyişikliklər olmuşdur.

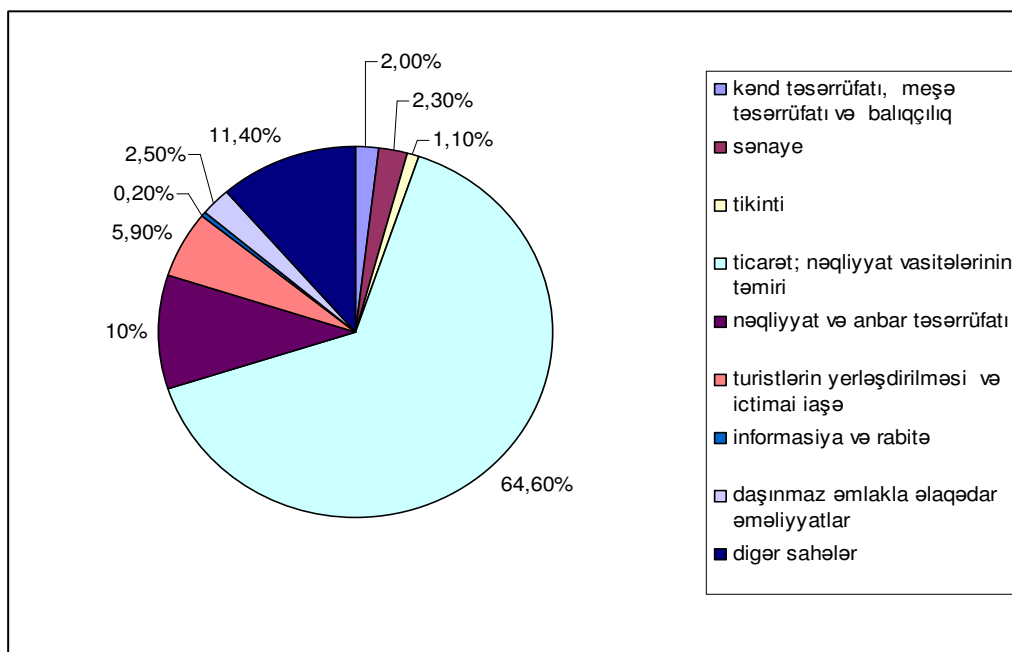
**2008 – 2014- cü illərdə Azərbaycan Respublikasında iqtisadi fəaliyyətin
növləri üzrə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin bölgüsü, faizlə**

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
İqtisadiyyatın bütün sahələri üzrə - cəmi	100	100	100	100	100	100	100
o cümlədən:							
kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	2,0	2,0	1,9	1,7	1,6	1,5	1,8
sənaye	2,3	2,3	2,2	2,0	1,7	2,0	3,4
tikinti	1,1	1,1	0,7	0,7	0,7	0,8	1,2
ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	64,6	64,2	64,6	70,2	71,7	70,1	49,1
nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	10	10,7	10,7	10,1	10,1	10,7	15,1
turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	5,9	6	6,5	3,5	3,4	3,6	6,9
informasiya və rabitə	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2
daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	2,5	2	0,4	0,4	0,4	0,4	0,8
təhsil	0	0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi	0	0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2
digər sahələr	11,4	11,6	12,7	11,7	10,1	10,6	21,2

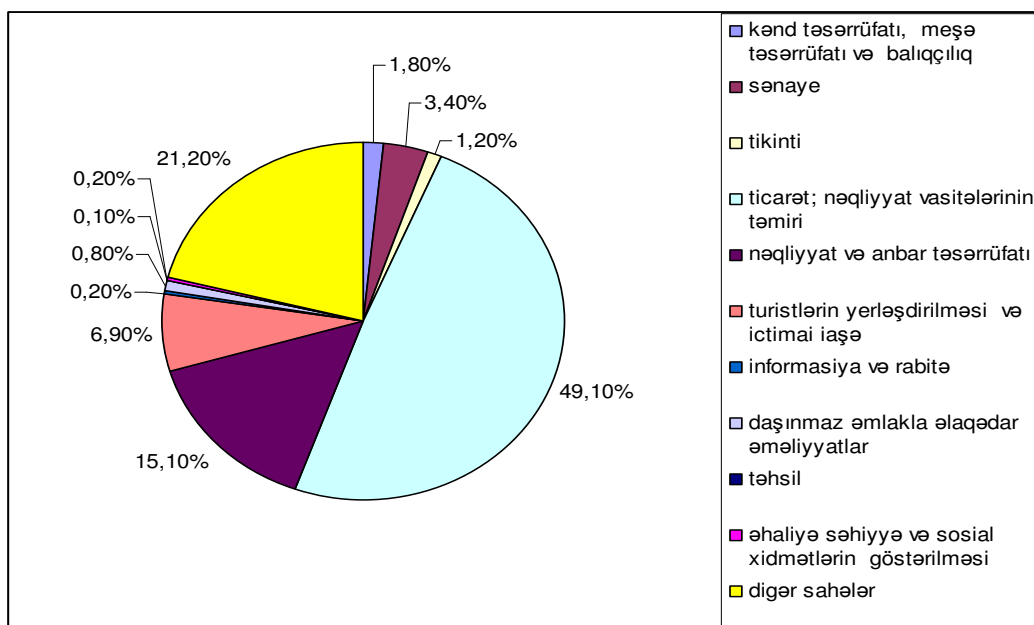
2.4 sayılı cədvəlin məlumatlarından görünür ki, əgər 2008 - ci ildə ölkədə fəaliyyət göstərən müəssisələrin 2,0% -i kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq, 2,3% -i sənayenin, 1,1% -i tikintinin, 64,6 %-i ticarət: nəqliyyat vasitələrinin təmirinin, 10%-i nəqliyyat və anbar təsərrüfatının, 5,9-i turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşənin, 0,2% informasiya və rabitənin, 2,5%-i daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatların, 11,4%-i isə digər sahələrin payına düşürdüsə, 2014-cü ildə bu göstəricilər müvafiq olaraq 1,8%, 3,4%, 1,2%, 49,1%, 15,1%, 6,9%, 0,2%, 0,8%, və 21,2% təşkil etmişdir, eyni zamanda 2014-cü ildə ölkədə fəaliyyət göstərən müəssisələrin 0,1%-i təhsilin, 0,2 %-i əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsinin payına düşmüşdür. 2008-ci ildə iqtisadi fəaliyyətin növləri üzrə mövcud olan kiçik sahibkarlıq subyektlərinin 80,5%-i icarət: nəqliyyat

vasitələrinin təmirinin, nəqliyyat və anbar təsərrüfatının, turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşənin payına düşürdüsə, 2014-cü ildə bu göstərici 71,1% olmuşdur.

2008-ci və 2014-cü illər də Azərbaycan Respublikasında iqtisadi fəaliyyətin növləri üzrə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin quruluşunda müşahidə edilən meyli aşağıdakı diaqramlar daha əyani göstərir:

Şəkil 2.3 2008 –ci ildə Azərbaycan Respublikasında iqtisadi fəaliyyətin növləri üzrə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin quruluşu

Şəkil 2.3 2014-cü ildə Azərbaycan Respublikasında iqtisadi fəaliyyətin növləri üzrə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin quruluşu, %

Ölkədə sahibkarlıq mühitinin formalaşdırılması və ona əlverişli şəraitin yaradılması nəticəsində iqtisadiyyatda qeyri-dövlət mülkiyyətli kiçik sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyət miqyası xeyli genişlənmişdir. Dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi nəticəsində dövlət bölməsində fəaliyyət göstərən kiçik müəssisələrin sayı, işçi potensialı və istehsal olunmuş məhsulların həcmi ilbəil azalmış, qeyri-dövlət bölməsində isə bu göstəricilərə hər il artım müşahidə olunmuşdur.

2014-cü ildə Azərbaycan Respublikasında kiçik müəssisələrinin mülkiyyət növləri üzrə bölgüsü aşağıdakı kimi olmuşdur:[1]

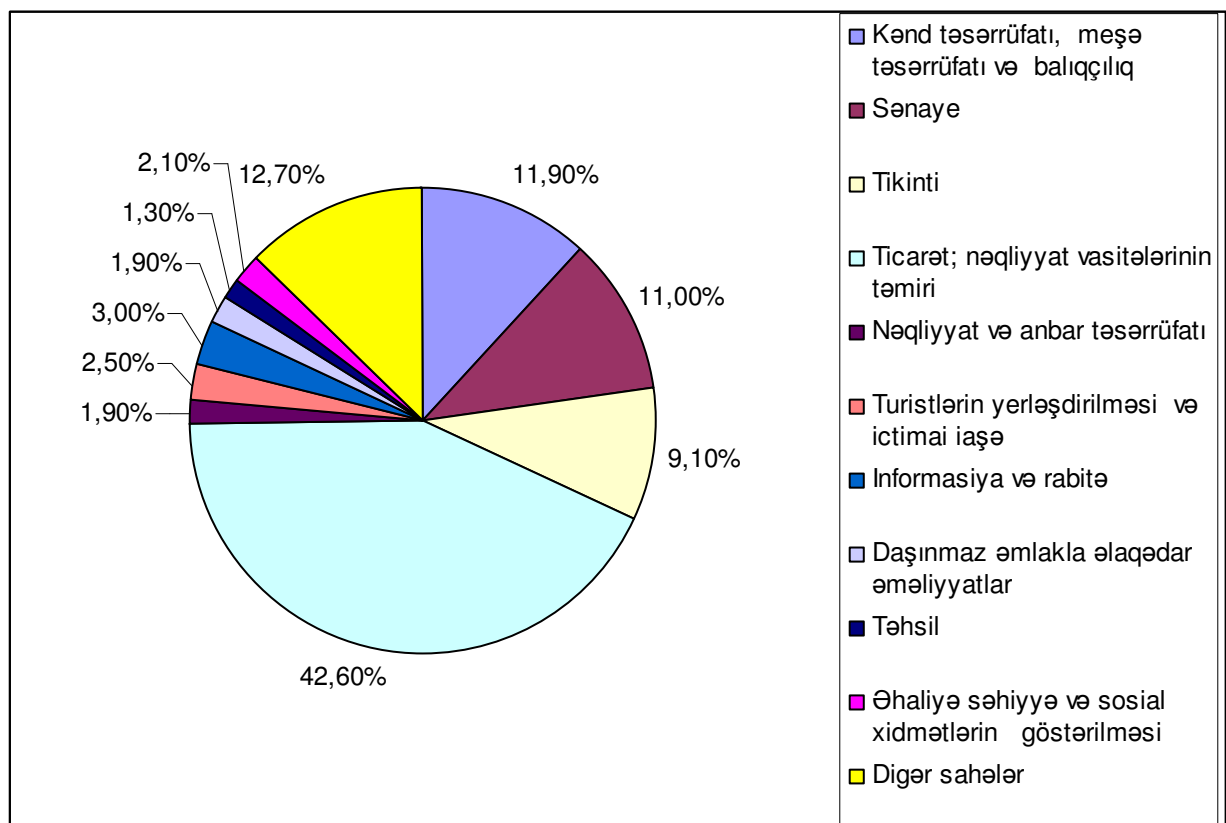
Cədvəl 2.5

2014-cü ildə Azərbaycan Respublikasında kiçik müəssisələrinin mülkiyyət növləri üzrə bölgüsü

	Cəmi	o cümlədən:	
		dövlət mülkiyyəti	qeyri-dövlət mülkiyyət
İqtisadiyyatın bütün sahələri üzrə - cəmi	14 981	1 158	13 823
o cümlədən:			
kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	1 786	147	1 639
sənaye	1 721	206	1 515
tikinti	1 328	60	1 268
ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	6 352	453	5 899
nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	301	43	258
turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	352	7	345
informasiya və rabitə	455	36	419
daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	274	15	259
təhsil	198	23	175
əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi	305	15	290
digər sahələr	1 909	153	1 756

2.5 sayılı cədvəlin məlumatlarından görünür ki, 2014-cü ildə iqtisadiyyatın bütün sahələrində fəaliyyət göstərən 14981 vahid kiçik sahibkarlıq subyektinin 1158 vahidi dövlət mülkiyyətli (7,7 %), 13823 vahidi (92,3%) qeyri-dövlət mülkiyyətli olmuşdur. Qeyri-dövlət mülkiyyətli kiçik müəssisələrin 11,9%-i kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıqın, 11,0%-i sənayenin, 9,1%-i tikintinin,

42,6%-i ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri sahəsinin, 1,9%-i nəqliyyat və anbar təsərrüfatının, 2,5%-i turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə sahəsinin, 3 %-i informasiya və rabitə sahəsinin, 1,9%-i daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatların 1,3%-i təhsilin, 2,1%-i əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi sahəsinin və 12,7%-i digər sahələrin payına düşür.

Şəkil 2.4 2014-cü ildə Azərbaycan Respublikasında iqtisadi fəaliyyətin növləri üzrə qeyri-dövlət mülkiyyətli kiçik müəssisələrin quruluşu, %

Rəsmi statistikanın məlumatları göstərir ki, tədqiq edilən dövrdə iqtisadiyyatın bütün sahələrində (tikintidən başqa) kiçik müəssisələrin mənfəətinin həcmi ildən – ilə artmışdır.

Cədvəl 2.6

**2007 – 2014- cü illərdə Azərbaycan Respublikasında iqtisadi fəaliyyətin
növləri üzrə kiçik müəssisələrin mənfəəti,min manatla**

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
İqtisadiyyatın bütün sahələri üzrə - cəmi	41661,0	51 964,0	65788,6	78 324,7	85328,5	122789,8	165 437,5	175398,5
o cümlədən:								
kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	-	-	-	-	-	-	-	-
sənaye	10369,8	11 652,8	29540,6	30 744,7	39353,2	60 958,1	81 652,2	88 597,0
tikinti	5 814,8	9 173,1	4 377,5	4 220,8	4 252,0	3 329,3	3 970,5	1 062,0
ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	12577,9	13 386,4	11146,3	15 788,1	12087,8	18 071,3	23 823,0	25 721,9
nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	3 235,3	7 908,4	8 149,6	10 634,5	11020,5	15 208,3	21 176,0	22 863,9
turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	738,2	745,6	1 162,8	880,9	961,5	1 417,3	1 525,9	1 607,6
informasiya və rabitə	-	-	-	329,8	550,2	993,1	1 323,5	1 429,0
daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	2 767,2	3 095,6	4 378,5	6 319,4	8 245,3	12 714,3	17 205,5	18 576,9
təhsil, əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi, digər sahələr	6 157,8	6 002,1	7 033,3	9 406,5	8 858,0	10 098,1	14 760,9	15 540,2

Cədvəl 2.6-nın məlumatları göstərir ki, 2007- ci ildə iqtisadiyyatın bütün sahələrində kiçik müəssisələrin mənfəətinin həcmi 41661,0 min manat,sənayedə 10369,8 min manat, tikintidə 5814,8 min manat,ticarət; nəqliyyat vasitələrinin

təmirində 12577,9 min manat, nəqliyyat və anbar təsərrüfatında 3235,3 min manat, turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşədə 738,2 min manat, daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlarda 2767,2 min manat, təhsil, əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi, digər sahələrdə 6157,8 min manat təşkil etmişdir. 2014-cü ildə iqtisadiyyatın bütün sahələrində kiçik müəssisələrin mənfəətinin həcmi 175398,5 min manat, sənayedə 88 597,0 min manat, tikintidə 1 062,0 min manat, ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmirində 25 721,9 min manat, nəqliyyat və anbar təsərrüfatında 22 863,9 min manat, turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşədə 1 607,6 min manat, daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlarda 18 576,9 min manat, təhsil, əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi, digər sahələrdə 15 540,2 min manat təşkil etmişdir. informasiya və rabitə sahəsində kiçik müəssisələrin mənfəətinin həcmi haqqında 2007 –ci ilə aid məlumat olmasa da, bu göstəricinin səviyyəsi 2014 – cü ildə 1 429,0 min manat təşkil etmişdir.

Kiçik təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətini xarakterizə edən mühüm göstəricilərdən biri də onların debitor və kreditor borclarıdır.

2007-2014-cü illərdə kiçik müəssisələrin debitor və kredit borclarının dinamikasında müəyyən dəyişikliklər baş vermişdir. Deyilənləri aşağıdakı cədvəllərdən daha aydın görmək olar:[1]

Cədvəl 2.7

2007 – 2014- cü illərdə Azərbaycan Respublikasında iqtisadi fəaliyyətin növləri üzrə kiçik müəssisələrin debitor borcları, min manatla

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
İqtisadiyyatın bütün sahələri üzrə - cəmi	24 621,7	16809,5	15508,2	18205,8	22 203,5	21 587,4	29 117,0	31 437,8
o cümlədən:								
kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	...	...	...	...	...	...	...	...
sənaye	6 695,0	4 037,7	4 264,1	6 943,7	6 971,8	8 336,1	11 911,5	12 858,1
tikinti	5 482,7	6 740,4	4 552,0	6 380,9	3 665,1	3 577,1	5 294,0	5 721,6
ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	3 520,5	2 923,2	2 611,6	1 186,7	660,0	1 234,2	1 323,5	1 414,7

nəqliyyat və anbar təsərrüfatı*)	5 500,3	1 815,0	1 090,2	1 230,0	6 946,3	5 098,3	6 617,5	7 136,4
turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	24,0	12,7	44,1	22,1	31,9	6,2	7,9	-
informasiya və rabitə	-	-	-	11,4	13,5	19,3	26,4	31,4
daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	406,0	326,0	915,1	454,8	757,0	203,6	264,7	282,9
təhsil, əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi, digər sahələr	2 993,2	954,5	2 031,1	1 976,2	3 157,9	3 112,6	3 671,5	3 992,7

Cədvəldən göründüyü kimi, 2007- 2014-cü illərdə iqtisadi fəaliyyətin bütün sahələri üzrə mövcud kiçik sahibkarlıq subyektlərinin debitor borclarının həcmi ayrı-ayrı illərdə artıb – azalmışdır. İqtisadi fəaliyyətin bütün sahələri üzrə mövcud kiçik sahibkarlıq subyektlərinin debitor borclarının həcmi 2007-ci ildə 24621,7 min manat , 2008-ci ildə 16809,5 min manat , 2009-cu ildə 15508,2 min manat , 2010-cu ildə 18205,8 min manat , 2011-ci ildə 21 587,4 min manat , 2012-ci ildə 21 587,4 min manat , 2013-cü ildə 29 117,0 min manat , 2014-cü ildə 31 437,8 min manat olmuşdur. Tədqiq edilən dövrdə sənayedə,tikintidə, nəqliyyat, anbar təsərrüfatında,informasiya və rabitədə və təhsil, əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi, digər sahələrdə kiçik təsərrüfat subyektlərinin debitor borcları artsa da, ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmirində, turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşədə və daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlarda kiçik təsərrüfat subyektlərinin debitor borcları azalmışdır.

Cədvəl 2.8

2007 – 2014- cü illərdə Azərbaycan Respublikasında iqtisadi fəaliyyətin növləri üzrə kiçik müəssisələrin kreditor borcları,min manatla

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
İqtisadiyyatın bütün sahələri üzrə - cəmi	36926,0	14587,2	12 506,4	17290,7	22 423,9	24 457,3	33 087,5	35 724,6
cümlədən:								

kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	...	...	...	...	...	...	...	...
sənaye	20847,5	4 197,6	5 481,9	7 771,0	11 736,2	12 850,8	17 205,5	18 576,8
tikinti	4 986,9	5 591,3	3 268,3	5 229,3	3 344,5	3 491,7	5 294,0	5 715,9
ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	3 155,6	1 614,8	941,0	920,5	395,3	627,3	794,1	857,4
nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	4 706,4	1 930,1	1 123,6	1 002,7	1 145,6	1 337,0	1 323,5	1 428,9
turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	431,6	175,8	182,6	155,1	104,0	111,7	132,4	142,9
informasiya və rabitə	-	-	-	8,7	26,6	11,7	13,2	-
daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	270,5	167,3	279,0	301,8	952,4	693,3	926,5	1 000,3
təhsil, əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi, digər sahələr	2 527,5	910,3	1 230,0	1 901,6	4 719,3	5 333,8	7 398,3	8 002,4

Cədvəl 2.8-in məlumatları göstərir ki, kiçik müəssisələrin kreditor borcları 2007-ci ildəki 36926,0 min manatdan 2008-ci ildə 14587,2 min manata və 2009-cu ildə 12 506,4 min manata qədər azalsa da sonra dövrlərdə bu göstəricinin səviyyəsi 2010-cu ildə 17290.7 min manata , 2011-ci ildə 22 423,9 min manata , 2012-ci ildə 24 457,3 min manata , 2013-cü ildə 33 087,5 min manata , 2014-cü ildə 35 724,6 min manata qədər yüksəlmişdir. Tədqiq edilən dövrdə tikintidə, ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmirində , informasiya və rabitədə, daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlarda, təhsil, əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi, digər sahələrdə kiçik təsərrüfat subyektlərinin kreditor borcları artsa da , sənayedə, nəqliyyat və anbar təsərrüfatı və turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşədə kiçik təsərrüfat subyektlərinin kreditor borcları artmışdır

Ölkə iqtisadiyyatında kiçik sənaye müəssisələrinin mühüm rolu var və təsadüfi deyil ki, iqtisadiyyatın əsasını təşkil edən özəl bölmə, məhz, kiçik müəssisələrin bazasında təşəkkül tapmışdır. Sahibkarlıq mühitinin formalaşmasına xidmət edən və müxtəlif mülkiyyət formalarına əsaslanan yeni təsərrüfat subyektləri əsas

etibarilə kiçik müəssisələr kimi yaranır və bu prosesin davam etməsi sənaye sektoru üçün çox vacibdir.

Cədvəl 2.9

2007 – 2014- cü illərdə Azərbaycan Respublikasında sənayenin sektorlarında kiçik müəssisələrin fəaliyyəti, (iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayı	2 117	2 012	1 944	1 973	1 829	1 821	1 804	1 721
o cümlədən:								
mədəncixarma sənayesi	265	256	252	247	218	216	249	248
emal sənayesi	1 643	1564	1 486	1 510	1 420	1 433	1 388	1 312
elektrik enerjisi, qaz, buxar və kondisiyalaşdırılmış hava ilə təchizat	55	57	70	84	70	59	63	59
Su təchizatı;çirkli suların və tullantıların təmizlənməsi	154	135	136	132	121	113	104	102
Mal və xidmətlərin buraxılışı, min manat	196 686	220 424	280 654	243 448	252 301	243 710	294 252	386 344
o cümlədən:								
mədəncixarma sənayesi	22 466	26 905	39 380	35 481	42 381	50 725	49 377	78 804
emal sənayesi	162 751	177 064	222 885	171 208	183 987	166 230	203 971	271 376
elektrik enerjisi, qaz, buxar və kondisiyalaşdırılmış hava ilə təchizat	7 071	10 060	12 529	7 576	11 104	12 854	15 025	13 600
su təchizatı;çirkli suların və tullantıların təmizlənməsi	4 398	6 396	5 860	29 184	14 829	13 901	25 879	22 564
İşçilərin sayı, nəfər	28 119	28 197	21 363	19 387	16 516	17 885	20 192	17 362

Cədvəldən göründüyü kimi , 2007 – 2014- cü illərdə ölkə sənayesində kiçik müəssisələrin sayı ildən – ilə azalmışdır. 2014- cü ildə ölkə sənayesində fəaliyyət göstərən 1 721 kiçik müəssisələrin 1 312-ü və ya 76,2 faizi emal sənayesində ,248-i-cü və ya 14,4 faizi mədənçıxarma sənayesində, 59-u və ya 3,5 faizi elektrik enerjisi, qaz və suyun istehsalı və bölüşdürülməsi sahəsində,102-i və ya 5,9 faizi su təchizatı;çirkli suların və tullantıların təmizlənməsi sahəsində fəaliyyət göstərmişlər.

Ümumilikdə, 2007 – ci ildə sənaye müəssisələri tərəfindən 196 686 min manatlıq, 2008-ci ildə 220424 min manatlıq, 2009-cu ildə 280654 min manatlıq, 2010-cu ildə 243448 min manatlıq, 2011-ci ildə 252301 min manatlıq, 2012-ci ildə 243710 min manatlıq, 2014-cü ildə 294252 min manatlıq, 2014-cü ildə 386344 min manatlıq məhsul istehsal olunmuş və xidmətlər göstərilmişdir.

kiçik sənaye müəssisələrində işçilərin sayı 2007-ci ildə 28 119 nəfər,2008-ci ildə 28197 nəfər,2009-cu ildə 21363 nəfər, 2010-cu ildə 10387 nəfər,2011-ci ildə 16516 nəfər,2012-ci ildə 17885 nəfər,2013- cü ildə 20192 nəfər,2014-cü ildə 17362 nəfər olmuşdur.

Beləliklə, araşdırma göstərir ki, Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta biznes özündə böyük potensial formalaşdırmışdır. Başqa sözlə desək, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının müasir səviyyəsi bazar tipli iqtisadiyyatın formalaşmasının ilkin mərhələsinə uyğundur və hələ ki, öz potensial imkanlarının tam reallaşdırılmasından uzaqdır. Bununla yanaşı onun sahəvi quruluşunun səmərəli olmamasına baxmayaraq ölkədə iqtisadi islahatların həyata keçirildiyi dövr ərzində kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf prosesinə müsbət meyl xas olmuşdur.

2.2. Ölkənin regionlarında kiçik sahibkarlığın inkişafının statistik tədqiqi

Azərbaycan Respublikasında son illərdə həyata keçirilən siyasət ölkə iqtisadiyyatında əsaslı keyfiyyət dəyişikliklərinə səbəb olmuş, makroiqtisadi sabitliyə nail olunaraq dinamik iqtisadi inkişaf təmin edilmişdir.

Qeyd olunan nəliyyətlər yeni mərhələdə ölkənin sosial-iqtisadi həyatında, xüsusilə, regionların inkişafı və əhalinin məşğulluğu sahəsində həlli tələb edilən vəzifələr ön plana çəkilməmişdir. Ölkənin sənaye potensialının və bununla bağlı infrastruktur obyektlərin əksər hissəsinin Bakı şəhərində yerləşməsi və eyni zamanda regionlarda olan bir çox müəsisələrin, istehsal və xidmət obyektlərinin fəaliyyətinin zəifləməsi və ya tamamilə dayanması əhalinin ölkə paytaxtına axınını sürətləndirmişdir. Bu amillər öz növbəsində iqtisadiyyatın regional baxımdan inkişafına mənfi təsir göstərmiş, regionların inkişafı arasında fərqi artırmasına, bir çox bölgələrdə sosial-iqtisadi, demografik və ekoloji vəziyyətin ağırlaşmasına səbəb olmuşdur.

Azərbaycan Respublikası regionların inkişafında müşahidə olunan vəziyyət mövcud potensialdan səmərəli istifadə etməklə regionların sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinin yüksəldilməsini və onlar arasında fərqi minimuma çatdırılmasını tələb edirdi.

Bu baxımdan Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 fevral 2004-cü il tarixli 24 sayılı Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)” mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan Respublikası regionlarının inkişafı ölkədə uğurla həyata keçirilən davamlı sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının mühüm tərkib hissəsidir. Regionların inkişafı sahəsində qəbul edilmiş və uğurla həyata keçirilmiş dövlət proqramlarında, habelə regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair əlavə tədbirlərlə bağlı sərəncamlarda nəzərdə tutulmuş vəzifələrin icrası ölkədə qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafına, regionlarda kommunal xidmətlərin və sosial infrastruktur təminatının keyfiyyətinin yüksəldilməsinə, sahibkarlıq mühitinin daha

da yaxşılaşdırılmasına, investisiya qoyuluşunun artmasına, yeni müəssisələrin və iş yerlərinin açılmasına, nəticədə əhalinin məşğulluğunun artırılmasına və yoxsulluq səviyyəsinin azaldılmasına təkan vermişdir.

Dövlət proqramının icra olunduğu 10 il ərzində ümumi daxili məhsul 3,2 dəfə, o cümlədən qeyri-neft sektoru 2,6 dəfə, sənaye 2,7 dəfə, kənd təsərrüfatı 1,5 dəfə, investisiyalar 6,5 dəfə, əhalinin gəlirləri 6,5 dəfə, orta aylıq əməkhaqqı 5,5 dəfə artmışdır.

Bu müddətdə həyata keçirilmiş məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində ölkədə 900 mini daimi olmaqla 1,2 milyondan çox yeni iş yeri, 55,6 min müəssisə yaradılmış, işsizlik 5 faizə, yoxsulluq səviyyəsi isə 5,3 faizə enmişdir. Dövlət proqramları çərçivəsində görülmüş genişmiqyaslı işlər regionların qarşıdakı illərdə də inkişafı üçün möhkəm zəmin yaratmışdır.[26]

Ölkədə növbəti illərdə iqtisadiyyatın diversifikasiyasının, qeyri-neft sektorunun və regionların inkişafının davamlılığının təmin edilməsi, infrastrukturun və sosial xidmətlərin daha da yaxşılaşdırılması məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən 27 fevral 2014-cü il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"nın icrası ölkə iqtisadiyyatının inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb etməklə, makroiqtisadi sabitliyin təmin olunmasında, regionlarda sahibkarlıq fəaliyyətinin genişlənməsində, yeni müəssisələrin və iş yerlərinin yaranmasında, irimiqyaslı infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsində, kommunal xidmətlərin səviyyəsinin yüksəldilməsində, nəticədə əhalinin rifah halının daha da yaxşılaşdırılmasında və yoxsulluq səviyyəsinin aşağı düşməsində müstəsna rol oynayacaqdır.

Ölkədə sahibkarlığın inkişafının sürətləndirilməsi, biznes mühitinin əlverişliyinin daha da artırılması və biznesə başlama prosedurasının sadələşdirilməsi üçün zəruri tədbirlərin görülməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən "Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin dövlət qeydiyyatının "bir pəncərə" prinsipi üzrə təşkilinin təmin edilməsi tədbirləri barədə" 2007-ci il 25 oktyabr tarixli 2458 sayılı və "sahibkarlıq fəaliyyəti

subyektlərinin dövlət qeydiyyatının "bir pəncərə" prinsipi üzrə təşkilinin təmin edilməsinə dair əlavə tədbirlər barədə 2007-ci il 18 dekabr tarixli 2549 sayılı Sərəncamlar imzalamışdır. Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin dövlət qeydiyyatının "bir pəncərə" prinsipi üzrə təşkilinin 2008-ci il 1 yanvar tarixindən qüvvədə olması sahibkarların qeydiyyatı prosedurunu sadələşdirmiş, bu sahədə mövcud maneələrin aradan qaldırılmasına səbəb olmuşdur.

Regionların sosial-iqtisadi inkişafı üzrə həyata keçirilən çeşidli tədbirlər nəticəsində regionlarda kiçik sahibkarların sayı və dinamikasında, həmçinin onların fəaliyyətini səciyyələndirən bir sıra göstəricilərdə müsbət dəyişikliklər müşahidə olunmuşdur (cədvəl 2.10).

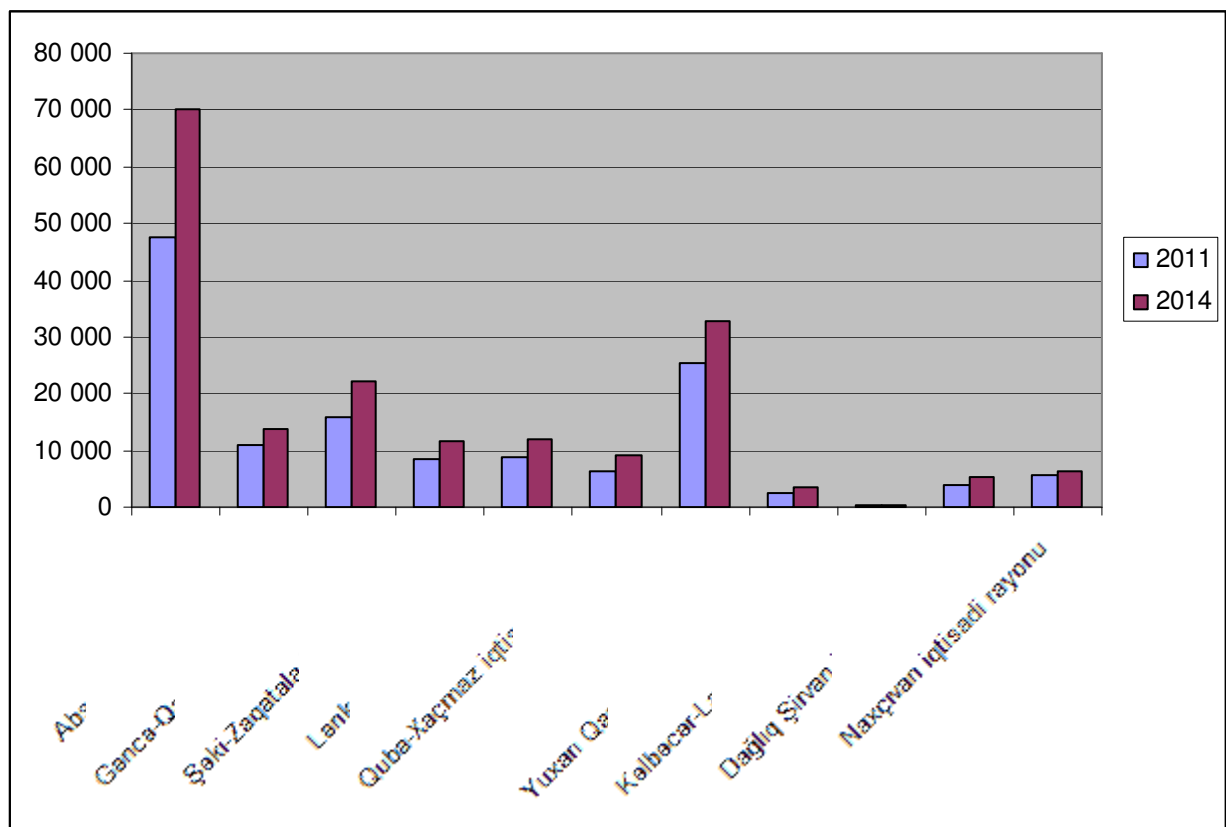
Cədvəl 2.10

**2008-2014-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında regionlar üzrə kiçik
sahibkarlıq subyektlərinin sayı, vahid**

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Ölkə üzrə - cəmi	204 960	205 028	137 020	135 353	141 422	165 277	186 898
o cümlədən:							
Bakı şəhəri	74 562	78 603	50 012	47 621	50 029	58 265	70 253
Abşeron iqtisadi rayonu	14 279	15 762	11 567	10 945	10 765	12 546	13 824
Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu	25 950	25 454	16 796	15 983	16 869	20 586	22 114
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu	12 459	11 657	8 253	8 491	9 096	10 717	11 485
Lənkəran iqtisadi rayonu	12 736	12 279	7 916	8 690	8 996	10 193	11 935
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu	10 010	9 637	6 660	6 259	6 557	8 081	9 107
Aran iqtisadi rayonu	38 365	35 613	25 188	25 434	26 135	30 256	32 670
Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu	2 213	2 199	1 686	2 297	2 756	3 442	3 492
Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonu	239	235	61	272	386	433	514
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu	4 900	4 618	3 628	3 705	4 029	4 612	5 115
Naxçıvan iqtisadi rayonu	9 247	8 971	5 253	5 656	5 804	6 146	6 389

Rəsmi statistikanın məlumatlarından görünür ki, ölkə üzrə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin sayı 2008-ci ilə müqayisədə 2009-cu ildə çox cüzi (mütləq ifadədə 68 vahid) artsa da, 2010 – 2011-ci illərdə bu göstəricinin səviyyəsi sürətlə aşağı düşmüş və 2011 – ci ildən başlayaraq regionların sosial- iqtisadi inkişafı üzrə həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində bu göstəricinin səviyyəsi bütün iqtisadi rayonlarda davamlı olaraq artmışdır. 2011-ci ilə müqayisədə 2014-cü ildə Bakı şəhərində kiçik təsərrüfat subyektlərinin sayı 47,5%, Abşeron iqtisadi rayonunda 26,3%, Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunda 38,3%, Şəki-Zaqatala rayonunda 35,3%, Lənkəran iqtisadi rayonunda 37,3%, Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonunda 45,5%, Aran iqtisadi rayonunda 28,5%, Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonunda 52%, Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonunda 88,9%, Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonunda 38 % və Naxçıvan iqtisadi rayonunda 12,9% artmışdır.

2011-ci ildə ölkə üzrə fəaliyyət göstərən 135353 vahid kiçik sahibkarlıq subyektinin 47621 vahidi (35,2%) Bakı şəhərində, 10945 vahidi (8%) Abşeron iqtisadi rayonunda, 15983 vahidi (11,8%) Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunda, 8491 vahidi (6,3%) Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunda, 8690 vahidi (6,4%) Lənkəran iqtisadi rayonunda, 6259 vahidi (4,6%) Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonunda, 25434 vahidi (18,8%) Aran iqtisadi rayonunda, 2297 vahidi (1,7%) Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonunda, 272 vahidi (0,2%) Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonunda, 3705 vahidi (2,7%) Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonunda və 5656 vahidi (4,3%) isə Naxçıvan iqtisadi rayonunda cəmləşmişdir. 2014-cü ildə bu göstəricilər müvafiq olaraq 37,1%, 7,4%, 11,8%, 6,1%, 6,4%, 4,9%, 17,5%, 1,9%, 0,3%, 2,7% və 3,4% təşkil etmişdir. Araşdırma göstərir ki, kiçik sahibkarlıq subyektlərinin daha çox hissəsi Bakı şəhərinin payına düşür.

Şəkil 2.4 2011-ci və 2014-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında regionlar üzrə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin sayı, vahid

2014-ci ildə Azərbaycan Respublikasında regionlar və iqtisadiyyatın sahələri üzrə kiçik müəssisələrin bölgüsü aşağıdakı kimi olmuşdur:[2]

Cədvəl 2.11

2014-ci ildə Azərbaycan Respublikasında regionlar və iqtisadiyyatın sahələri üzrə kiçik müəssisələrin bölgüsü

	Müəssisələrin sayı cəmi	o cümlədən						
		kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	sənaye	Tikinti	ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	digər sahələr
Ölkə üzrə - cəmi	14 981	1786	1721	1328	6352	301	274	3219
o cümlədən:								
Bakı şəhəri	8 299	72	869	848	3717	187	226	2380

Abşeron iqtisadi rayonu	8 29	33	163	75	307	2	16	162
Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu	1 206	243	206	64	502	37	8	146
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu	674	125	80	54	321	6	1	87
Lənkəran iqtisadi rayonu	848	348	51	39	319	16	3	72
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu	369	98	46	19	138	11	4	53
Aran iqtisadi rayonu	1 985	653	195	161	708	25	15	228
Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu	355	157	16	27	119	5	-	31
Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonu	49	10	1	8	26	1	-	3
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu	191	22	23	19	102	5	1	19
Naxçıvan iqtisadi rayonu	247	25	71	14	93	6	-	38

Cədvəldən göründüyü kimi, 2014- cü ildə ölkə üzrə fəaliyyət göstərən 14981 kiçik müəssisənin 8 299 vahidi (55,4%) Bakı şəhərində, 829 vahidi (5,5%) Abşeron iqtisadi rayonunda, 1206 vahidi (8,0%) Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunda, 674 vahidi (4,5%) Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunda, 848 vahidi (5,6%) Lənkəran iqtisadi rayonunda, 346 vahidi (2,4%) Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonunda, 1985 vahidi (13,2 %) Aran iqtisadi rayonunda, 355 vahidi (2,3%) Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonunda, 49 vahidi (0,3%) Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonunda, 191 vahidi (1,2%) Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonunda və 247 vahidi (1,6%) isə Naxçıvan iqtisadi rayonunda cəmləşmişdir. Bakı şəhəri üzrə fəaliyyət göstərən 8299 kiçik müəssisənin 72-si (0,8%) kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq, 869-u (10,5%) sənaye, 848-i (10,2%) tikinti, 3717-si (44,8%) ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri, 187 –si (2,3%) nəqliyyat və anbar təsərrüfatı, 226 –sı (2,7%) daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar, 2380-ı (28,7%) digər sahələrdə olan müəssisələrin payına düşür.

Bu dövrdə ölkənin regionları üzrə kiçik biznes sektoru üzrə çalışan işçilərin sayında da xeyl dəyişikliklər baş vermişdir (cədvəl 2.12).

Cədvəl 2.12

**2007-2014-cü illərdə Azərbaycan Respublikasının regionlarında kiçik biznes
sektorunda çalışan işçilərin sayı, nəfər**

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Ölkə üzrə - cəmi	92 108	103 246	105 902	93 205	90 182	95 503	108 976	115 035
o cümlədən:								
Bakı şəhəri	42 700	53 793	58 177	58 127	56 842	61 710	70 686	76 875
Abşeron iqtisadi rayonu	5 916	5 598	5 888	5 526	5 970	5 875	6 059	5 964
Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu	10 330	9 746	8 147	5 772	5 261	6 007	6 961	6 612
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu	4 047	4 614	4 336	3 421	3 072	3 311	3 662	3 630
Lənkəran iqtisadi rayonu	3 359	4 313	4 633	3 001	3 003	3 271	3 484	3 689
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu	2 073	2 203	2 630	1 801	1 692	2 064	2 317	2 408
Aran iqtisadi rayonu	14 333	14 687	13 826	10 205	9 688	8 858	10 685	10 449
Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu	2 078	1 943	2 064	1 317	1 191	1 175	1 335	1 191
Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonu	916	1 017	1 106	327	226	220	282	257
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu	1 499	1 578	1 640	844	938	1 003	1 285	1 376
Naxçıvan iqtisadi rayonu	4 857	3 754	3 455	2 864	2 299	2 009	2 220	2 584

Cədvəldən göründüyü kimi, ölkə üzrə kiçik biznes sahəsində çalışan işçilərin sayı 2007-ci ildə 92108 nəfər, 2008-ci ildə 103 246 nəfər, 2009-cu ildə 105 902 nəfər, 2010-cu ildə 93 205 nəfər, 2011-ci ildə 90 182 nəfər, 2012-ci ildə 95 503 nəfər, 2013-cü ildə 108 976 nəfər, 2014-cü ildə 115 035 nəfər olmuşdur. Kiçik sahibkarlıq subyektləri üzrə məşğul olanların regionlar üzrə coğrafiyasına fikir verdikdə görürük ki, kiçik sahibkarlıq subyektlərində çalışan işçilərin daha çox hissəsi Bakı şəhərinin payına düşür. Beləki, ölkə üzrə kiçik biznes sahəsində çalışan işçilərin 2007 –ci ildə 46,3%-i, , 2008-ci ildə 52,1%-i, 2009-cu ildə 54,9%-i, 2010-cu ildə 62,4%-i, 2011-ci ildə 63,0%-i, 2012-ci ildə 64,6%-i, 2013-cü ildə

64,9%-i , 2014-cü ildə 66,8%-i Bakı şəhərinin payına düşür. Qalan hissə isə digər iqtisadi rayonların payına düşür.

2014 – cü ildə Abşeron iqtisadi rayonunun kiçik müəssisələrində işçilərin sayı 5964 nəfər (ölkə üzrə işçilərin 5,2 %), Gəncə- Qazax iqtisadi rayonunda 6612 nəfər(5,8 %) Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunda 3630 nəfər (3,2%), Lənkəran iqtisadi rayonunda 3689 nəfər (3,2%), Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonunda 2408 nəfər (2,1%), Aran iqtisadi rayonunda 10449 nəfər (9,1%), Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonunda 1191 nəfər (1,0%), Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonunda 257 nəfər(0,2%), Dağlıq-Şirvan iqtisadi rayonunda 1476 nəfər (1,2 %) Naxçıvan iqtisadi rayonunda 2584 nəfər (2,2%) təşkil etmişdir.

Beləliklə, araşdırma göstərir ki, regionların sosial-iqtisadi inkişafı üzrə ölkədə aparılan işlər sahibkarlığın inkişafına və onu iqtisadiyyatın əsas sektorlarından birinə çevrilməsinə şərait yaratmışdır. Düzdür ki, bu sektorun inkişafı hələ arzu olunan səviyədə olmasa da, dövlət ölkənin bir sıra sosial-iqtisadi problemlərinin həll olunmasında bu sektorun mühüm rol oynadığını nəzərə alaraq bu istiqamətdə işləri davam etdirir. Artıq Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişafı Dövlət Proqramının (2009-2013-cü illər) layihəsi aidiyyatı qurumların rəy və təkliflərini nəzərə almaqla daha da təkmilləşdirilərək Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə təqdim olmuşdur. Azərbaycan Respublikası regionlarını sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı yeni Dövlət Proqramının layihəsinin hazırlanması və həyata keçirilməsi perspektivdə sahibkarlığın, o cümlədən kiçik biznesin davamlı inkişafına zəmin yaradacaqdır.

2.3. Kiçik biznesin dövlət tərəfindən dəstəklənməsinin əsas istiqamətləri

Kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələrinin maliyyə imkanları, maliyyələşdirmə mənbələrinin quruluşu, onların iqtisadi və investisiya fəallığına mühüm təsir göstərir. Hazırda Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlara dövlət, özəl beynəlxalq maliyyə köməyi sistemi fəaliyyət göstərir. Müstəqillik illərində kiçik və orta müəssisələrə maliyyə köməyi sahəsində müəyyən müsbət təcrübə

toplanmışdır. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, öz potensialına görə ölkənin iqtisadiyyatında mühüm rol oynayan kiçik və orta sahibkarların maliyyə vəsaiti mənbələrindən yetərincə istifadə etməsi məhdud xarakter daşıyır. Bu məhdudluq uzun və qısamüddətli kreditlərin əldə olunmasında da özünü göstərir.

Azərbaycanda həlli tələb olunan mühüm vəzifələrdən biri kiçik və orta sahibkarların investisiya fəaliyyətinin fəallaşdırılması və bu bölməyə maliyyə resurslarının cəlb olunması imkanlarının genişləndirilməsidir. Kiçik və orta sahibkarların öz pul yığımları imkanlarının olmaması, dövlət büdcəsindən bu sektora vəsait yönəltmək imkanlarının məhdudluğu, kommersiya banklarının öz kredit resursları, o cümlədən beynəlxalq və xarici maliyyə institutlarının kredit resursları üçün faiz dərəcəsinin yüksək olması, təminat və girov çətinlikləri kiçik və orta biznesin maliyyələşdirilməsini çətinləşdirir. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarların inkişafına təsir edən amillər içərisində maliyyə amilləri bazar iqtisadiyyatına keçidin bütün dövrü ərzində ən zəif təsəvvürə malik olmuşdur. Bu, bir tərəfdən maliyyə resurslarının məhdudluğu ilə izah olunursa, digər tərəfdən verilən kreditlərin səmərəsiz istifadəsi, geri qaytarılmaması ilə izah oluna bilər.

Kiçik və orta biznesin fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsinin əsas mənbələrinə dövlət büdcəsi vəsaiti, kommersiya banklarının kredit resursları, beynəlxalq və xarici bankların və maliyyə institutlarının kredit xətləri aiddir.

Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlara dövlət maliyyə köməyinin iki mexanizmi təşəkkül tapmışdır. Birinci mexanizm fermer təsərrüfatlarına subsidiya formasında kredit güzəştləri verilməsidir. Bu mexanizm vasitəsilə fermer təsərrüfatlarının kommersiya banklarından aldıkları kreditin faizinin (Milli Bankın faiz dərəcəsi həcmində, lakin 10 min manatdan çox olmamaqla) büdcə vəsaiti hesabına fermerlərin əvəzinə ödənilməsi təmin olunmuşdur.

İkinci mexanizm kiçik sahibkarlığa investisiya yardımının həyata keçirilməsidir. Bu məqsəd üçün dövlət büdcəsindən vəsait ayrılması nəzərdə tutulur. Bu vəsait sahibkarlığın prioritet istiqamətləri üzrə investisiya layihələrinə müsabiqə əsasında güzəştli uzunmüddətli kredit formasında yönəldirir. Kredit istehsal məqsədlərinə

verilir. Lakin hazırda respublikada istehsal sahəsində sahibkarlıq fəaliyyətinin, kredit təminatı məsələsinin çətinlikləri kiçik və orta sahibkarlar üçün maliyyə vəsaitinin bu mənbələrindən də tam istifadəyə imkan vermir.

Kiçik və orta biznes üçün maliyyə vəsaitinin mühüm mənbəyi kommersiya banklarıdır. Son dövrlərdə bu istiqamətdə ayrılmış kreditlərin quruluşunda uzunmüddətli kreditlərin payı artmışdır. Bu da kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərmişdir.

Kiçik və orta biznesin maliyyə vəziyyətindəki çətinliklər də onların inkişafına mənfi təsir göstərən amillərdən olmuşdur.

Araşdırma göstərir ki, real faiz dərəcəsinin yüksək olması, maliyyə bazarının və bank sektorunun zəif inkişafı, pul kütləsinin müxtəlif komponentlərinin tədavi sürətinin aşağı olması, maliyyə sferası ilə real istehsal sektorları arasında çevik və səmərəli qarşılıqlı fəaliyyət mexanizminin hələ ki formalaşmaması və s. iqtisadiyyatın borc yekunun kəskin artmasını şərtləndirən əhəmiyyət amillərdəndir.

Kiçik və orta sahibkarların bank kreditlərindən geniş istifadə edilməsini çətinləşdirən əsas amillərə kiçik və orta biznesin kreditləşdirilməsi riskinin yüksək olması ilə əlaqədar bankların ehtiyat etməsi, kiçik və orta sahibkarların girov təminatı imkanlarının məhdudluğu, kredit faizinin yüksək olması, təcrübənin yoxluğu üzündən sahibkarların bankların marağına səbəb olacaq biznes-plan hazırlaya bilməməsi, kredit mənbələri və şərtləri barədə sahibkarların lazımı informasiyaya malik olmaması aid edilə bilər.

Kommersiya bankları Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı proqramları çərçivəsində beynəlxalq və xarici maliyyə institutları ilə birlikdə kredit verməklə kiçik və orta sahibkara maliyyə köməyi göstərir. Hazırda Azərbaycanın özəl bankları üçün Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının və Avropa Yenidənqurma və inkişaf Bankının kreditləri mövcuddur. Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının kredit xəttinin həcmi 3,4 milyon ABŞ dolları təşkil edir, kiçik və orta sahibkarlar üçün biznesin genişləndirilməsi, modernləşdirilməsi, ticarət bölməsinin dövrü kapitalının maliyyələşdirilməsi məqsədinə yönəldilir. Avropa Yenidənqurma və

İnkişaf Bankının kredit xəttinin həcmi 20 milyon ABŞ dolları təşkil edir. Bu xətt kiçik və orta sahibkarlar, yeni müəssisələrin yaradılması, özəlləşmə mərhələsində olan dövlət müəssisələri üçün nəzərdə tutulur. Kredit biznesin açmaq, genişləndirmək və modernləşdirmək üçün avadanlıq alınmasına, dövriyyə kapitalının, ticarət bölməsinin maliyyələşdirməsinə yönəldilir.

Beynəlxalq təşkilatlar və maliyyə institutları kiçik və orta biznesə fayda verən müxtəlif proqramlar həyata keçirir. Onlardan bəzisi inkişaf və borc vermək imkanlarının genişləndirilməsi məqsədilə maliyyə təşkilatlarına tədris və texniki köməyi həyata keçirir. Digərləri birbaşa kiçik və orta sahibkarlığa köməyi həyata keçirir.

Azərbaycanda 6 nümunəvi fermer təsərrüfatları üçün kredit xətti, Amerika Birləşmiş Ştatların Beynəlxalq İnkişaf Agentliyinin Sponsorluğu ilə makrokredit sxemi, Avropa Birliyinin humanitar ofisinin formalaşdırıldığı məcburi köçkünlər, həmçinin kənd təsərrüfatının inkişafı üçün mikrokreditləşmə proqramı və digər proqramlar işləyir.

Göründüyü kimi, respublikada kiçik və orta sahibkarlığın maliyyələşdirilməsi ilə məşğul olan bir sıra həm daxili, həm xarici təşkilatlar fəaliyyət göstərir. Kiçik və orta biznes sektorunda istifadə oluna bilən maliyyə resurslarının həcmi onların tələbatı ilə müqayisədə kifayət hesab oluna bilməz. Lakin bu məhdud maliyyə resurslarında da tam istifadə olunmur. Bu resursların bölüşdürülməsi və istifadəsi mexanizmi kiçik və orta sahibkarların, xüsusilə, sahibkarlıq fəaliyyətinə yenidən başlayanların xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırılmamışdır. Buna görə də maliyyə xidməti bazarının kiçik və orta sahibkarlarının tələbatına uyğunlaşdırılması və maliyyə vəsaitlərin stimullaşdırıcı rolunun yüksəltməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Kiçik və orta sahibkarlığın maliyyə mənbələrindən istifadə imkanlarının araşdırılmasından bu nəticəyə gəlmək olur ki, onların mövcud maliyyə resurslarından geniş miqyasda istifadə etmələri üçün bir sıra tədbirlər görülməlidir.

Dövlət büdcəsində kiçik sahibkarlığa investisiya yardımı və fermer təsərrüfatlarına kredit güzəştləri üçün hər il nəzərdə tutulan vəsaitin tam istifadəsi

təmin olunmalıdır. Bu, bir tərəfdən, kiçik və orta sahibkarların maliyyə resurslara ilə təmin olunması səviyyəsi yüksəldər, digər tərəfdən nu mənbənin maliyyə resurslarının həcmi artırır. Çünki büdcədən kiçik və orta sahibkarlara yönəldilən vəsait geri qayıtmır, yenidən kiçik sahibkarlığa verilir. Beləliklə, hər il kiçik və orta sahibkarlığa istifadə olunan vəsait, demək olar ki, büdcədən ayrılmış vəsaitə əlavədir. Büdcə vəsaitindən tam istifadə olunması üçün ondan istifadə mexanizmi, sadələşdirilməli, bu vəsaitin bir hissəsinin prioritet sahələrdə sahibkarlıq fəaliyyətinə, digər hissəsi isə bütün sahələrdə sahibkarlıq fəaliyyətinə yönəldilməsi məqsədəuyğun olar. Prioritet sahələrə yönəldilən kreditin illik faiz dərəcəsi hazırkı həcmdə saxlanıla bilər, digər sahələrdə isə yönəldilən kreditin illik faiz dərəcəsi isə Milli Bankın faiz dərəcəsi həcmində təyin edilə bilər. Respublikada kiçik və orta sahibkarlar üçün əlverişli (həm faiz dərəcəsinə, həm də müddətinə görə) maliyyə mənbəyi büdcə vəsaitidir və bu mənbədən tam istifadə olunmaması kiçik və orta sahibkarların inkişafına mənfi təsir edir.

Kiçik və orta sahibkarların maliyyə vəsaitinə tələbatlarının ödənilməsində kommersiya banklarının rolunun artırılması üçün kiçik və orta sahibkarlara kredit verən banklara müəyyən vergi güzəştləri verilməsi, digər stimullaşdırıcı tədbirlər görülməsi, bankların respublikanın bölgələrində fəallığının yaradılması, onların kiçik və orta sahibkarlarla işləmək təcrübəsinin artırılması vacibdir. Kiçik və orta biznesin banklardan kredit almaq imkanlarına kreditə təminat məsələsi əhəmiyyətli təsir edir. Kiçik və orta sahibkarların alınacaq kredit üçün girov qoymağa əmlakının olmaması və ya azlığı bankları onlara kredit verməkdən çəkindirir. Buna görə respublikada kiçik və orta sahibkarlara kredit təminatı mexanizminin yaradılması məqsədəuyğundur. Kiçik və orta sahibkarlara ixtisaslaşmış dövlət bankının yaradılması imkanları da öyrənilməlidir.

Beynəlxalq və xarici maliyyə institutları tərəfindən kiçik və orta sahibkarlar üçün ayrılan kredit xətləri, bir qayda olaraq kommersiya bankları vasitəsilə verilir. Burada banklarla bağlı problemlər yenidən qarşıya çıxır, xarici mənbələrdən kreditlərin də faiz dərəcəsi yüksək olur, bankların kredit xətti açan maliyyə institutları qarşısında götürdüyü öhdəliklər kredit verilməsinə onları daha ehtiyatlı

yanaşmağa sövq edir və nəticədə beynəlxalq və xarici maliyyə resurslarından kiçik və orta sahibkarların istifadə imkanlarını məhdudlaşdırır. Buna görə də beynəlxalq təşkilatların və xarici maliyyə institutlarının maliyyə resurslarından kiçik və orta sahibkarların istifadə imkanlarının genişləndirilməsi üçün yeni maliyyə mexanizmləri və vasitələri yaradılmalıdır.

Hazırkı dövrdə dünya ölkələrində mikrokredit mexanizmlərinin əhəmiyyəti artmışdır. Mikrokredit kiçik müəssisələrin və əhalinin geniş təbəqəsinin sahibkarlıq fəaliyyətinə cəlb edilməsində və onların iqtisadiyyatın inkişafında fəal iştirakında öz əhəmiyyətini sübut etmişdir. Respublikada kiçik müəssisələrin sayının, əhalinin sahibkarlıq fəaliyyətinə marağının artmasına baxmayaraq onlardan bir çoxu pul yığımina malik deyildir və fəaliyyətə başlamaq üçün az məbləğdə kreditə ehtiyacları vardır. Mikrokredit sxeminin sadəliyi onların bu kreditdən geniş istifadəsini təmin edir. Çünki çox sənəd hazırlamaq lazım gəlmir, kredit almaq prosedurası bürokratik əngəllərdən azaddır. Buna görə respublikada mikrokredit sxemlərinin yaradılması sahəsində tədbirlər görülməsi məqsədəuyğun olardı.

Kiçik sahibkarlığın maliyyə xidməti bazarının qeyri-kommersiya alternativlərindən istifadə olunması da mühüm rol oynaya bilər. Dünya təcrübəsi göstərir ki, kiçik sahibkarların özünə kömək sisteminin, yəni qarşılıqlı maliyyə yardımı qurumlarının yaradılması onların kiçik kreditlərə ehtiyacının ödənilməsində mühüm rol oynaya bilər. Azərbaycanda bu məqsədlə Kredit İttifaqları yaradılır və hazırda onların sayı 100-ə çatıb. Kredit İttifaqlarının əhəmiyyəti bir tərəfdən qarşılıqlı kreditləşmə imkanlarının yaradılması ilə izah olunursa, digər tərəfdən bu kollektiv təminat əsasında digər maliyyə institutlarında öz üzvləri üçün kredit cəlb edilməsi imkanı yaradır.

Kiçik və orta sahibkarların maliyyə mənbələrindən istifadə imkanlarının genişlənməsi sahibkarların və bütünlükdə əhalinin kreditə münasibətinin dəyişməsinə tələb edir. Hər bir kredit alan bilməlidir ki, bazar iqtisadiyyatında kredit almaq böyük riskdir. Kredit alarkən ondan səmərəli istifadə biznes plan əsasında ciddi təhlil edilməlidir, bütün mümkün risklər aşkar olunmalıdır və müvafiq ehtiyat tədbirləri nəzərdə tutulmalıdır.

Beləliklə, araşdırmadan göründüyü kimi, “Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığa Dövlət Köməyi Proqramında (1997-2000- ci illər)” müəyyən edilmiş vəzifələr əsasən yerinə yetirilmişdir. Ölkəmizdə kiçik və orta sahibkarlığın (KOS) hüquqi bazası yaradılmış və inkişaf etdirilmiş, sahibkarlığın tənzimlənməsi sahəsində əhəmiyyətli irəliləyişlər olmuşdur. KOS-lara təhsil, informasiya və məsləhət xidmətləri göstərən strukturlar genişləndirilmiş və onların fəaliyyəti gücləndirilmişdir, KOS-lar maliyyə köməyi mexanizmlərinin formalaşması sahibkarlar üçün vergi yükünün azaldılması, vergi sisteminin stimullaşdırıcı rolunun gücləndirilməsi istiqamətində zəruri addımlar atılmışdır. Sahibkarların hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin qorunması mexanizminin formalaşması sahəsində məqsədli tədbirlər görülmüşdür. Sahibkarlıq fəaliyyətinə qanunsuz müdaxilələrin qarşısını almaq və əsassız yoxlamaları aradan qaldırmaq məqsədilə “Nəzarət kitabçası” nın tətbiqinə başlanılmışdır. KOS-ların regional infrastrukturlarının fəaliyyəti genişlənməmişdir. Sahibkarların ictimai və peşə biliklərinin formalaşması istiqamətində əhəmiyyətli nəticələr qazanılmışdır. KOS-ların inkişaf sahəsində beynəlxalq regional və xarici dövlətlərin milli təşkilatları ilə əməkdaşlıq genişləndirilmişdir.

Bunlarla yanaşı ölkə iqtisadiyyatında hökm sürən makroiqtisadi sabitliyin yaratdığı imkanlardan KOS-ların inkişafının sürətləndirilməsi məqsədləri üçün tam istifadə olunmamışdır. Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olanların sayı mövcud imkanlardan azdır. Özəl sektorun ölkə iqtisadiyyatında xüsusi çəkisi yüksək olsa da, bu bölmədə hələlik strateji cəhətdən mühüm olan struktur formalaşdırıcı potensiala malik müəssisələr zəif inkişaf edir. KOS sektorunun ölkənin ixrac potensialının gücləndirilməsinə və strukturunun təkmilləşdirilməsinə təsiri məhduddur. Sahibkarın regional inkişafının hazırkı səviyyəsi ölkənin mövcud potensialı üzrə uyğun gəlmur. Belə ki, indi KOS müəssisələrinin 70 faizi Bakı şəhəri və onun ətrafında cəmləşmişdir. Daxili istehsalçılar arasında əlaqələr zəif inkişaf edir və KOS-lara iri müəssisələrin kooperasiya və integrasiyası zəruri səviyyəyə çatmamışdır.

Dünya təcrübəsində olduğu kimi Azərbaycanda da KOS-ın inkişafının sürətləndirilməsi, bu sektorun səmərəli bazar iqtisadiyyatı sisteminin formalaşdırılması və beynəlxalq iqtisadi mühitə uyğunlaşdırılması, ölkənin iqtisadi və sosial problemlərinin həllində rolunun genişləndirilməsi dövlətin iqtisadi siyasətinin öncül istiqamətlərindən birini təşkil edir. Bu məqsədlə KOS sektorunun inkişafına dövlət köməyi tədbirlərinin çərçəvəsi genişləndirilir və onların ünvanlılığı gücləndirilir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2002-ci il, 17 avqust fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının Dövlət Proqramı (2002-2005- ci illər) da konkret reallığın təzahürüdür. Proqram 6 bölmədən ibarətdir. Proqramın məqsədi Azərbaycan Respublikasında sahibkarlıq fəaliyyətinin tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi, KOS-un insan resursunun inkişafı, texniki, maliyyə köməyi mexanizmlərinin dərinləşdirilməsi, sahibkarlığın hüquqi təminatının gücləndirilməsi və regionlarda sahibkarlığın inkişafına əlverişli şəraitin yaradılması əsasında KOS-un inkişafını təmin etməkdir.

Proqramın məqsədlərinin həyata keçirilməsi üçün aşağıdakı vəzifələrin həlli nəzərdə tutulur:

- 1) Sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət qeydiyyatının, lisenziyalaşdırılmanın və KOS məhsullarının sertifikatlaşdırılması qaydalarının təkmilləşdirilməsi;
- 2) Müasir informasiya texnologiyasının geniş tətbiqi əsasında KOS-ların bilgi (informasiya) təminatının yaxşılaşdırılması;
- 3) Gənclərin sahibkarlıq fəaliyyətinə hazırlanması sisteminin formalaşdırılması;
- 4) KOS- ların beynəlxalq işgüzar əlaqələrinin yatacılmasına və genişləndirilməsinə kömək göstərilməsi;
- 5) KOS-ların rəqabət qabiliyyətli ixrac məhsullarının istehsalı üçün texniki, maddi və maliyyə köməyi mexanizmlərinin hazırlanması;
- 6) KOS- ların istehsal yönümlü fəaliyyətinə maliyyə-kredit və investisiya köməyi mexanizmlərinin genişləndirilməsi;
- 7) Sahibkarlığın regional inkişafının təmin edilməsi

- 8) Daxili istehsalçılar arasında kooperasiya əlaqələrinin inkişafının stimullaşdırılması;
- 9) KOS sferasında texnoloji inkişafın dəstəklənməsi;
- 10) Sahibkarların hüquqlarının müdafiəsi sisteminin inkişaf etdirilməsi.

Proqramın birinci bölməsi sahibkarlığın dövlət tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi məsələlərinə həsr olunmuşdur. Burada xüsusi razılıq (lisenziya tələb olunan fəaliyyət növlərinin siyahısına vaxtaşırı baxılması və lisenziya sisteminin, KOS sferasında istehsal olunan məhsulların və xidmətlərin sertifikatlaşdırılması qaydalarının təkmilləşdirilməsi, KOS-lara məhsulların standartlaşdırılmasının, sertifikatlaşdırılmasının həyata keçirilməsi sahəsində metodiki və təşkilati köməyin göstərilməsini, KOS subyektlərinin müəyyən edilməsi meyarlarının təkmilləşdirilməsini, dövlət ehtiyacları üçün məhsul istehsalı və işlərin (xidmətlərin) görülməsi üzrə sifarişlərin yetinə yetirilməsində KOS subyektlərinin inkişafı mexanizmlərinin yaradılmasını nəzərdə tutur [8]

KOS inkişafının maliyyə və investisiya təminatı bölməsi “Qarşılıqlı sığortalama cəmiyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanun layihəsinin hazırlanması, “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun yeni layihəsinin hazırlanması, kiçik sahibkarlıq subyektləri üçün sadələşdirilmiş sistem üzrə verginin tətbiqi, təcrübəsinin təhlili və onun təkmilləşdirilməsi, KOS sferasında rüsumların və qeyri-vergi ödənişlərinin tətbiqinin təhlili, vergi siyasətinin KOS-a dövlət köməyinin digər istiqamətləri ilə əlaqələndirilməsi, kiçik sahibkarların kredit təminatı sisteminin təkmilləşdirilməsi, kiçik sahibkarlıq sferasında ipoteka və girov mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq istəyən əhəlinin müxtəlif sosial qrupları üçün mikrokredit sxemlərinin yaradılması məsələlərini əhatə edir.

KOS subyektlərinin ixrac fəaliyyətinə kömək mexanizmlərinin formalaşması, KOS-ların xarici texnoloji qurumlarla iş birliyi yaratmalarına kömək göstərilməsi ,”kiçik, orta və iri müəssisələr arasında kooperasiya əlaqələrinin inkişafının stimullaşdırılması haqqında” Azərbaycan Respublikası

Nazirlər Kabinetinin qərar layihəsinin hazırlanması, kiçik, orta və iri müəssisələrin kooperasiya imkanları haqqında məlumat bankının yaradılması, kiçik, orta və iri müəssisələr arasında kooperasiya əlaqələrinin qurulmasına dair metodiki materialların hazırlanması, KOS subyektlərinin məhsullarının satış-sərgi mərkəzinin yaradılması və onun fəaliyyərinə kömək göstərilməsi kimi məsələlər proqramının üçüncü bölməsinin – KOS sektorunda struktur dəyişikliklərinə və texnoloji inkişafa kömək bölməsinin məzmununu təşkil edir.

Proqramın dördüncü bölməsi KOS-a texniki kömək və insan amilinin inkişafı adlanır. Burada KOS-ların informasiya təminatı sisteminin formalaşdırmasının başa çatdırılması, KOS-ların “İnternet – biznes” xidmətlərindən istifadəsinə kömək göstərilməsi, “KOS – NET” xidmətlərinin təşkili, KOS – lar üçün informasiya məcmuələrinin nəşri, KOS – un tədris mərkəzinin yaradılması , KOS təhsili üçün elmi –metodik və tədris proqramlarının hazırlanması , KOS təhsil üçün tədris – metodik və məsləhət yönümlü dərslik və vəsaitlərin hazırlanması və nəşri , ümumtəhsil, peşə və ali təhsil sisteminə sahibkarlıq fəaliyyəti əsaslarının tədrisinin təşkili , sahibkarlığın inkişafı tələblərinə uyğun olaraq təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi, ordudan tərxis olunan gənclər üçün sahibkarlığın əsaslarına dair treyninq, məsləhət və informasiya xidmətinin təşkili , KOS təsil müəssisələrinin sertifikatı meyarlarının və qaydalarının hazırlanması, Bakı şəhərində “MDB tərəfdaşlıq” işgüzar əməkdaşlıq forumunun keçirilməsi, KOS sektorunun monitorinqinin həyata keçirilməsi , KOS –un inkişafı barəsində illik analitik hesabatların hazırlanması məsələləri öz əksini tapmışdır.

Proqramın həyata keçirilən və keçirilməsi nəzərdə tutulan tədbirlətlərin xarakterinə və miqyasına görə fərqlənən bölmələrindən biri sahibkarlığın regional inkişafının sürətləndirilməsidir. Bu bölmə Azərbaycan Respublikasının investisiya layihələri xəritəsinin tərtibi , regional iqtisadi təşviq mexanizmlərinin normativ – hüquqi bazasının formalaşdırılması və həyata keçirilməsi, dağ və sərhədyani rayonlarında, habelə, Naxçıvan Muxtar Respublikasında əmək

haqqının güzəştli əmsallarının, enerji daşıyıcılarına güzəştli tariflərin, vergi ödəyicilərinə müddətli tətillərin və yerli istehsalın inkişafına güzəştli kreditlərin tətbiqi, bölgələrdə evdə iş görənlərə və təşkilati kömək sisteminin qurulması, yerli icra hakimiyyəti orqanlarının iqtisadi inkişafa, xüsusilə, yerli sahibkarlığa kömək mexanizmlərinin formalaşması məqsədilə mövcud normativ – hüquqi sənədlərində müvafiq dəyişikliklərin edilməsi , yerli özünüidarəetmə orqanlarının iqtisadi inkişaf məsələləri sahələrində fəaliyyətlərinin gücləndirilməsi məqsədilə bu sahədə mövcud normativ – hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi, regional üzrə sahibkarların və sənətkarların peşə ittifaqlarının formalaşdırılması, dair normativ – hüquqi sənədlərin layihələrinin hazırlanması , bölgələrdə sənətkarlığın bərpası və inkişadı proqramlarının layihələrinin hazırlanması və həyata keçirilməsi , sisoal – iqtisadi infrastruktur xidmətləri obyektivlərinin reabilitasiyası , inkişafa və bazar iqtisadiyyatı tələblərinə uyğun ola-raq sahə proqramlarının hazırlanması və həyata keçirilməsinə kömək göstərməsi , Bakı şəhərində texnoloji biznes inkubatorun yaradılması, sahibkarlığın yerli bazar infrastrukturlarının (məsləhət, tədris, informasiya , reklam və s.) formalaşdırılması, maliyyə -kredit qurumlarının bölgələrində aqroservis (texnika təmiri, kimyəvi preparatlar, baytar və aqrarom xidmətləri və s.) müəssisələri şəbəkəsinin genişləndirilməsi, qaçqın və məc-buri köçkünlərin məskunlaşdıqları ərazilərində yerli şəraitə müvafiq sahibkarlıq fəaliyyəti sahələrinin yaradılmasının genişləndirilməsi üzrə tədbirləri əhatə edir.

Nəhayət, sahibkarların hüquqlarının müdafiəsinin gücləndirilməsi bölməsində Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə əlavə və dəyişikliklər edilməsi , müqavilə hüquqi normalarının möhkəmləndirilməsi, müqavilə üzrə mübahisələrin məhkəmə vasitəsilə həlli qaydalarının təkmilləşdirilməsi, “sahibkarlıq sferasında nəzarət və yoxlamaların həyata keçirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərar layihəsinin hazırlanması, “Nəzarət kitabçaları”nın tətbiqi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, “sahibkarlıq hüququnun əsasları” seriyasında kitabların hazırlanması və nəşri, KOS sistemində sahibkarlara hüquqi xidmətin

genişləndirilməsi, sahibkarların ictimai birliklərinin öz üzvlərinin hüquq və mənafelərinin müdafiəsinə texniki və təşkilati kömək göstərilməsi məsələləri öz əksini tapmışdır.

Bundan başqa “Sahibkarlığa dövlət maliyyə dəstəyinin göstərilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 1 mart 2005 – ci il tarixli 206 sayılı Fərmanına uyğun olaraq Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində işlər davam etdirilir. Belə ki, iqtisadiyyatın dinamik və tarazlı inkişafı, sahibkarlığa dövlət maliyyə dəstəyinin artırılması məqsədilə Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun statusunun və “Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitinin istifadəsi qaydalarının “ təkmilləşdirilməsi ilə bağlı təkliflər hazırlanaraq aidiyyəti üzrə təqdim olunmuş və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2006 – cı il 28 dekabr tarixli 504 sayılı Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun Əsasnaməsinə uyğun olaraq Fondun idarə edilməsi üçün Müşahidə Şurası yaradılmışdır. Müşahidə Şurası Fondun fəaliyyətinə nəzarət edir, vəsaitlərin ölkənin sosial – iqtisadi inkişafının öncül istiqamətlərin uyğun şəkildə yerləşdirilməsini təmin edir və əsasnamədə nəzərdə tutulan digər tədbirləri həyata keçirir. Fondun yeni qaydalara əsasən hazırda Müşahidə Şurasının qərarı ilə ölkənin regionlarında sosial – iqtisadi cəhətdən mühüm əhəmiyyət kəsb edən iri layihələrin maliyyələşdirilməsinə 3 mln. manatadək vəsaitin ayrılması mümkündür. Bununla yanaşı müvəkkil bankların layihə çərçivəsində cəlb etdikləri vəsaitlər onların məcmu kapitallarının 150 faizinə qədərini təşkil edə bilər. Böyük və iri həcmli layihə-lərin maliyyələşdirilməsi zamanı isə bu məhdudiyyət müvəkkil bankların məcmu kapitalların 200 faizindək artırıla bilər. Qaydaya uyğun olaraq kreditlərdən daxil olan faiz məbləğlərinin xüsusi vəsaitlər formasında Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu haqqında əsasnamədə nəzərdə tutulmuş vəzifə və funksiyaların həyata keçirilməsinə yönəldilir. Sahibkarlar kreditlərin ayrılması üçün iqtisadi rayon üzrə yerlərdə Fondun nümayəndələrinə müraciət edirlər. Kreditlərin sahibkarlıq subyektlərinə

verilməsi imkanlarının genişləndirilməsi və etibarlılığının təmin edilməsi məqsədi ilə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun Müşahidə Şurası tərəfindən müəyyən edilmiş meyarlara uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı tərəfindən lisenziya verilmiş bütün banklar və bank olmayan kredit təşkilatları müvəkkil kredit təşkilatı qismində kreditlərin verilməsində iştirak edə bilirlər.

Əlbəttə ki, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı məqsədilə çeşidli tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutan və özündə əks etdirən dövlət siyasəti ölkə əhalisinin sahib-karlıq fəaliyyətinə cəlb edilməsi dairəsinin genişləndirilməsinə, sahibkarlıq fəaliyyətinin struktur, regional və texnoloji baxımdan təkmilləşdirilməsinə, ölkə iqtisadiyyatının strukturunun yenidən qurulmasında rəqabət potensialının artırılmasında və iqtisadi qloballaşma şəraitinə uyğunlaşdırılmasında kiçik və orta sahibkarlığın rolunun gücləndirilməsinə, Azərbaycan cəmiyyətinin sosial problemlərinin həllində KOS – ların fəaliyyətinin yüksəldilməsinə, istehsal sferasında yeni iş yerlərinin yaradılmasına, əhalinin məşğulluq strukturunun təkmilləşdirilməsinə, ölkə ixracında KOS – ların payının artırılmasına, iqtisadi fəaliyyətin regional strukturunun təkmilləşdirilməsinə və nəhayət iqtisadiyyatın kiçik və orta biznes sektoru üçün ənənəvi olan innovasiya və orta təbəqənin formalaşması funksiyalarının yerinə yetirilməsinə gətirib çıxaracaqdır [15].

Beləliklə, araşdırma göstərir ki, sosial – iqtisadi inkişafın müasir mərhələsində bazar strukturlarının, xüsusilə, kiçik və orta biznes sektorunun inkişafı ölkənin bir sıra problemlərinin həll edilməsinə mühüm təsir göstərir. Bu isə əhəmiyyətli dərəcədə kiçik sahibkarlığın investisiya imkanlarının artırılmasından asılıdır. Oudur ki, sosial – iqtisadi inkişafın bütün mərhələlərində bu məsələnin prioritetliyinin diqqət mərkəzində saxlanılması və kiçik biznesin investisiya imkanlarının artırılmasına dövlətin davamlı və çoxşaxəli köməyi və təsiri məqsəduyğun və olduqca zəruridir.

NƏTİCƏ

Kiçik biznes sektorunun iqtisadiyyatda rolu, onun formalaşma qanunauyğunluqları, ölkədə onun cari vəziyyəti və inkişafı perspektivləri və problemləri araşdırılmış və aşağıdakı mühüm nəticələr əldə olunmuşdur:

Yeni iqtisadi münasibətlərə keçid şəraitində mükəmməl bazar mühitinin yaradılmasının başlıca amillərindən biri sahibkarlığın formalaşdırılması və inkişafıdır. Elmi ədəbiyyatlarda sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf konsepsiyasına dair vahid fikir yoxdur. Sahibkarlığın iqtisadi mahiyyətini öyrənərkən bu sözün özünün etnologiyasının və onun inkişaf mərhələlərinin öyrənilməsindən başlanılması məqsədəuyğundur. Bu onunla bağlıdır ki, son 800 ildə sahibkarlıq müxtəlif ölkələrdə və ayrı-ayrı insanlar tərəfindən müxtəlif cür başa düşülmüşdür.

Kiçik və orta biznesin fəaliyyətini, xüsusilə, investisiya fəallığını və maliyyə vəziyyətini səciyyələndirmək üçün müxtəlif göstəricilərdən istifadə edilir. Başqa sözlə desək, kiçik və orta müəssisələr statistikasının göstəricilər sisteminin kompleks təhlili təsərrüfat subyektlərinin vəziyyətini və pul vəsaitlərinə tələbatını hərtərəfli səciyyələndirməyə, habelə, bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə strategiyasını proqnozlaşdırmağa imkan verir.

Araşdırma göstərir ki, Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta biznes özündə potensial formalaşdırmışdır. Başqa sözlə desək, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının müasir səviyyəsi bazar tipli iqtisadiyyatın formalaşmasının ilkin mərhələsinə uyğundur və hələ ki, öz potensial imkanlarının tam reallaşdırılmasından uzaqdır. Bununla yanaşı onun sahəvi quruluşunun səmərəli olmamasına baxmayaraq ölkədə iqtisadi islahatların həyata keçirildiyi dövr ərzində kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf prosesinə müsbət meyl xas olmuşdur.

2007-2014-cü illərdə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin əlavə dəyəri nəzərə cəpacaq dərəcədə artmışdır. Belə ki, 2007-ci ildə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin əlavə dəyərinin həcmi 449,2 milyon manat, 2008-ci ildə 718,7 milyon manat, 2009-cu ildə 844,8 milyon manat, 2010-cu ildə 1 120,0 milyon manat, 2011-ci ildə 1 227,0 milyon manat, 2012-ci ildə 1 346,5 milyon manat, 2013-cü ildə 1 466,2 milyon manat, 2014-cü ildə 1 437,0 milyon manat olmuşdur. 2007-ci illə

müqayisədə 2014-cü ildə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin əlavə dəyəri təxminən 3,2 dəfə artmışdır.

Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin əsas nəticə göstəricisi kimi çıxış edən mənfəət də bu dövrdə artmışdır. 2007-ci ildə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin əlavə dəyərinin həcmi 41,7 milyon manat, 2008-ci ildə 51,9 milyon manat, 2009-cu ildə 65,8 milyon manat, 2010-cu ildə 78,3 milyon manat, , 2011-ci ildə 85,3 milyon manat, 2012-ci ildə 122,8 milyon manat , 2013-cü ildə 165,4 milyon manat, 2014-cü ildə 175,4 milyon manat olmuşdur.

2007-2014-cü illərdə bu sektorda çalışan işçilərin sayının dinamikasında artıb- azalmalar müşahidə olunmuşdur. Belə ki, 2007-ci ildə kiçik biznes sektorunda məşğul olanların sayı 92,1 min nəfər, 2008-ci ildə 103,2 min nəfər, 2009-cu ildə 105,9 min nəfər, 2010-cu ildə 93,2 min nəfər , 2011-ci ildə 90,2 min nəfər, 2012-ci ildə 95,5 min nəfər, 2013-cü ildə 109,0 min nəfər, 2014-cü ildə 115,0 min nəfər olmuşdur. 2007-ci illə müqayisədə 2014-cü ildə kiçik sahibkarlıq sektorunda məşğul olanların sayı mütləq ifadə də 22,9 min nəfər, nisbi ifadə də isə 19,9% artmışdır.

Bu sahədə çalışanların orta aylıq əmək haqqı 2007-ci ildə 170,7 manat, 2008-ci ildə 182,1 manat, 2009-cu ildə 195,2 manat, 2010-cu ildə 207,0 manat, 2011-ci ildə 222,2 manat, 2012-ci ildə 263,3 manat, 2013-cü ildə 303,5 manat, 2014-cü ildə 348,0 manat olmuşdur

Müqayisə edilən dövrdə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin dövryyəsi mütləq ifadə də 4298,2 mln.manat, nisbi ifadə də isə 3,6 dəfə artmışdır. Araşdırma göstərir ki, bu dövrdə kiçik sahibkarlıq subyektləri ölkənin iqtisadi inkişafında əhəmiyyətli rol oynamışdır.

Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin ölkə iqtisadiyyatının inkişafında rolu ildən- ilə artmaqda davam etmişdir. Beləki, 2007-ci ildə ölkədə əlavə dəyərin 1,6%-i, ümumi mənfəətin 0,2%-i, işləyənlərin 6,7%-i, əsas kapitalı investisiyaların 3,9%-i, illik dövryyənin 4,2%-i bu sektorun payına düşdüyü halda, 2014-cü ildə bu göstəricilər müvafiq olaraq 2,6%, 0,7%, 7,6%, 4,2%, 10,5% təşkil etmişdir.

2007-ci ildə iqtisadiyyatın bütün sahələri üzrə fəaliyyət göstərən kiçik sahibkarlıq subyektlərinin sayı 196 972 vahid, 2008-ci ildə 204 960 vahid, 2009-cu ildə 205 028 vahid, 2010-cu ildə 207 120 vahid, 2011-ci ildə 223547 vahid , 2012-ci ildə 248288 vahid, 2013-cü ildə 165277 vahid, 2014-ci ildə 186898 vahid olmuşdur. Yəni, 2007-2012-ci illərdə iqtisadiyyatın bütün sahələri üzrə fəaliyyət göstərən kiçik sahibkarlıq subyektlərinin sayı ildən – ilə artsa da, 2013-cü ildə bu göstəricinin səviyyəsi azalmış, 2014-cü ildə yenidən artmışdır.

2014-cü ildə iqtisadiyyatın bütün sahələrində fəaliyyət göstərən 14981 vahid kiçik sahibkarlıq subyektinin 1158 vahidi dövlət mülkiyyətli (7,7 %), 13823 vahidi (92,3%) qeyri-dövlət mülkiyyətli olmuşdur. Qeyri-dövlət mülkiyyətli kiçik müəssisələrin 11,9%-i kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq, 11,0%-i sənayenin, 9,1%-i tikintinin, 42,6%-i ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri sahəsinin, 1,9%-i nəqliyyat və anbar təsərrüfatının, 2,5%-i turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə sahəsinin, 3 %-i informasiya və rabitə sahəsinin, 1,9%-i daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatların 1,3%-i təhsilin, 2,1%-i əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi sahəsinin və 12,7%-i digər sahələtin payına düşür.

2014-cü ildə iqtisadiyyatın bütün sahələrində kiçik müəssisələrin mənfəətinin həcmi 175398,5 min manat, sənayedə 88 597,0 min manat, tikintidə 1 062,0 min manat, ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmirində 25 721,9 min manat, nəqliyyat və anbar təsərrüfatında 22 863,9 min manat, turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşədə 1 607,6 min manat, daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlarda 18 576,9 min manat, təhsil, əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi, digər sahələrdə 15 540,2 min manat təşkil etmişdir. informasiya və rabitə sahəsində kiçik müəssisələrin mənfəətinin həcmi haqqında 2007 –ci ilə aid məlumat olmasa da, bu göstəricinin səviyyəsi 2014 – cü ildə 1 429,0 min manat təşkil etmişdir.

2007- 2014-cü illərdə iqtisadi fəaliyyətin bütün sahələri üzrə mövcud kiçik sahibkarlıq subyektlərinin debitor borclarının həcmi ayrı-ayrı illərdə artıb – azalmışdır. İqtisadi fəaliyyətin bütün sahələri üzrə mövcud kiçik sahibkarlıq subyektlərinin debitor borclarının həcmi 2007-ci ildə 24621,7 min manat , 2008-ci ildə 16809,5 min manat , 2009-cu ildə 15508,2 min manat , 2010-cu ildə

18205,8 min manat , 2011-ci ildə 21 587,4 min manat , 2012-ci ildə 21 587,4 min manat , 2013-cü ildə 29 117,0 min manat , 2014-cü ildə 31 437,8 min manat olmuşdur.

Kiçik müəssisələrin kreditor borcları 2007-ci ildəki 36926,0 min manatdan 2008-ci ildə 14587,2 min manata və 2009-cu ildə 12 506,4 min manata qədər azalsa da sonra dövrlərdə bu göstəricinin səviyyəsi 2010-cu ildə 17290.7 min manata , 2011-ci ildə 22 423,9 min manata , 2012-ci ildə 24 457,3 min manata , 2013-cü ildə 33 087,5 min manata , 2014-cü ildə 35 724,6 min manata qədər yüksəlmişdir.

Ölkə üzrə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin sayı 2008 ci ilə müqayisədə 2009-cu ildə çox cüzi (mütləq ifadədə 68 vahid) artsa da, 2010 – 2011-ci illərdə bu göstəricinin səviyyəsi sürətlə aşağı düşmüş və 2011 – ci ildən başlayaraq regionların sosial- iqtisadi inkişafı üzrə həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində bu göstəricinin səviyyəsi bütün iqtisadi rayonlarda davamlı olaraq artmışdır. 2011-ci illə müqayisədə 2014-cü ildə Bakı şəhərində kiçik təsərrüfat subyektlərinin sayı 47,5%, Abşeron iqtisadi rayonunda 26,3%, Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunda 38,3%, Şəki-Zaqatala rayonunda 35,3%, Lənkəran iqtisadi rayonunda 37,3%, Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonunda 45,5%, Aran iqtisadi rayonunda 28,5%, Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonunda 52%,Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonunda 88,9%, Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonunda 38 % və Naxçıvan iqtisadi rayonunda 12,9% artmışdır.

2014- cü ildə ölkə üzrə fəaliyyət göstərən 14981 kiçik müəssisənin 8 299 vahidi (55,4%) Bakı şəhərində, 829 vahidi (5,5%) Abşeron iqtisadi rayonunda, 1206 vahidi (8,0%) Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunda, 674 vahidi (4,5%) Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunda, 848 vahidi (5,6%) Lənkəran iqtisadi rayonunda, 346 vahidi (2,4%) Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonunda, 1985 vahidi (13,2 %) Aran iqtisadi rayonunda, 355 vahidi (2,3%) Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonunda, 49 vahidi (0,3%) Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonunda, 191 vahidi (1,2%) Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonunda və 247 vahidi (1,6%) isə Naxçıvan iqtisadi rayonunda cəmləşmişdir.

Kiçik və orta biznesin iqtisadi stimullaşdırma mexanizmi təkmilləşdirilməli və bunun əsas vəzifəsi ölkənin sosial yüksəlişi və iqtisadi artımı prosesinə təsərrüfat subyektlərini daha fəal cəlb etmək olmalıdır.

Kiçik biznesin inkişafı bu və ya digər ölkədə fəaliyyət göstərən iqtisadi mexanizmlərlə və sahəvi xüsusiyyətlərlə sıx bağlıdır. Odur ki, statistik göstəricilərə əsaslanıb ölkədə kiçik sahibkarlığın formalaşmasını inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi ilə mü-qayisə edərkən istehsal və institusional infrastrukturun inkişaf səviyyəsindəki, milli tə-sərrüfatların strukturundakı fərqləri nəzərə almaz zəruridir. Kiçik sahibkarlıq ölkənin iqtisadi sistemin mühüm ünsürü olduğundan onla-rın istehsalının investisiyalaşdırılması probleminin həlli üçün yolların və imkanların ax-tarılıb tapılması zəruridir. Müasir mərhələdə kiçik biznesə maliyyə resurslarının cəlb edilməsində dövlətin rolu aktual olaraq qalır.

Kiçik və orta biznesin maliyyə vəziyyətindəki çətinliklər də onların inkişafına mənfi təsir göstərən amillərdən olmuşdur. Araşdırma göstərir ki, real faiz dərəcəsinin yüksək olması, maliyyə bazarının və bank sektorunun zəif inkişafı, pul kütləsinin müxtəlif komponentlərinin tədavül sürətinin aşağı olması, maliyyə sferası ilə real istehsal sektorları arasında çevik və səmərəli qarşılıqlı fəaliyyət mexanizminin hələ ki, forma-laşmaması və s. iqtisadiyyatın borc yekununun kəskin artmasını şərtləndirən əhəmiyyətli amillərdir.

Beləliklə, araşdırma göstərir ki, sosial – iqtisadi inkişafın müasir mərhələsində bazar strukturlarının, xüsusilə kiçik və orta biznes sektorunun inkişafı ölkənin bir sıra problemlərinin həll edilməsinə mühüm təsir göstərir. Bu isə əhəmiyyətli dərəcədə kiçik sahibkarlığın investisiya imkanlarının artırılmasından asılıdır. Odur ki, sosial – iqtisadi inkişafın bütün mərhələlərində bu məsələnin prioritetliyinin diqqət mərkəzində saxlanması və kiçik biznesin investisiya imkanlarının artırılmasına dövlətin çoxsahəli köməyi və təsiri məqsəduyğundur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Azərbaycan kiçik sahibkarlıq ,Səda nəşriyyatı, Bakı, 2015
- 2.Azərbaycan Respublikasının sosial – iqtisadi göstəriciləri,ADSK, “Səda” nəşriyyatı, 2015
- 3.Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının Dövlət Proqramı (2002 - 2005 – ci illər) , Azərbaycan qəzeti, 18 avqust, 2002 –ci il
- 4.Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının Dövlət Proqramı (2004 - 2008 – ci illər) , Azərbaycan qəzeti, 18 avqust, 2004
5. A.B.Abbasov “ Biznesin əsasları”, Bakı, 2005
- 6.Abdullayev Z.S., Bağirova Z.Ə. Müəssisənin iqtisadiyyatı, Bakı, 2003
- 7..Abbasov Ç.M. Azərbaycan dünya iqtisadiyatına inteqrasiya yolunda, Bakı , “ Elm”, 2005
- 8.Əlirzayev Ə.Q Azərbaycanada sahibkarlıq : inkişaf problemlərinin həlli yolları, Bakı, Elm, 2000
- 9.Ə.Ş.İmanov. Kiçik sahibkarlıq. Bakı 2009
- 10.Hüseynli İ.Q.Azərbaycanda kiçik biznesin inkişafının cari vəziyyəti və perspektivləri, Bakı, 2009
- 11.Hüseynli İ.Q. Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta biznesə investisiya qoyuluşunun statistik tədqiqi, disertasiya işi, Bakı, 2005
- 12.Hüseynli İ.Q. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisənin investisiya imkanlarının statistik qiymətləndirilməsi, “ İqtisad elmləri: nəzəriyyə və praktika” jurnalı, №3,2003
- 13.Hüseynli İ.Q Respublikamızda kiçik biznesin mövcud vəziyyətinin statistik təhlili, “ İqtisadiyyat və həyat” jurnalı, №10-12, 2003
- 14.Hüseynli İ.Q Kiçik sahibkarlığın statistik uçotunun bəzi məsələləri ,” İqtisadiyyat və audit” jurnalı, №1, 2004
- 15.Hüseynli İ.Q İnvestisiya proseslərinin statistik təhlilinin əsas istiqamətləri, 2003 – cü ildə ADİU – nin büdcə təyinatlı elmi – tədqiqat işlərinin yekununa həsr edilmiş elmi – praktiki konfransının tezisləri, 17 mart, 2004

- 16.Hüseynli İ.Q. Quliyev R., Xəlilov H.,Abbasov və b. Azərbaycan iqtisadiyyatında kiçik və orta sahibkarlıq: nəticələr, problemlər və perspektivlər,”Səda” nəşriyyatı,2001
- 17.ManafovQ.N. Sahibkarlığın nəzəri və praktiki məsələləri, monoqrafiya, Bakı, Zaman, 1997
- 18.Müasir mərhələdə Azərbaycan sosial – iqtisadi inkişafının əsas meylləri (məqalələr toplusu), Buraxılış I –IX, Bakı,2000
- 19.Muradov Ş.M. Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində məşğulluq və işsizlik problemləri. Azərbaycan iqtisadiyyatının bazar münasibətlərinə uyğun qurulması və tənzimlənməsinin sosial – iqtisadi və hüquqi problemləri, Bakı, Elm, 1996
- 20.Nadirov A.A. Azərbaycan Respublikasının bazar iqtisadiyyatına keçidin və ümumdünya təsərrüfatına integrasiyasının bəzi aspektləri, Azərbaycan EA – nın xəbərləri, İqtisadiyyat seriyası, №1, 1998
- 21.YaqubovS.M., Sadıqov M.M.,Əliyev Ə.İ. 1990 – 2000 –ci illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatı: inkişaf meylli strategiyası və problemləri, Bakı, 2001
- 22.V.M.Niftullayev. Sahibkarlığın əsasları. Bakı, 2004
- 23.Алиев Г.А. О развитии малого и среднего предпринимательство в Азербайджане, Баку, 2002
- 24.А.О.Баинов, И.Н.Шапкин “Малое предпринимательства”. Москва 2003
- 25.Н.К.Сирополис. Управление малым бизнесом. Москва. 2002
- 26.www.stat.gov.az

